

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імені ШЕВЧЕНКА

Том ССLXXI

Праці Комісії спеціальних (допоміжних)
історичних дисциплін

Львів — 2018

УДК 947.1/9.(477)+10

ISSN 1563-3942

MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MITTEILUNGEN DER SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT

Надруковано за ухвалою Видавничої ради
Наукового товариства імені Шевченка у Львові

Том видано завдяки
фінансовій підтримці Фонду Марії Фішер Слипш
НТШ в Америці

з 0502000000
2018 Без оголошення

© Наукове товариство імені Шевченка
у Львові, 2018. Укладання

РЕДАКТОР ТОМУ

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

*Андрій ГРЕЧИЛО, Любов ДУБРОВІНА,
Микола КРИКУН, Олег КУПЧИНСЬКИЙ,
Роман ШУСТ, Наталія ЯКОВЕНКО*

З М І С Т

СТАТТІ І ПОВІДОМЛЕННЯ

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО І АРХІВОЗНАВСТВО

Владислав КЮРСАК. <i>Gesta Danorum</i> Саксона Граматика як джерело дослідження державотворчих процесів у Східній Європі	7
Леонід ТИМОШЕНКО. Митрополит Михайло (Рагоза) і підготовка собору Київської митрополії в Бересті 1596 року в контексті документальних джерел	16
Володимир ПОЛЩУК. Підтвердження прав власності зем'янам Невмирицьким на землю в Овруцькому повіті в XV—XVI століттях: аналіз та публікація актів Руської (Волинської) метрики	39
Богдан СМЕРЕКА. Яворівське староство у Львівській землі на початку XVII століття: фіскальні джерела до історії	85
Микола КРИКУН. Ще про реєстри димів Правобережної України 1775 року	114
Ірина ЦІБОРОВСЬКА-РИМАРЕВИЧ. Джерельна база досліджень римо-католицьких монастирських книгозбірень Луцької і Луцько-Житомирської дієцезії XVII — першої половини XIX століть	136
Віталій ПЕРКУН. Візитації римо-католицьких костелів Кам'янецької дієцезії як приклад сфрагістичного джерела (1799—1823)	153
Богдана ПЕТРИШАК. Невідомий львівський міський писар Шимон з Риманова і його заповіт 1502 року	165
Оксана ВІННИЧЕНКО. Тестамент львівського вірменина Домініка Богдановича 1707 року: турбота про спасіння душ	176
Ігор СЕРДЮК. Образ дитини в судовій документації Гетьманщини: інформаційний потенціал і пастки документальних джерел	199
Наталія ЯКОВЕНКО. Творення локальних „просторів віри“: топографія і соціальна стратиграфія паломництв в Україні XVIII століття (за книгами чуд Почаївської та Охтирської богородичних ікон)	209
Світлана ЗІНЧЕНКО. Рукописи знаменно-демественної нотації XV—XIX століть у збірці Національного музею у Львові	231
Назарій ЛОШТИН. Рукопис „Auctores veteres graeci et latini...“ як джерело до історії Бібліотеки Львівського університету	248
Геннадій БОРЯК, Людмила ДЕМЧЕНКО. Архівна шевченкіана у 1907—1941 роках: перші десятиліття переміщень і концентрації прижиттєвих документів Тараса Шевченка	271
Роман ГОЛІЙ. Фалеристична збірка Маріяна Коця: відзнаки української діаспори (З фонду Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника)	297
ДИПЛОМАТИКА	
Олег КУПЧИНСЬКИЙ. Із спостережень над дослідженнями з дипломатики у Науковому товаристві ім. Шевченка	310

ХРОНОЛОГІЯ

- Наталія СТАРЧЕНКО.** Про „нешпорну“ годину, або Як міряли час на Волині в останній третині XVI століття 326

СФРАГІСТИКА

- Ростислав САВВОВ.** Печатка „Корибута“ — речовий доказ давнього фальшування 338
- Ірина СКОЧИЛЯС.** Печатки греко-католицького ієрарха Антонія (Ангеловича) 1798—1814 років 346

ФІЛІГРАНОЛОГІЯ

- Наталія БОНДАР.** Філіграні ранніх видань Києво-Печерської друкарні і продукція Радомишльської папірні 358

ГЕРАЛЬДИКА, ВЕКСИЛОЛОГІЯ

- Олег ОДНОРОЖЕНКО.** Родові, династичні та територіальні знаки в литовсько-руській князівській геральдиці XIV — першої половини XVII століть 366
- Андрій ГРЕЧИЛО.** Чорно-білі кіно- та фотоматеріали як джерело дослідження української вексилології: передача синіх і жовтих кольорів до 1940-х років 454
- Андрій СОВА.** Символіка спортивного товариства „Україна“ 458

НУМІЗМАТИКА

- Сергій КУЛЕШОВ.** Знахідки наслідувань англійських монет VIII—XI століть в Україні 469
- Андрій КРИЖАНІВСЬКИЙ.** Генеза метрологічних показників галицьких грошків у XIV столітті 472
- Дмитро ДИМИДЮК.** До проблеми карбування монет у християнських державах Закавказзя наприкінці X — у середині XI століть (компаративний аналіз) 478
- Роман ШУСТ.** Впорядкування монетного ринку Галичини в останній чверті XVIII століття 491

ГЕНЕАЛОГІЯ

- Леонтій ВОЙТОВИЧ.** Загадки генеалогії перших князів Руси 506
- Наталія РАЙТАРОВСЬКА.** Дискусії у європейській історіографії щодо походження літописного Рюрика 525
- Ігор СМУТОК.** Достовірність генеалогічних відомостей з актів *deductio nobilitatis* перемиської шляхти XVI—XVIII століть 533
- Ігор ТЕСЛЕНКО.** Генеза роду Чечелів-Новоселицьких у світлі фамільної легенди і документальних джерел 554
- Євген ЧЕРНЕЦЬКИЙ.** Неофіти та їхні нащадки серед шляхти у XVIII — першій третині XIX століть на прикладах генеалогії роду Добровольських з Київської губернії 570
- Олег АНТОНОВИЧ.** Вибрані відомості про родовід цитриста, композитора, громадсько-культурного діяча і священика Євгена Купчинського (1867—1938) 586

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ, ТОПОГРАФІЯ, АДМІНІСТРАТИВНІ ПОДІЛИ

- Ростислав ВАЦЕБА.** Розселення племен слов'янського Полаб'я у VIII—X століттях 603
- Анатолій АВРАМЕНКО.** Зміни в географії населених пунктів Кубані, назви яких походять від запорозьких куренів (до проблеми збереження історико-культурної спадщини) 624
- Петро КУЛАКОВСЬКИЙ.** Формування території Звинигородського староства у другій половині XVIII століття 641

- Уляна КРИШТАЛОВИЧ.** Просторове відображення адміністративно-територіальних змін австрійського періоду у Східній Галичині XVIII—XIX століть 661

МАТЕРІАЛИ

- Присяги львівських міщан та урядників у XVII—XVIII століттях.— **Орест ЗАЯЦЬ** . . . 677
- Матеріали про операції з житловою нерухомістю в актових книгах містечка Сатанова Подільського воєводства першої третини XVIII століття.— **Олексій ВІННИЧЕНКО, Микола КРИКУН** 712
- Чи була кафедра допоміжних історичних дисциплін (наук) у Львівському університеті у 1939—1941 роках? — **Олександр ЦЕЛУЙКО** 792

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

- Glejtek M. Stredoveká cirkievna pečať — prameň kresťanskej ikonografie.— Hradec Králové, 2013.— 233 s.— **Віталій ПЕРКУН** 811
- Bolom-Kotari M. Pečeti hradiských premonstrátů v pozdním středověku a raném novověku.— Cervený Kostelec, 2015.— 349 s.— **Віталій ПЕРКУН** 814
- Смуток І, Смуток Л. Матеріали до генеалогії шляхти Галичини.— Біла Церква: Видавець Пшонківський В. О., 2016.— Т. 1: Легітимації 1776—1817 pp.— 600 с.— **Андрій ГРЕЧИЛО** 818
- Loca scribendi. Miejsca i środowiska tworzące kulturę pisma w dawnej Rzeczypospolitej XV—XVIII stulecia / Red. nauk. A. Adamska, A. Bartoszewicz, M. Ptaszyński.— Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2017.— 204 s., il.— **Богдана ПЕТРИШАК** 820
- Ситий І. М. Козацька Україна: печатки, герби, знаки та емблеми кінця XVI—XVIII століть.— К.: Темпора, 2017.— 972 с.— **Андрій ГРЕЧИЛО** 823
- Сова А. Сфрагістичні пам'ятки січового руху в Галичині першої третини XX століття.— Львів: ЛДУФК, 2014.— 72 с.— **Андрій ГРЕЧИЛО** 824
- Dejiny etického myslenia na Slovensku I. (do začiatku 19. storočia) / Ed. Vasil Gluchman a kol.— Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2017.— 254 s.; Antológia dejín etického myslenia na Slovensku I. (do konca 18. storočia) / Ed. Vasil Gluchman.— Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2017.— 425 s.— **Ореста ПАРУБОЧА** 825
- Український книжковий знак XIX—XX століть. Каталог колекції Степана Давимуки: У 3 т. / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника. Упоряд. і авт. вст. част. Лариса Купчинська; наук. ред. Лідія Сніцарчук.— Львів: Априорі, 2017.— Т. 1.— 672 с., іл.; Т. 2.— 598 с., іл.; Т. 3.— 672 с., іл.— **Володимир СТАСЕНКО** 831
- Українська сцена у полікультурному просторі Австро-Угорщини (друга пол[овина] XIX — поч[аток] XX ст[оліть]). Хрестоматія за матеріалами австрійської німецькомовної преси / Упорядкування та науковий коментар — Роман Лаврентій, загальна редакція та ідея видання — Богдан Козак.— Львів: OeAD, представництво у Львові; ЛНУ ім. І. Франка, 2017.— 174 с. + 40 с. іл.— **Олег КУПЧИНСЬКИЙ** . . . 834
- Павло Штойко. Григорій Величко (1863—1932). Життєписно-бібліографічний нарис.— Львів: НТШ, 2018.— 320 с. + іл.— **Ярослав МАРИНЯК, Оксана ВАЦЕБА, Василь ШЕНДЕРОВСЬКИЙ** 841
- Список ілюстрацій 846
- Зміст українською мовою 856
- Зміст англійською мовою 859

CONTENTS

ARTICLES AND REPORTS

SOURCE AND ARCHIVE STUDIES

Vladyslav KIORSK. <i>Gesta Danorum</i> by Saxo Grammaticus as a source for studying state-shaping processes in Eastern Europe	7
Leonid TYMOSHENKO. Metropolitan Mykhailo (Rahoza) and the preparation of the 1596 Council of Kyiv Metropolitanate in Berestia in light of documents	16
Volodymyr POLISHCHUK. Confirming land ownership of the Nevmyrskyi family in Ovruch County in the 15 th -16 th centuries: analysis and publication of acts from the <i>Ruthenian (Volyn) Metrica</i>	39
Bohdan SMEREKA. Yavoriv county in Lviv land at the early 17 th century: fiscal sources	85
Mykola KRYKUN. More observations on the household registers of the Right-Bank Ukraine in 1775	114
Iryna TSIBOROVSKA-BYMAROVYCH. Sources for researching the Roman Catholic monastic libraries in Lutsk and Lutsk-Zhytomyr Dioceses from the 17 th century to the first half of the 19 th century	136
Vitaliy PERKUN. Visitations of Roman Catholic Churches in Kamyanets Diocese as an example of sphragistic sources (1799—1823)	153
Bohdana PETRYSHAK. Unknown Lviv city scribe Shymon of Rymaniv and his testament of 1502	165
Oksana VINNYCHENKO. The 1707 testament of Lviv Armenian Dominik Bohdanovych: care for saving souls	176
Ihor SERDIUK. Child in the Hetmanate court ruling: information potential and source traps	199
Nataliya YAKOVENKO. Creating local „spaces of faith“: topography and social stratigraphy of pilgrimage in 18 th -century Ukraine (as based on the books of miracles of the Pochayiv and Okhtyrka icons of Theotokos)	209
Svitlana ZINCHENKO. Manuscripts of the <i>znamennyi</i> and <i>demestvennyi</i> chants of the 15 th to 19 th centuries in the National Museum in Lviv	231
Nazariy LOSHTYN. The manuscript „ <i>Auctores veteres graeci et latini</i> ..“ as a source for the history of the Library of Lviv University	248
Hennadiy BORIAK, Liudmyla DEMCHENKO. Archival <i>Shevchenkiana</i> in 1907—1941: the first decades of transferring and concentrating Taras Shevchenko's lifetime documents	271
Roman HOLIY. Phaleristic collection of Marian Kots: awards of Ukrainian diaspora (from the funds of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv) ...	297

DIPLOMATICS

Oleh KUPCHYNSKYI. Some observations on researches in diplomatics at the Shevchenko Scientific Society	310
--	-----

 CHRONOLOGY

- Nataliya STARCHENKO.** *On neshporna hodyna*, or how time was measured in Volyn in the last third of the 16th century 326

SPHRAGISTICS

- Rostyslav SAVVOV.** The 'Korybut' seal as a physical evidence of old forgery 338
- Iryna SKOCHYLIAS.** The 1798—1814 seals of Greek-Catholic hierarch Antonyi (Anhelovych) 346

FILIGREE STUDIES

- Nataliya BONDAR.** Watermarks of the Kyiv Caves Lavra Printing House and the production of Radomyshl Paper Factory 358

HERALDRY, VEXILLOLOGY

- Oleh ODOROZHENKO.** Familial, dynastic and territorial emblems in the Lithuanian-Rus princely heraldry of the 15th century to the first half of the 17th century 366
- Andriy HRECHYLO.** Black-and-white films and photos as sources for studying Ukrainian vexillology: reflecting the blue and yellow colours before the 1940s 454
- Andriy SOVA.** The emblems and symbols of the Sports Society 'Ukraine' 458

NUMISMATICS

- Serhiy KULESHOV.** Imitations of the English coins of the 8th–11th centuries in Ukraine 469
- Andriy KRYZHANIVSKYL.** Genesis of metrological indicators of the Halych *hroshyk* in the 14th century 472
- Dmytro DYMYDIUK.** On the problem of money coining in the Christian states of Transcaucasia in the late 10th to mid-11th century (comparative analysis) 478
- Roman SHUST.** Monetary market management in Halychyna in the last quarter of the 18th century 491

GENEALOGY

- Leontiy VOITOVYCH.** Genealogical mysteries of the first princes of Rus 506
- Nataliya RAITAROVSKA.** Discussions on the origin of Prince Riuryk in European historiography 525
- Ihor SMUTOK.** Reliability of genealogical information from the *deductio nobilitatis* acts of the Peremyshl gentry in the 16th–18th centuries 533
- Ihor TESLENKO.** Genesis of the Chechel-Novoseletskyis in view of their family legend and document-based sources 554
- Yevhen CHERNETSKYL.** Neophytes and their descendants among the gentry in the 18th century and the first third of the 19th century as based on genealogy of the Dobrovolskyi family from Kyiv Province. 570
- Oleh ANTONOVYCH.** Some information on the ancestry of Yevhen Kupchynskyi (1867—1938), a zither player, public and culture figure, priest 586

 HISTORICAL GEOGRAPHY, TOPOGRAPHY,
 ADMINISTRATIVE GEOGRAPHY

- Rostyslav VATSEBA.** Geographical distribution of Polabian Slavonic tribes in the 8th — 10th centuries 603
- Anatoliy AVRAMENKO.** Changes in the geography of Kuban settlements whose names derive from Cossack dwellings (on preserving historical and cultural heritage) 624
- Petro KULAKOVSKYL.** Territory formation of Zvynyorod County in the second half of the 18th century 641

- Uliana KRYSHALOVYCH.** Spatial display of administrative and territorial changes in Eastern Halychyna of the Austrian period (the 18th and 19th centuries) 661

SOURCES

- Oaths of Lviv's residents and officers in the 17th and 18th centuries.— **Orest ZAYATS** 677
- Materials on operations with residential estate in the record books of the city of Sataniv in Podillia Voivodeship at the first third of the 18th century.— **Oleksiy VINNYCHENKO, Mykola KRYKUN** 712
- Did the department of auxiliary historical sciences exist at Lviv University in 1939—1941?— **Oleksandr TSELUIKO** 792

CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY

- Glejtek M. Stredoveká cirkievna pečat' — prameň kresťanskej ikonografie.— Hradec Králové, 2013.— 233 s.— **Vitaliy PERKUN** 811
- Bolom-Kotari M. Pečeti hradiských premonstrátů v pozdním středověku a raném novověku.— Červený Kostelec, 2015.— 349 s.— **Vitaliy PERKUN** 814
- Smutok I., Smutok L. Materialy do henealohiyi shliakhty Halychyny.— Bila Tserkva: Vydavets Pshonkivskiyi V. O., 2016.— T. 1: Lehitymatsiyi 1776—1817 rr.— 600 s.— **Andriy HRECHYLO** 818
- Loca scribendi. Miejsca i środowiska tworzące kulturę pisma w dawnej Rzeczypospolitej XV—XVIII stulecia / Red. nauk. A. Adamska, A. Bartoszewicz, M. Ptaszyński.— Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2017.— 204 s., il.— **Bohdana PETRYSHAK** 820
- Sytyi I. M. Kozatska Ukrayina: pechatky, herby, znaky ta emblemy kintsia 16—18 stolit.— K.: Tempora, 2017.— 972 s.— **Andriy HRECHYLO** 823
- Sova A. Sfrahistychni pamyatky sichovoho ruchu v Halychyni pershoyi tretyni 20 stolit-tia.— Lviv: LDUFK, 2014.— 72 s.— **Andriy HRECHYLO** 824
- Dejiny etického myslenia na Slovensku I. (do začiatku 19. storočia) / Ed. Vasil Gluchman a kol.— Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2017.— 254 s.; Antológia dejín etického myslenia na Slovensku I. (do konca 18. storočia) / Ed. Vasil Gluchman.— Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2017.— 425 s.— **Oresta PARUBOCHA** 825
- Ukrayinskyi knyzhkovyi znak 19—20 stolit. Kataloh kolektsiyi Stepana Davymuky: U 3 t. / NAN Ukrayiny, LNNB Ukrayiny im. V. Stefanyka. Uporiad. i avt. vst. chast. Larysa Kupchynska; nauk. red. Lidiya Snitsarchuk.— Lviv: Apriori, 2017.— T. 1.— 672 s., il.; T. 2.— 598 s., il.; T. 3.— 672 s., il.— **Volodymyr STASENKO** 831
- Ukrayinska stsena u polikulturnomu prostori Avstro-Uhorshehyny (druha pol[ovyna] 19 — poch[atok] 20 st[olit]). Khrestomatiya za materialamy avstriyskoyi ninetskomovnoyi presy / Uporiadkuvannia ta naukovyi komentar — Roman Lavrentiy, zahalna redaktsiya ta ideya vydannia — Bohdan Kozak.— Lviv: OeAD, predstavnytsvo u Lvovi; LNU im. I. Franka, 2017.— 174 s. + 40 s. il.— **Oleh KUPCHYNSKYI** 834
- Pavlo Shtoiiko. Hryhoriy Velychko (1863—1932). Zhyttiepysno-bibliografichnyi narys.— Lviv: NTSH, 2018.— 320 s. + il.— **Yaroslav MARYNIAK, Oksana VATSEBA, Vasyl SHENDEROVSKYI** 841
- List of illustrations 846
- Contents in Ukrainian 856
- Contents in English 859

Наукове видання

Записки Наукового товариства імені Шевченка

Т. ССLXXI

Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін

Літературний редактор: *Галина ОСТЮК*

Переклад резюме англійською мовою: *Лілія КУШНІР,*
Олена РУЦАК, Ліліана ТАРАПАЦЬКА, Тарас ШМІГЕР

Технічний редактор: *Владислав БАРТОШЕВСЬКИЙ*

Комп'ютерний набір та верстка: *Надія ОЛІЙНИК*

Здано на складання 07.02.2017. Підписано до друку 10.12.2018.
Формат 70×100 ¹/₁₆. Папір друкарський № 1. Тираж 350 прим.
Умов. друк. 47,6. Зам. 12-18.

Наукове товариство ім. Шевченка у Львові
79013, Львів-13, вул. Ген. Чупринки, 21

Зверстано і видруковано у Дослідно-видавничому центрі
Наукового товариства ім. Шевченка у Львові

ГЕРАЛЬДИКА, ВЕКСИЛОЛОГІЯ

Олег ОДНОРОЖЕНКО

РОДОВІ, ДИНАСТИЧНІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНІ ЗНАКИ В ЛИТОВСЬКО-РУСЬКІЙ КНЯЗІВСЬКІЙ ГЕРАЛЬДИЦІ XIV — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТЬ

В останні десятиліття помітним є суттєве зростання введеного у науковий обіг та опрацьованого джерельного матеріалу, що стосується руської середньовічної та ранньомодерної геральдики¹. Завдяки цьому помітно розширилися не лише відомості щодо герботворення окремих родин, але й стали зрозумілішими загальні тенденції розвитку руської (української) геральдики, її джерела та смислове наповнення. Водночас значна кількість питань — як часткових, так і загального характеру, пов'язаних з побутуванням гербів на історичних теренах Русі, залишаються невирішеними або недостатньо осмисленими, у зв'язку з чим на порядку денному стоїть konieczність проведення відповідних досліджень з опертям на виявлені та впроваджені у науковий обіг пам'ятки.

Однією з таких маловивчених проблем є практика паралельного або навіть одночасного використання руськими та литовськими княжими родами різних гербових знаків, які не раз поєднувалися у достатньо складні геральдичні конструкції. Цей феномен простежується не лише у князівській геральдиці, але в ній він виражений найбільш очевидно і

¹ Див.: Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини XIV—XVIII ст.— Харків, 2008.— 180 с.; його ж. Родова геральдика Русо-Влахії (Молдавського господарства) кінця XIV—XVI ст.— Харків, 2008.— 156 с.; Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV—XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ.— Харків, 2008.— 200 с.; Однороженко О. Родова геральдика Руського королівства та Руських земель Корони Польської XIV—XVI ст.— Харків, 2009.— 312 с.; його ж. Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII—XVI ст.— Харків, 2009.— 320 с.; його ж. Родова геральдика Сіверської, Смоленської та Мстиславської земель ВКЛ в XIV—XVII ст. // Герольд Litherland (Горадня; Менск).— 2011.— № 18.— С. 4—20; його ж. Шляхетська геральдика Київської землі XV — першої половини XVII ст. за архівними джерелами та матеріалами сфрагістичної колекції Музею Шереметьєвих // Сфрагістичний щорічник.— К., 2012.— Вип. II.— С. 170—256; Білоус Н., Однороженко О. Геральдика київських міщан другої половини XVI — першої половини XVII століть // Там само.— С. 283—296; Однороженко О. До питання про час польсько-литовського „гербового розбратання“ // Średniowiecze Polskie i Powszechnie.— Katowice, 2012.— Т. VIII.— S. 238—250; його ж. Геральдика членів господарської ради великого князя Свидригайла Ольгердовича // Студії і матеріали з історії Волині.— Кременець, 2012.— С. 153—194; 1000 років української печатки. 1000 years of ukrainian seal.— К., 2013.— 504 с.; Однороженко О. Написи на руських гербових печатках кінця XIV — середини XVI ст. // Сфрагістичний щорічник.— К., 2016.— Вип. VI.— С. 79—205.

яскраво². Наявність подібної практики зауважили вже автори річпосполитських гербовників та інших творів з геральдичною інформацією XVI—XVIII ст., які нотували наявність кількох гербів, наприклад, у князів Острозьких та Четвертинських³. Утім до недавнього часу не існувало спроб осмислити джерела цієї традиції та з'ясувати змістове наповнення окремих груп відповідних князівських гербів.

Найуживанішим типом серед князівських гербів, особливо в середовищі родів руського походження, були знакоподібні герби, утворені з різноманітних комбінацій стріл, хрестів, півкіл, зірок тощо, що ідентифікували, як правило, одну або кілька споріднених між собою княжих родин. Як, приміром, з пізнім герботворенням князів Острозьких і Заславських⁴. Так, спільний для обох домів родовий герб бачимо, скажімо, на печатках Василя Костянтина II Костянтиновича, князя Острозького (1539—1608), від 1555⁵ і 1559—1597 рр.⁶ та Януша II Янушо-

² Варто зауважити, що використання кількох гербів одним і тим же суб'єктом (державним утворенням, родом, корпорацією) є достатньо поширеною практикою в європейській геральдиці. Серед подібних прикладів у державно-династичному герботворенні слід згадати герби Угорського королівства і династії Арпадів — поземні смуги і двораменний хрест, Чеського королівства і династії Пржемысловичів — орел у полум'ї та двохвостий лев, Імперії ромеїв (Візантії) — двоголовий орел і хрест з кресалами, Сербського королівства — ті ж таки двоголовий орел і хрест з кресалами, Болгарського царства — лев, двоголовий орел і герб з поясами, Арагонського королівства — стовпи, хрест і чотири голови, Шведського королівства — лев на навскісних смугах і три корони, Бургундського герцогства — навскісні смуги з облямівкою та лілії з шахованою облямівкою та багато інших. Різниця між цими гербами могла полягати як у часі появи, так і в походженні від різних правлячих домів відповідних державних утворень. Уживані одночасно, ці герби могли виконувати відмінні презентаційні функції (здебільшого територіальні або династичні, іноді — претензійні та спадково-легітиміційні), мати інший ідейно-символічний зміст та акцентувати на різних аспектах політичної влади. Це питання потребує поглибленого вивчення в контексті геральдичної традиції європейської цивілізації (як на Заході, так і на її Сході), і не лише державно-династичної.

³ Paprocki B. Gniazdo cnoty z kąd herby rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego y inszych państw początek swoy maia.— Kraków, 1578.— S. 206; його ж. Herby rycerstwa polskiego.— Kraków, 1584.— S. 348; його ж. Zrcadlo slavného Markrabství Moravského, v kterémž jeden každý Stavdávnost, vzácnost i povinnost svou uhlédá.— Olomouc, 1593.— L. 90; Kronika Polska Marcina Bielskiego nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego, wydana.— Kraków, 1597.— S. 489; Paprocki B. Ogród Krolewsky. W ktorem o początku Cesarzow Rzymskich, Arcyksiążąt Rakuskich, Krolow Polskich, Czeskych, Xiążąt Śląskich, Ruskich, Litewskich, Pruskich, rozrodzenia ich krotko opisane naidziess.— Praha, 1599.— L. CCVI—CCVI-v; його ж. Diadochos id est successio. Ginak Poslaupnost Knyžat a Králův Českých, Biskupův y Arcybiskupův Pražských, a wssech třech Stanův Slavného Království Českého, to gest Panského, Rytířského a Měského.— Praha, 1602.— Kn. III.— S. 400; Niesiecki K. Korona Polska przy złotej wolności starożytnymi rycerstwa polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego klejnotami, najwyższymi honorami, heroicznym męstwem i odwagą, wytworną nauką a najpierwej cnotą, pobożnością i świętobliwością ozdobiona, potomnym zaś wiekom na zaszczyt i nieśmiertelną sławną pamiętnych w tej ojczyźnie synów podana.— Lwów, 1728.— T. I.— S. 383; T. III.— Lwów, 1740.— S. 509; його ж. Herbarz Polski, powiększony dodatkami późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nepomucena Bobrowicza.— Lipsk, 1839.— T. III.— S. 255; T. VII.— Lipsk, 1841.— S. 175—176.

⁴ Однороженко О. Князівська геральдика Волині...— С. 21—32, 41—46.

⁵ Archiwum Narodowe w Krakowie (далі — ANK). Archiwum Książąt Sanguszków, teka VIII, plik 48.

⁶ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі — ЛННБ України), відділ рукописів, ф. 103 (Князі Сапегі), оп. 1, спр. 6343, арк. 51; Центральний державний історичний архів України в Києві (далі — ЦДА України в Києві), ф. 49, оп. 2, спр. 771, арк. 4; ф. 221, оп. 1, спр. 16; спр. 29; ф. 256, оп. 1, спр. 1, арк. 45-v; ф. 2078, оп. 1,

вича з Острога, князя Заславського (1562—1629), від 1579—1587⁷ і 1591—1615 рр.⁸

Печатки Василя Костянтина II, князя Острозького,
1555 і 1559—1597 рр.
Печатка Януша II Янушовича, князя Заславського, 1591—1615 рр.

Застосування до знакоподібних гербів засобів відміни за допомогою додавання або вилучення окремих елементів для позначення молодших представників певної родини призводило до появи великої кількості подібних між собою, але відмінних у деталях гербових знаків, які могли належати як досить далеким родичам, так і рідним братам⁹. Така практика мала свої корені ще в киево-руські часи (XI—XIII ст.)¹⁰, що призвело до появи величезної кількості індивідуальних княжих знаків, які згодом були закріплені в родових гербах їх нащадків.

Прикладом використання подібних гербових знаків родинами, що мали спільне походження, є, зокрема, герботворення князів Ружинських, Корецьких і Дольських, що вели свій родовід від князя Наримунта Гедиміновича. В основі їх родових гербів було зображення стріли. У князів Ружинських — знак у вигляді подвійної перехрещеної на долішніх кінцях стріли у стовп (як на печатці Михайла Івановича, князя Ружинського і

спр. 1, арк. 1; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі — AGAD w Warszawie). Archiwum Radziwiłłów, dz. V, N 11078, s. 3, 6, 8, 11, 17, 21, 28—29, 42, 44, 46, 53, 56, 76, 86, 95, 99, 101, 105, 114, 116; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka IX, plik 32; plik 78; plik 138; teka XII, plik 89; teka XIII, plik 80; teka XIV-a, plik 8; plik 10; plik 30; teka XV, plik 82; teka XV-a, s. 196; teka XX, plik 70, s. 568; teka XXI, plik 16; plik 32; plik 94; teka XXII, plik 29; teka XXII-a, plik 51; plik 58; Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края.— К., 1899.— Вып. I.— С. 2—3.— Рис. 4.

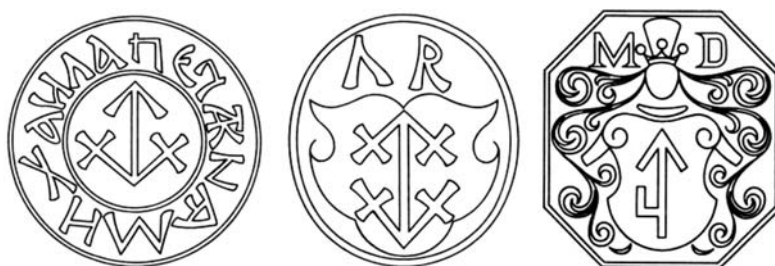
⁷ ЦДІА України в Києві, ф. 223, оп. 1, спр. 7, арк. 3-v; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, ręk. 31, s. 10; teka XIV-a, plik 11; teka XV, plik 7; plik 9; plik 21; teka XV-a, s. 65, 81; teka XVI-a, plik 9; plik 78; plik 85; teka XVII, plik 66, s. 414, 418; plik 69, s. 456; plik 80; plik 81; plik 90; plik 91; plik 98.

⁸ ЦДІА України в Києві, ф. 223, оп. 1, спр. 16, арк. 1-v; спр. 18, арк. 2; спр. 27, арк. 2; AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 277, s. 107; N 2633, s. 108; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka XVIII-a, plik 73; teka XX, plik 8; plik 11; plik 12, s. 86, 90; plik 17; plik 18; plik 19; plik 20; plik 21; plik 24; teka XXII, plik 27; plik 33; Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (далі — BCz), perg. 1037.

⁹ Див.: Однороженко О. Руські родові герби XIV—XVI ст. як генеалогічне джерело // Генеалогія: Збірка наукових праць.— К., 2013.— Вып. I.— С. 395—426.

¹⁰ Див.: Молчанов А. Об атрибуции лично-родовых знаков князей Рюриковичей X—XIII вв. // Вспомогательные исторические дисциплины.— Ленинград, 1985.— Т. XVI.— С. 66—83.

Роговицького (після 1486—1523), від 1504—1517 рр.)¹¹, або знак у вигляді подвійної перехрещеної на кінцях стріли у стовп (як на печатці Остафія Івановича, князя Ружинського (1545—1587), від 1584 р.)¹². У князів Корецьких — знак у вигляді роздвоєної внизу стріли (на печатці Богуша Євфимія Федоровича, князя Корецького (1522—1576), від 1547—1547 рр.)¹³. У князів Дольських — знак у вигляді стріли вістрям угору з напівперехрещенням із загнутим угору кінцем праворуч (на печатці Михайла Никифора Романовича, князя Дольського (1589—1623), від 1589 р.)¹⁴.

Печатка Михайла Івановича, князя Ружинського і Роговицького,
1504—1517 рр.

Печатка Остафія Івановича, князя Ружинського, 1584 р.

Печатка Михайла Никифора Романовича, князя Дольського,
1589 р.

З герботворенням князів Курцевичів можемо спостерігати вживання відмінних родових знаків навіть рідними братами та батьком і сином. Так, на печатці Лева Федоровича Курцевича, князя Буремльського (1486—1528), від 1522 р. знак має вигляд перехрещених роздвоєних знизу вил¹⁵. Натомість на печатці його рідного брата — Олександра Федоровича Курцевича, князя Буремльського (1486—1527), від 1525 р. — перехрещених роздвоєних знизу вил з відгалуженням на лівому горішньому кінці¹⁶. А на печатці сина останнього — Дмитра Олександровича Курцевича, князя Буремльського (1527—1570), від 1540—1550 рр. — перехрещених вил з відгалуженням на правому горішньому кінці, над півмісяцем, що лежить рогами догори¹⁷.

¹¹ AGAD w Warszawie, perg. 4791; BCz, perg. 588.

¹² Там само. Archiwum Zamoyskich, N 2633, s. 60.

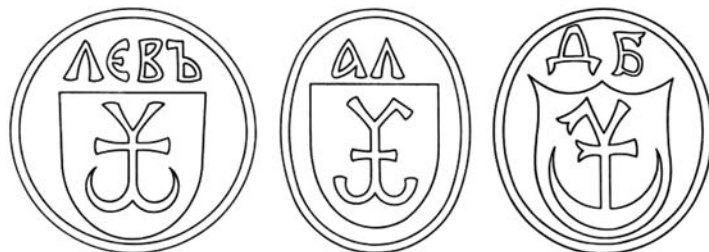
¹³ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VI, plik 62; BCz, perg. 878.

¹⁴ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису (далі — НБ України. Ін-т рукопису), ф. 2, спр. 8223.

¹⁵ ЦДА України в Києві, ф. 220, оп. 1, спр. 17.

¹⁶ Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края. — К., 1914. — Вып. III. — С. 3. — Рис. 2.

¹⁷ ЛННБ України, відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 7444/III, арк. 67; спр. 7445, арк. 989; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka V, plik 69; plik 71; teka VII, plik 1.

Печатка Лева Федоровича Курцевича, князя Буремльського, 1522 р.
 Печатка Олександра Федоровича Курцевича, князя Буремльського, 1525 р.
 Печатка Дмитра Олександровича Курцевича князя Буремльського,
 1540—1550 рр.

Князь Василь Іванович Курцевич Булига вживав на своїй печатці від 1540 р. знак у вигляді перехрещених вил на основі із загнутими догори кінцями у супроводі півмісяця рогами вправо і шестипроменевої зірки¹⁸. Зовнішній вигляд герба його рідного брата — князя Богдана Івановича Курцевича, відомий завдяки нещодавно знайденій матриці печатки від середини XVI ст. В її полі зображено знак у вигляді перехрещених вил на основі і над шестипроменевою зіркою¹⁹. Їхній брат — князь Михайло Іванович Курцевич 1552 р. користувався печаткою із зображенням знака у вигляді перехрещених роздвоєних знизу вил²⁰.

Печатка князя Василя Івановича Курцевича Булиги 1540 р.
 Матриця печатки князя Богдана Івановича Курцевича *середини XVI ст.*
 Печатка князя Михайла Івановича Курцевича 1552 р.

Оригінальні видозміни родових знаків є на печатках князя Олександра Михайловича Курцевича від 1582—1584 рр. (знак у вигляді перехрещених вил над півмісяцем, який лежить рогами догори, знизу п'ятипроменевою зіркою над півмісяцем)²¹ та князя Івана Єзекиїла Дмитровича Курцевича Булиги від 1619 р. (знак у вигляді довгого хреста, перехрещеного

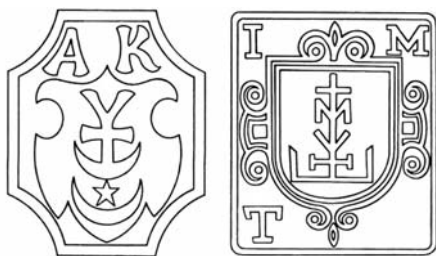
¹⁸ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka IV, plik 6; plik 14.

¹⁹ Музей Шереметьєвих, МС-2699.

²⁰ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VII, plik 71.

²¹ Там само. Тека XV, plik 38; Witttyg W. Nieznana szlachta polska i jej herby.— Kraków, 1908.— S. 169, il.

знаком у вигляді літери М, стрілою вістрям додолю і костурним хрестом, на основі із загнутими догори кінцями)²².

Печатка князя Олександра Михайловича Курцевича 1582—1584 рр.
Печатка князя Івана Єзекиїла Дмитровича Курцевича Булиги 1619 р.

Схожість у конструкціях родових знаків може слугувати достатньо надійним аргументом при встановленні спорідненості між окремими княжими родами, як це було, приміром, з князями Острозькими та Острожецькими. Виразна подібність гербів, яку спостерігаємо, зокрема, на печатках Костянтина І Івановича, князя Острозького (1501—1530), від 1508—1515 рр. (знак у вигляді з'єднаних стовпом двох півкіл кінцями додолю над шестипроменевою зіркою та півмісяцем, що лежить рогами догори)²³, Кузьми Івановича, князя Заславського (1533—1556), від 1533 р. (знак у вигляді з'єднаних стовпом двох півкіл з кінцями, загнутими додолю, і вбік над шестипроменевою зіркою)²⁴ та Петра Михайловича Головні, князя Острожецького (до 1496—1538), від 1507—1533 рр. (знак у вигляді з'єднаних стовпом двох півкіл з кінцями, загнутими додолю та вбік)²⁵ дала змогу зробити вірогідне припущення щодо генеалогічного зв'язку між цими княжими фаміліями²⁶, що згодом знайшло своє підтвердження на підставі нововідкритих писемних джерел²⁷.

Печатка Костянтина І Івановича, князя Острозького, 1508—1515 рр.
Печатка Кузьми Івановича, князя Заславського, 1533 р.
Печатка Петра Михайловича Головні, князя Острожецького, 1507—1533 рр.

²² ЦДІА України в Києві, ф. 220, оп. 1, спр. 98.

²³ Там само.— Спр. 644; AGAD w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. XI, N 18, s. 1; perg. 8409.

²⁴ AGAD w Warszawie, perg. 4790.

²⁵ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka II, plik 11; teka III, plik 16.

²⁶ Однороженко О. Князівська геральдика Волині...— С. 70—71.

²⁷ Тесленко І. Походження князів Головнів-Острожецьких у світлі нововиявлених джерел // Студії і матеріали з історії Волині / Ред. вип. В. Собчук.— Кременець, 2012.— С. 129—152.

Варто зазначити, що, попри певну варіативність у герботворенні князів Головнів–Острожецьких, вони загалом наслідували зміни, які відбувалися в родовій геральдиці старших гілок — князів Острозьких і Заславських. На печатці молодшого сина Петра Михайловича — Юрія Головні, князя Острожецького (1538—1545), від 1542 р. знак має вигляд півкола з кінцями, загнутими дотолу та вбік під хрестиком з ламаним подвійним розгалуженням згори²⁸, в якому лише долішня частина має подібність до початкового родового знака. Прикметно, що видозміна горішньої частини відбулася майже у той самий спосіб, що і в гербі одного з представників роду князів Острозьких, за більш ніж століття перед цим. На печатці Андрушка Федоровича, князя з Острога, від 1431 р. знак мав вигляд стріли з подвійним вістрям над півколом, що лежить кінцями дотолу²⁹.

Печатка Юрія Петровича Головні, князя Острожецького, 1542 р.
 Герб Андрушка Федоровича, князя Острозького, на печатці 1431 р.
 Печатка Федора Петровича Головні, князя Острожецького, 1551 р.

Натомість старший син Петра Михайловича — Федір Головня, князь Острожецький (1538—1569), 1551 р. користувався печаткою із зображенням знака у вигляді з'єднаних стовпом двох півкіл з кінцями, загнутими дотолу та вбік у горішнього півкола³⁰, що своїм виглядом нагадував не лише знак на батьківській печатці, але й герби князів Острозьких і Заславських першої половини XVI ст. А на печатці його сина — Андрія Федоровича Головні, князя Острожецького (1569—1585), від 1569 р. знак, що мав вигляд стріли вістрям угору над оберненим кінцями дотолу півколом³¹, наближено до тогочасної іконографії герба старших домів на Острозі та Заславі. Лише представниця молодшої гілки роду — княгиня Василиса Глібівна Лижиносівна, 1512 р. користувалася печаткою зі знаком, що не має майже жодної подібності до інших видозмін родового герба князів Острожецьких — знак у вигляді літери П з перехрещеним правим кінцем³².

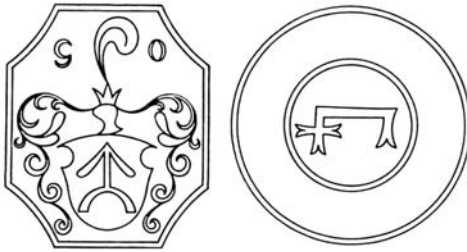
²⁸ AGAD w Warszawie, perg. 7621.

²⁹ Там само. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 668; perg. 4451; Codex epistolaris saeculi XV.— Cracoviae, 1876.— Vol. I.— P. 70.— N 73; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne // Studya, rozprawy i materyaly z dziedziny historyi polskiej i prawa polskiego.— Kraków, 1907.— T. VII.— S. 47.— N 382, il.; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego // Miesięcznik Heraldyczny.— Lwów, 1911.— T. IV.— S. 77.— II. 20; G u m o w s k i M. Pieczęcie książąt litewskich // Ateneum Wileńskie.— Wilno, 1930.— Rok VII.— S. 692.— Tab. 1.— II. 3.

³⁰ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VII, plik 34.

³¹ ЦДІА України в Києві, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 201-v.

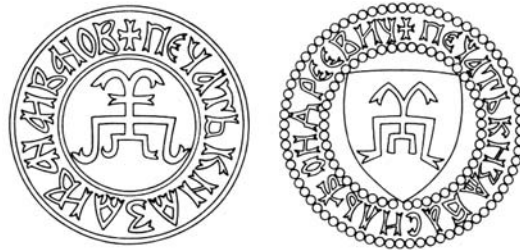
³² ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka II, plik 23.

Печатка Андрія Федоровича
Головні, князя Острожецького,
1569 р.
Печатка княгині Василиси Глібівни
Лижиносівни 1512 р.

Аналогічно виглядає ситуація зі встановленням спільного походження князів Козельських (та їх нащадків — князів Пузин і Огинських) і князів Полубенських. Надзвичайно висока подібність між зображеннями на печатках Івана Івановича Пузини Глушанка, князя Козельського (після 1494 — до 1505), від 1499 р. (знак у вигляді двох літер П із заокругленими долішніми кінцями, з'єднаних стовпом і розташованих одна в одній, під хрестиком з подвійним розгалуженням згори)³³ та Василя Андрійовича, князя Полубенського (після 1488—1550), від 1498—1515 рр. (знак у вигляді літери П із загнутими вбік долішніми кінцями, горішню перекладищу перетинає стовп з подвійним розгалуженням згори і літери П знизу)³⁴ дають змогу зробити висновок про вірогідне походження князів Полубенських з династії чернігівських князів³⁵.

Печатка Івана Івановича Пузини
Глушанка, князя Козельського,
1499 р.
Печатка Василя Андрійовича,
князя Полубенського,
1498—1515 рр.

Що стосується нащадків князів Козельських, то в подальшому вони використовували у своєму герботворенні дещо простіший родовий знак. Приміром, на печатці Матвія Богдановича з Козельська, князя Огинського, від 1555 р. зображено знак у вигляді літери П із заокругленими долішніми кінцями, під хрестиком з подвійним розгалуженням згори³⁶. А на печатці князя Петра Тимофійовича з Козельська Пузини від 1573 р. бачимо знак у вигляді роздвоєного знизу хреста з подвійним розгалуженням згори³⁷.

³³ MNK, рęk. 892, t. 2, s. 2.

³⁴ AGAD w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. XI, N 18, s. 1; MNK, perg. 46.

³⁵ Однороженко О. Герб князів Полубенських // Сіверянський літопис (Чернігів).— 2009.— № 2—3.— С. 22—27.

³⁶ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VIII, plik 49.

³⁷ Там само.— Тека XIII, plik 26.

Печатка Матвія Богдановича
з Козельська, князя Огинського,
1555 р.
Печатка князя
Петра Тимофійовича
з Козельська Пузуни 1573 р.

Серед інших княжих родів, що вживали у своєму герботворенні численні відміни родових знаків, варто відзначити князів Друцьких та їх відгалуження³⁸, Четвертинських з молодшими лініями та різні гілки князів Збаразьких. Так, князі Друцькі у першій половині XV ст. вживали знаки, в основі яких було зображення стріли вістрям угору над колом у супроводі двох півкіл, що лежать кінцями в різні боки (печатка Семена Дмитровича, князя Друцького (до 1401 — після 1422), від 1401 р.)³⁹, стріли вістрям у лівий долішній кут, обабіч якої чотири півмісяці (печатка Івана Семеновича Баби, князя Друцького (до 1409 — після 1436), від 1422—1431 рр.)⁴⁰, знак у вигляді костурного стовпа між двома півколами, що лежать кінцями в різні боки (печатка Дмитра, князя Друцького, від другої половини XV ст.)⁴¹, знак у вигляді хреста з подвійним розгалуженням знизу, обабіч якого чотири півкола (печатка Василя Семеновича Красного, князя Друцького (до 1422 — після 1448), від 1430—1431 рр.)⁴² та ін.

³⁸ Див. узагальнювальну роботу: Шаланда А. Геральдика князів Друцьких у XV—XVIII ст.: ад геральдызованих знаків да гербу „Друцк“ // Сфрагістичний щорічник.— К., 2015.— Вип. V.— С. 294—328.

³⁹ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 609.

⁴⁰ Там само.— S. 654; BCz, perg. 374; GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; MNK, ręk. 1713, k. 236, 241; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— Kraków, 1899.— S. 261.— II. 434; його ж. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 25.— N 96, il.; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 77.— II. 17; S. 80, il.; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 699.— Tab. 2.— II. 15; Tab. 9.— II. 68; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики // Труды Музея палеографии.— Ленинград, 1930.— Вып. II.— Т. II.— С. 234.— Илл. 215; Насевич В. Друцкае княства і князі Друцкія // Друцк старажытны: Да 1000-годдзя ўзнікнення горада.— Мінск, 2000.— С. 52; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Mełneńskiego z 1422 roku.— Poznań, 2004.— S. 79.— II. В 89; Хоруженко О. „Печать князя Дмитрия“ XV в.: проблемы интерпретации // Древняя Русь. Вопросы медиевистики.— Москва, 2014.— № 3.— С. 124—126.— Рис. 2.

⁴¹ Станюкович А., Авдеев А. Неизвестные памятники русской сфрагистики. Прикладные печати-матрицы XIII—XVIII веков из частных собраний.— Москва, 2007.— С. 132.— Табл. XII.— Илл. 49; Хоруженко О. „Печать князя Дмитрия“ XV в. ...— С. 122—127.— Рис. 1.

⁴² AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 32, s. 899, 917; N 33, s. 654, 693; BCz, perg. 374; MNK, ręk. 1713, k. 237, 241; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 262.— II. 435; його ж. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 26.— N 98, il.; S. 89.— N 934, il.; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 716.— Tab. 3.— II. 26; Tab. 9.— II. 69; Насевич В. Друцкае княства і князі Друцкія.— С. 54; Хоруженко О. „Печать князя Дмитрия“ XV в. ...— С. 125, 127.— Рис. 3; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 234.— Илл. 215—216.

Печатка Івана Семеновича Баби, князя Друцького, 1422—1431 рр.

Печатка Дмитра, князя Друцького, другої половини XV ст.

Печатка Василя Семеновича Красного, князя Друцького, 1430—1431 рр.

На печатках однієї з гілок — князів Друцьких Горських, бачимо зображення родового знака у вигляді роздвоєного знизу хреста (печатка Івана Івановича Друцького, князя Горського (1528—1551), від 1543 р.)⁴³, що походить від знака (роздвоєний згори хрест) на печатці протоласти роду князів Горських — Івана Семеновича Путяти, князя Друцького (до 1422 — після 1440), від 1422—1431 рр.⁴⁴ Прикметно, що на печатках кня-

Печатка Івана Івановича Друцького, князя Горського, 1543 р.

Печатка Івана Семеновича Путяти, князя Друцького,
1422—1431 рр.

Печатка Ярослава Костянтиновича, князя Лукомського, 1595 р.

⁴³ AGAD w Warszawie. Archiwum Potockich z Radzyna, N 295-a, s. 17.

⁴⁴ Львівський національний університет імені Івана Франка (далі — ЛНУ), Збірка Павліковських, № 295; AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 32, s. 899, 917; N 33, s. 654, 693; BCz, perg. 374; GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; MNK, ręk. 1713, k. 241; Działyński A. Statut litewski.— Poznań, 1841.— S. 544.— Tab. 3; Vossberg F. Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen.— Berlin, 1854.— S. 44.— Taf. 24.— II. 107; Снимки древних русских печатей государственных, царских, областных, городских, присутственных мест и частных лиц.— Москва, 1882.— С. 80, рис.; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 273.— II. 454; його ж. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 25.— N 97, il; S. 89.— N 933, il; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 699.— Tab. 2.— II. 14; Tab. 9.— II. 71; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 231—233.— Илл. 213—214; Насевич В. Друцкае княства і князі Друцкія.— С. 52; Хоруженко О. „Печать князя Дмитрия“ XV в. ...— С. 125, 127.— Рис. 4; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej...— S. 79.— II. B 91.

зів Лукомських, походження яких достеменно не відоме⁴⁵, є знак, що складається з тих самих елементів, що і в гербі князів Друцьких Горських,— хрест з подвійним розгалуженням знизу. Його, зокрема, можемо бачити на відтиску печатки Ярослава Костянтиновича, князя Лукомського, від 1595 р.⁴⁶

Князі Багриновські вживали знак у вигляді літери М над півколом із загнутими всередину кінцями (печатка Григорія Івановича Одинцевича, князя Багриновського (до 1509—1559), від 1538 р.)⁴⁷. А їх гілка — князі Одинцевичі — знак у вигляді роздвоєного згори костурного хреста над півколом із загнутими всередину кінцями (печатка Богдана Федоровича Одинцевича, князя Друцького, від 1512 р.)⁴⁸.

Печатка Григорія Івановича Одинцевича,
князя Багриновського,
1538 р.

Печатка Богдана Федоровича Одинцевича,
князя Друцького, 1512 р.

Досить складною є конструкція знака на печатці Андрія Костянтиновича, князя Прихабського (представника однієї з гілок роду князів Друцьких), від 1510 р. В її полі бачимо подвійну стрілу над основою і восьмипроменевою зіркою⁴⁹. Найдавнішим зафіксованим гербом князів Толочинських було зображення знака у вигляді хреста з подвійним розгалуженням знизу, який є на печатці Василя Юрійовича, князя Толочинського (до 1522—1546), від 1536—1544 рр.⁵⁰ На сфрагісі княжни Анастасії Юріївни Толочинської від 1556 р. також бачимо фігуру хреста, цього разу півторараменного, але у досить незвичному супроводі, що дає змогу трактувати це зображення як особистий герб княжни Анастасії — на троні сидить укоронована постать княгині (або князя), яка тримає в руках хрест⁵¹.

⁴⁵ Wolff J. *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku.*— Warszawa, 1895.— S. 213; Boniecki A. *Herbarz Polski.*— Warszawa, 1913.— Т. XVI.— S. 108.

⁴⁶ AGAD w Warszawie. *Archiwum Radziwiłłów*, dz. X, N 113, s. 27.

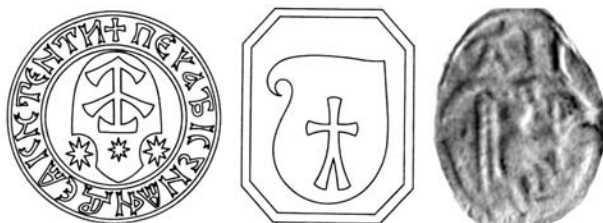
⁴⁷ ANK. *Archiwum Książąt Sanguszków*, teka III, plik 75.

⁴⁸ Цітоў А. *Пячаткі старажытнай Беларусі.*— Мінск, 1993.— С. 57.— Мал. 1.

⁴⁹ AGAD w Warszawie, perg. 5919.

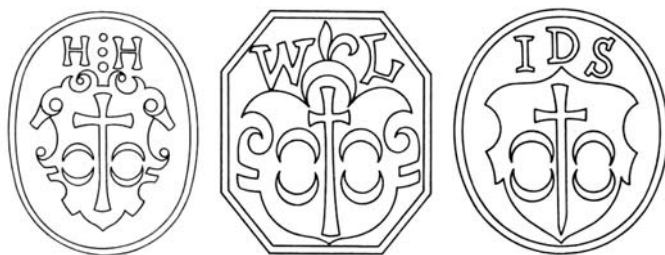
⁵⁰ ANK. *Archiwum Książąt Sanguszków*, perg. 230; Цітоў А. *Пячаткі старажытнай Беларусі.*— С. 57.— Мал. 6.

⁵¹ AGAD w Warszawie. *Archiwum Potockich z Radzyna*, N 300, s. 39.

Печатка Андрія Костянтиновича, князя Прихабського, 1510 р.
 Печатка Василя Юрійовича, князя Толочинського, 1536—1544 рр.
 Печатка княжни Анастасії Юрїївни Толочинської 1556 р.

Таким чином, можна перекоонатися, що в герботворенні різних відгалужень роду князів Друцьких упродовж XV — першої половини XVI ст. домінують знаки на основі стріли або хреста з відгалуженнями, прямими чи заокругленими, подібними до півкіл або півмісяців. Згодом індивідуальні родові знаки окремих родин зведено до спільного гербового зразка (хрест, згодом меч, у супроводі чотирьох півмісяців)⁵², який бачимо, зокрема, на печатках Дмитра Романовича Друцького, князя Видиницького (до 1528—1558), від 1543 р.⁵³, Григорія Федоровича Друцького Горського, князя Бурневського (1541—1560), від 1558 р.⁵⁴, Януша Романовича Друцького, князя Любецького, від 1544 р.⁵⁵, Василя Друцького, князя Любецького, від 1591 р.⁵⁶, Андрія Івановича Друцького, князя Озерецького (до 1522—1558), від 1540—1553 рр.⁵⁷, Андрія Семеновича Баби́ча Друцького, князя Соколинського (1508—1544), від 1535 р.⁵⁸, Лева Федоровича Коноплі, князя Соколинського (до 1540—1552), від 1540 р.⁵⁹, Ярослава Ярославовича Друцького, князя Соколинського (до 1579 — після 1621), від 1591 р.⁶⁰ та ін.

Печатка Григорія Федоровича Друцького Горського, князя Бурневського, 1558 р.
 Печатка Василя Друцького, князя Любецького, 1591 р.

Печатка Ярослава Ярославовича Друцького, князя Соколинського, 1510 р.

⁵² Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Compendium.— Kraków, 1897.— S. 45; Niesiecki K. Herbarz Polski.— T. III.— S. 409; T. IV.— S. 378; T. VIII.— S. 443; T. X.— Dodatek.— S. 320.

⁵³ AGAD w Warszawie. Archiwum Potockich z Radzyna, N 295-a, s. 17.

⁵⁴ Там само.— N 348, s. 7.

⁵⁵ ANK. Zbiór Rusieckich, ręk. 155, s. 209.

⁵⁶ Там само. Archiwum Książąt Sanguszków, teka 94, plik 1, s. 2, 6.

⁵⁷ AGAD w Warszawie. Archiwum Potockich z Radzyna, N 296, s. 77; N 300, s. 22.

⁵⁸ Там само.— N 299, s. 1.

⁵⁹ Там само.— N 296, s. 77.

⁶⁰ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka 94, plik 1, s. 6.

В основі родового герба князів Четвертинських було зображення двох з'єднаних між собою півкіл, яке вперше трапляється на печатці Олександра, князя Четвертинського, від 1387—1388 рр.⁶¹ Наявність двох півкіл в основі родового знака дає змогу зробити припущення щодо спорідненості цього княжого роду з князями Острозькими, первісний родовий знак яких також складався з двох півкіл (півмісяців), укладених у дещо інший спосіб⁶².

Герб Олександра,
князя
Четвертинського,
на печатці
1387—1388 рр.

Наступні видозмінювання цього первісного родового знака призвели до появи доволі оригінальних гербових форм. Так, на печатці Михайла Григоровича, князя Четвертинського, від 1477 р. вміщено знак у вигляді загостреного знизу овалу, який перетинає пояс із загнутими догори кінцями⁶³. Печатку Олександра Івановича князя Четвертинського (1477—1495), від того ж року оздоблено знаком у вигляді двох півкіл кінцями додолу, які перетинає хрест⁶⁴. А на печатці Юрія Михайловича, князя Четвертинського, зображено знак у вигляді трьох ламаних поясів, які перетинає хрест⁶⁵.

Печатка Михайла Григоровича, князя Четвертинського, 1477 р.
Печатка Олександра Івановича, князя Четвертинського, 1477 р.
Печатка Юрія Михайловича, князя Четвертинського, 1482 р.

Федір Михайлович Четвертинський, князь Вишковський, упродовж 1477—1487 рр. користувався печаткою із зображенням знака у вигляді двох півкіл, що лежить кінцями в різні боки, які перетинає стовп⁶⁶. Подібну іконографію має герб на печатці Василя Михайловича, князя Сокольського (до 1509—1528), від 1525 р.— знак у вигляді двох півкіл, що лежить кінцями в різні боки, які перетинає хрест⁶⁷. Прикметно, що на пе-

⁶¹ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 678, 679; BCz, perg. 1044; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 61.— N 535, il.; S. 61.— N 543, il.; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 77, il.; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 688.— Tab. 1.— Il. 1.

⁶² Однороженко О. Князівська геральдика Волині...— С. 47—48.

⁶³ BCz, perg. 1278.

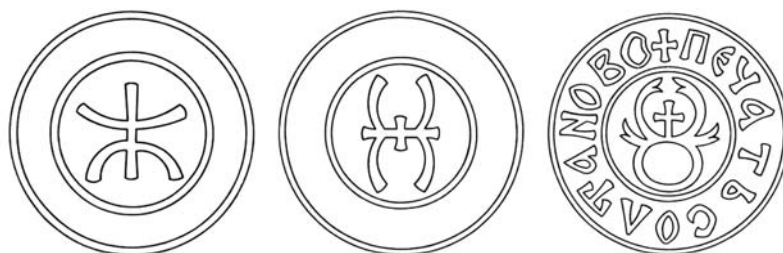
⁶⁴ Там само.

⁶⁵ AGAD w Warszawie, perg. 7380.

⁶⁶ BCz, perg. 1278; AGAD w Warszawie, perg. 7375.

⁶⁷ Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники...— Вып. III.— С. 3.— Рис. 1.

чатці молодшого брата останнього — Солтана Михайловича, князя Сокольського (до 1509—1544), від 1528 р. родовий знак зазнав певної модифікації — коло під хрестиком і з чотирма напівкруглими відгалуженнями згори⁶⁸.

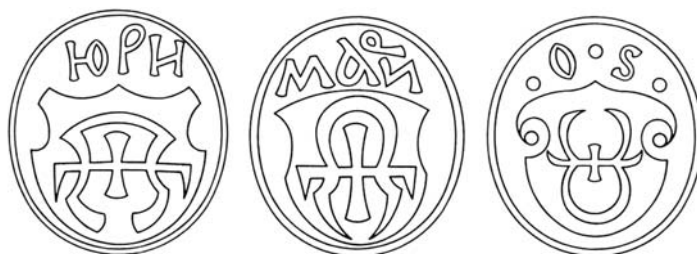

Печатка Федора Михайловича Четвертинського,
князя Вишковського, 1477—1487 рр.

Печатка Василя Михайловича, князя Сокольського, 1525 р.

Печатка Солтана Михайловича, князя Сокольського, 1528 р.

Майже ідентичні зображення родового знака (два півкола кінцями додолу, які перетинає хрест із загнутими додолу кінцями на поземній перекладині) маємо на печатках Юрія Васильовича, князя Сокольського (1528—1541), від 1557 р.⁶⁹ та його сестри — княжни Марії Василівни Сокольської від 1546 р.⁷⁰ А на печатці їхнього брата Остафія Васильовича, князя Сокольського (1528—1579), від 1560—1571 рр. герб зображено по-дібно, але у перевернутому розташуванні⁷¹.

Печатка Юрія Васильовича, князя Сокольського, 1557 р.

Печатка княжни Марії Василівни Сокольської 1546 р.

Печатка Остафія Васильовича, князя Сокольського, 1560—1571 рр.

Представник іншої гілки дому князів Четвертинських — Василь Федорович, князь на Четвертні та Яровиці (1501—1545), уживав упродовж

⁶⁸ ЦДІА України в Києві, ф. 256, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

⁶⁹ AGAD w Warszawie, perg. 7730.

⁷⁰ Там само.— Perg. 7647.

⁷¹ ЦДІА України в Києві, ф. 223, оп. 1, спр. 3, арк. 5, 57; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka IX, plik 7; teka XII, plik 16; plik 30; plik 37; plik 96.

1528—1539 рр. печатку зі знаком у вигляді кола з чотирма напівкруглими відгалуженнями згори⁷². Натомість на печатці його рідного брата — Федора Федоровича, князя на Четвертні та Боровичах (1501—1529), від 1523—1529 рр. представлено герб з цілком відмінною іконографією — знак у вигляді півкола, що лежить кінцями дотолу в супроводі двох хрестиків над шестипроменевою зіркою⁷³. Саме цей знак набув поширення серед різних гілок роду князів Четвертинських і в подальшому потрапив до річпосполитських гербовників.

Печатка Василя Федоровича, князя на Четвертні та Яровиці,
1528—1539 рр.

Печатка Федора Федоровича, князя на Четвертні та Боровичах,
1523—1529 рр.

Печатка Василя Федоровича, князя на Четвертні та Боровичах, 1538 р.

Його видозміни бачимо, зокрема, на печатках Василя Федоровича, князя на Четвертні та Боровичах (1529—1542), від 1538 р. (півколо кінцями дотолу в супроводі двох хрестиків над восьмипроменевою зіркою)⁷⁴, Івана Федоровича, князя на Четвертні та Боровичах (1529—1559), від 1542 р. (півколо кінцями догори в супроводі двох хрестиків під восьмипроменевою зіркою)⁷⁵, Якова Андрійовича, князя на Четвертні та Галузю (до 1580—1616), від 1589—1608 рр. (півмісяць рогами дотолу в супроводі двох хрестиків над шестипроменевою зіркою)⁷⁶ та ін.

Варто відзначити, що на печатках одного з представників роду — князя Матвія Васильовича, князя на Четвертні та Яровиці (1545—1563), від 1544—1561 рр. в різних чвертях складеного герба бачимо обидві основні видозміни знаків, що їх уживали в різних гілках роду князів Четвертинських — у першій та четвертій частинах чотиридільного ренесансового щита — знак у вигляді півкола, що лежить кінцями дотолу в супроводі двох хрестиків над шестипроменевою зіркою, у другій і третій

⁷² ЦДІА України в Києві, ф. 256, оп. 1, спр. 1, арк. 1; AGAD w Warszawie, perg. 4789; Там само. Zesp. Tak zwana Metryka Litewska, dz. IX, N 89, s. 487; BCz, perg. 1287; perg. 1288.

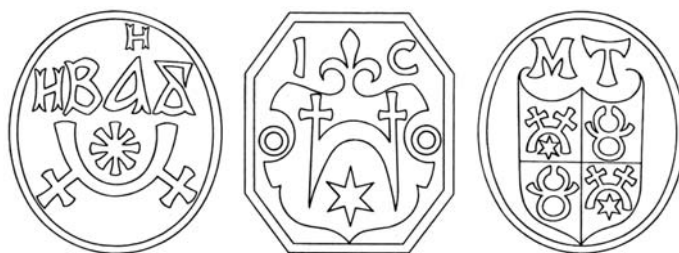
⁷³ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka II, plik 56; BCz, perg. 783; Boniecki A. Herbarz Polski.— Warszawa, 1901.— T. IV.— S. 1, il.; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 77.— Il. 6.

⁷⁴ AGAD w Warszawie, perg. 4787.

⁷⁵ BCz, perg. 850; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 300—301.— Il. 514; Boniecki A. Herbarz Polski.— T. IV.— S. 1.— Il.; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 77.— Il. 7.

⁷⁶ ЦДІА України в Києві, ф. 256, оп. 1, спр. 90, арк. 7; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka XVII-a, plik 74.

частинах — знак у вигляді кола з чотирма напівкруглими відгалуженнями згори⁷⁷.

Печатка Івана Федоровича, князя на Четвертні та Боровичах, 1542 р.
Печатка Якова Андрійовича, князя на Четвертні та Галузю, 1589—1608 рр.
Печатка Матвія Васильовича, князя на Четвертні та Яровиці, 1544—1561 рр.

Вихідною формою розвитку родового герба князів Несвіцьких та їх відгалужень (Колоденських, Збараських, Вишневецьких, Порицьких, Вороницьких і Тристенських) було зображення родового знака у вигляді перехрещеного хреста, яке містилося на печатці Івана, князя Несвіцького, від 1387—1388 рр.⁷⁸ Своєрідною проміжною формою між цим гербом і подальшими видозмінами був знак на печатці Федора, князя Несвіцького, від 1434 р.— перехрещений хрест над півмісяцем, що лежить рогами вліво⁷⁹.

Герб Івана, князя Несвіцького,
на печатці 1387—1388 рр.
Герб Федора, князя Несвіцького,
на печатці 1434 р.

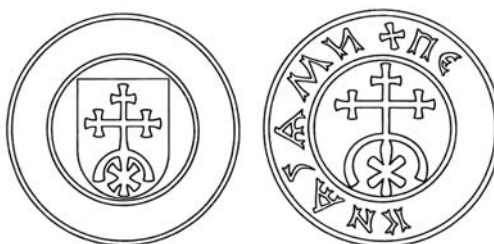
⁷⁷ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka V, plik 69; plik 71; teka VI, plik 51; teka IX, plik 23; MNK, ręk. 892, t. 1, s. 2.

⁷⁸ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 678, 679; BCz, perg. 1044; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 61.— N 536, il.; S. 62.— N 544, il.; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 77; Semkowicz W. Korybutowicze i Nieświzcy w świetle sfragistyki // Miesięcznik Heraldyczny.— Lwów, 1913.— T. VI.— S. 202.— Il. 4; Sochaniewicz K. przyczynek do rozwoju herbu książąt Zbarazkich // Там само.— Lwów, 1914.— T. VII.— S. 118.— Il. 1; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 698.— Tab. 2.— Il. 13.

⁷⁹ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 679; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 63.— N 555, il.; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 43, 76.— Il. 3; Radziwiński Z. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieswizkiego // Miesięcznik Heraldyczny.— Lwów, 1911.— T. IV.— S. 144.— Il. 3; Semkowicz W. Korybutowicze i Nieświzcy...— S. 202.— Il. 5; Sochaniewicz K. przyczynek do rozwoju herbu książąt Zbarazkich.— S. 119.— Il. 2; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 695.— Tab. 2.— Il. 10.

На печатці Семена Васильовича Несвіцького, князя Колоденського (1461—1481), від 1461—1463 рр. родовий знак набув вигляду хреста над півколом, що лежить кінцями додолу⁸⁰. А вже на печатці Семена Старшого Васильовича, князя Збарзького (1474—1482), від 1475 р. бачимо герб (перехрещений хрест над півколом, що лежить кінцями додолу над шестипроменевою зіркою)⁸¹, який у подальшому закріплюється за старшим відгалуженням роду князів Збарзьких — князями Вишневецькими. Зокрема, цей знак представлено на печатці Михайла Васильовича Збарзького, князя Вишневецького (1474—1517), від 1504—1506 рр.⁸²

Печатка Семена Старшого
Васильовича, князя Збарзького,
1475 р.
Печатка Михайла Васильовича
Збарзького, князя Вишневецького,
1504—1506 рр.

Подібний вигляд має родовий герб на печатках Івана Михайловича, князя Вишневецького (1517—1542), від 1533 р. (перехрещений хрест над півмісяцем, що лежить рогами додолу над шестипроменевою зіркою)⁸³ і Федора Михайловича, князя Вишневецького (1517—1549), від 1548 р. (перехрещений хрест над півколом, що лежить кінцями додолу над шестипроменевою зіркою)⁸⁴, відрізняючись лише іконографією долішньої частини. В подальшому цей сюжет відтворювано як на печатках⁸⁵, так і в річ-посполитських гербовниках⁸⁶.

Печатка Івана Михайловича,
князя Вишневецького, 1533 р.
Печатка Федора Михайловича,
князя Вишневецького, 1548 р.

⁸⁰ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie.— Lwów, 1887.— Т. I: 1366—1506.— S. 55.— N 57; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 712.— Tab. 3.— II. 23.

⁸¹ Haisig M. Sfragistyka szlachecka doby średniowiecza w świetle archiwaliów lwowskich.— Lwów, 1938.— S. 29.— II. 51.

⁸² ЦДІА України в Києві, ф. 220, оп. 1, спр. 639; спр. 640.

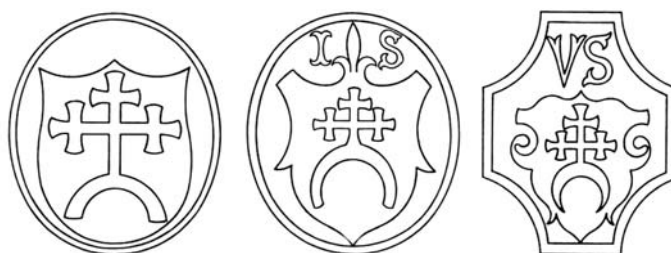
⁸³ AGAD w Warszawie, perg. 4790.

⁸⁴ Там само.— Perg. 7659.

⁸⁵ Однороженко О. Князівська геральдика Волині.— С. 94—107.

⁸⁶ Okolski S. Orbis Polonus.— Cracoviae, 1641.— Т. I.— P. 524, 527—530; Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa.— S. 95—97; Niesiecki K. Korona Polska.— Lwów, 1743.— Т. IV.— S. 540; його ж. Herbarz Polski.— Т. IX.— S. 345—346.

Князі Збараські як молодша гілка роду внесли певні зміни в родовий герб вилученням з нього долішньої частини у вигляді шестипроменевої зірки. У подібному вигляді цей знак представлено, зокрема, на печатках Миколая Андрійовича, князя Збараського (1528—1574), від 1549 р.⁸⁷ та Януша Миколайовича, князя Збараського (1574—1608), від 1567—1599 рр.⁸⁸ (перехрещений хрест над півколом, що лежить кінцями дотолу). А на печатці князя Владислава Андрійовича Збараського від 1575 р. зображено знак у вигляді перехрещеного хреста над півмісяцем, що лежить рогами дотолу.⁸⁹

Печатка Миколая Андрійовича, князя Збараського, 1549 р.
Печатка Януша Миколайовича, князя Збараського, 1567—1599 рр.
Печатка князя Владислава Андрійовича Збараського 1575 р.

Представники молодшої гілки роду князів Збараських — князі Порицькі, додали в родовий герб відміну у вигляді відгалуження в долішній частині знака. Відповідний герб, що являв собою перехрещений хрест, який перетинає півколо з оберненими дотолу кінцями, бачимо, зокрема, на печатках Олександра I Федоровича, князя Порицького (1515—1560), від 1546 р.⁹⁰ та Януша II Олександровича, князя Порицького (1583—1614), від 1600 р.⁹¹ Повну подібність до цього знака має герб на печатці Януша Юрійовича зі Збаража, князя Вороницького (1577—1603), від 1571 р.⁹²

Печатка Олександра I Федоровича,
князя Порицького, 1546 р.
Печатка Януша II
Олександровича,
князя Порицького, 1600 р.

⁸⁷ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VI, plik 43.

⁸⁸ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 270, s. 4, 6, 10, 12, 16, 22, 26; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka X, plik 105; teka XII, plik 15; teka XIII, plik 51; plik 52; teka XXIII, plik 85; Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі.— С. 82.— Мал. 153.

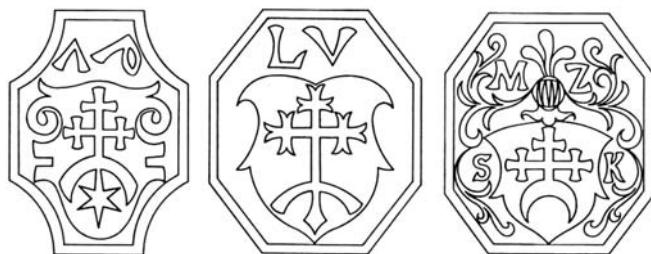
⁸⁹ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka XIII, plik 76.

⁹⁰ Там само.— Тека V, plik 69; plik 71.

⁹¹ Там само.— Тека XXIV, plik 5.

⁹² Wittyg W. Nieznana szlachta polska...— S. 358, il.

Доволі своєрідно підійшли до використання родового герба представники роду князів Тристенських. На своїх печатках вони вуживали всі три видозміни родового знака, що побутували в старших гілках роду. Так, на печатці Лева Войничя зі Збаража Вороницького, князя Тристенського (1565—1600), від 1564 р. зображено знак, уживаний князями Вишневецькими, — перехрещений хрест над півколом, що лежить кінцями додолу над шестипроменевою зіркою⁹³. На його іншій печатці, 1566 р., вміщено знак, притаманний герботворенню князів Порицьких і Вороницьких, — довгий перехрещений хрест, що перетинає півколо з оберненими додолу кінцями⁹⁴. А на печатці Матуша Войничя зі Збаража Вороницького, князя Тристенського (1565—1613), від 1586—1599 рр. родовий знак подібний до того, який є на печатках князів Збараських — перехрещений хрест над півмісяцем, що лежить рогами додолу⁹⁵.

Печатки Лева Войничя, князя Тристенського,
1564 і 1566 рр.
Печатка Матуша Войничя, князя Тристенського,
1586—1599 рр.

Певне різноманіття в конструкціях родових знаків можемо спостерігати з герботворенням князів Мосальських. На печатці князя Петра Тимофійовича Мосальського від 1536 р. бачимо знак (літера М під хрестом)⁹⁶, який у пізніших річпосполитських гербовниках незмінно фігурує як родовий герб⁹⁷. Водночас на деяких печатках представників роду бачимо дещо відмінні варіанти родового знака. Зокрема, на печатці князя Федора Івановича Мосальського від 1589—1593 рр. до звичного знака додано зображення трьох врубів знизу⁹⁸. А на печатці князя Юрія Михайловича Мосальського від 1589 р. знак має вигляд літери М над стрілою вістрям додолу⁹⁹.

⁹³ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka IX, plik 110.

⁹⁴ Там само.— Teka X, plik 29; plik 31; plik 35.

⁹⁵ Там само.— Teka XXIII, plik 14; plik 70; teka XXIII, plik 77; Там само. Zbiór Rusieckich, ręk. 65, s. 7.

⁹⁶ Там само.— Teka III, plik 44.

⁹⁷ Рапроцькі В. Gniazdo cnoty...— S. 1195; його ж. Herby rycerstwa polskiego.— Kraków, 1858.— S. 867; Okolski S. Orbis Polonus.— T. II.— P. 218—221; Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa...— S. 171; Niesiecki K. Korona Polska...— T. III.— S. 227; його ж. Herbarz Polski...— T. VI.— S. 350.

⁹⁸ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka XVII-a, plik 79; teka XX, plik 41.

⁹⁹ Там само.— Teka XVII-a, plik 79.

Печатка князя Петра Тимофійовича Мосальського 1536 р.
Печатка князя Федора Івановича Мосальського 1589—1593 рр.
Печатка князя Юрія Михайловича Мосальського 1589 р.

Варіативність родових знаків є і в герботворенні князів Козеків. Найбільш уживаною була гербова конструкція у вигляді двораменного хреста над півколом, що лежить кінцями вгору, які хвилясто загнуті вбік. Її, зокрема, можемо бачити на печатці князя Дмитра Андрійовича Козеки від 1568 р.¹⁰⁰ Натомість на печатці княгині Марії Михайлівни Козеки від 1539 р. маємо знак у вигляді літери П з перехрещеними кінцями під стрілою вістрям угору¹⁰¹. Прикметно, що це зображення має певну подібність до герба князів Капуст, ще одного роду, походження якого достеменно не з'ясоване¹⁰². На печатці князя Андрія Тимофійовича Капусти від 1550 р. вміщено знак у вигляді літери П із загнутими вбік долішніми кінцями під стрілою вістрям угору¹⁰³.

Печатка князя Дмитра Андрійовича Козеки 1568 р.
Печатка княгині Марії Михайлівни Козеки 1539 р.
Печатка князя Андрія Тимофійовича Капусти 1550 р.

Найвні в нашому розпорядженні дані дають змогу зробити припущення щодо можливого спільного походження родових знаків княжих родів, що вели свій початок від смоленської династії. Так, на печатці сина

¹⁰⁰ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka XI, plik 73; plik 92; plik 104; plik 105.

¹⁰¹ BCz, perg. 1288.

¹⁰² Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy...— S. 157; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження.— Львів, 2000.— С. 611.

¹⁰³ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VII, plik 2.

великого князя Смоленського (1359—1386) Святослава Івановича — Івана Святославича, князя Порховського (1412—1442), від 1422 р. зображено знак у вигляді стовпа, що перетинає два півкола, які лежать кінцями в різні боки¹⁰⁴. А на печатці князя Якова Васильовича Крокотки Єловицького від 1560 р. був знак у вигляді п'ятираменної корогви під хрестом¹⁰⁵. Фігура костурного хреста була в полі печатки Федора Романовича, князя В'яземського, від 1386 р.¹⁰⁶

Печатка Івана Святославича, князя Порховського, 1422 р.
Печатка Якова Васильовича Крокотки Єловицького 1560 р.
Прорис печатки Федора Романовича, князя В'яземського, 1386 р.

Відмінні гербові знаки розвинулися, очевидно, зі спільного першовзору і в герботворенні князів Крошинських. Так, на печатці Костянтина Федоровича, князя Крошинського (1470—1513), від 1499 р. зображено знак у вигляді літери П із загнутими вбік долішніми кінцями, під стрілою вістря угору і хрестиком¹⁰⁷. Своєю чергою на печатці Івана Пилиповича, князя Крошинського (1498—1528), від 1527 р. бачимо знак у вигляді три-

Печатка Костянтина Федоровича, князя Крошинського, 1499 р.
Печатка Івана Пилиповича, князя Крошинського, 1527 р.
Печатка Давида Дмитровича, князя Городецького, 1388 р.

¹⁰⁴ GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej... — S. 78. — П. В 87.

¹⁰⁵ ЦДІА України в Києві, ф. 223, оп. 1, спр. 2, арк. 2.

¹⁰⁶ BCz, perg. 202; рєк. 1180, s. 35 (печатка має круглу форму розміром 30 мм, зображення супроводжує напис по колу: ПИЧАТЬ).

¹⁰⁷ Національний музей історії України (далі — НМІУ), сектор фотодокументальних матеріалів, РД-110.

раменної літери Т із загнутими вбік долішніми кінцями, під стрілою вістрям додолу і Т-подібним хрестиком у супроводі чотирьох шестипроменевих зірок¹⁰⁸.

Знак у вигляді перехрещеної стріли вістрям угору над оберненим догори півколом зафіксовано на печатці Давида Дмитровича, князя Городецького (до 1388 — до 1399), від 1388 р.¹⁰⁹ Походження цієї родини традиційно виводять від руських князів — з турівської династії¹¹⁰. Привертає до себе увагу та обставина, що на дещо пізніших печатках Олелька Володимировича, князя Слуцького і Копильського (після 1398—1440), великого князя Київського (1440—1454), від 1422¹¹¹ і 1430—1441 рр.¹¹² є майже ідентичний знак — перехрещена стріла вістрям угору над півмісяцем, що лежить рогами догори. На печатці його брата — Івана Володимировича, князя Більського (1420—1435), від 1422—1433 рр. зображено знак у вигляді лапчастого хреста над півмісяцем, що лежить рогами догори¹¹³.

Печатки Олелька Володимировича, князя Слуцького, 1422 і 1430—1441 рр.
Печатка Івана Володимировича, князя Більського, 1422—1433 рр.
Печатка Юрія Лугвеновича, князя Мстиславського, 1422 р.

¹⁰⁸ AGAD w Warszawie, perg. 1172.

¹⁰⁹ BCz, perg. 212; MNK, ręk. 1713, k. 171; ręk. 1482, t. 2, k. 1-v; Piekosiński F. O źródłach heraldyki ruskiej // Polska Akademia Umiejętności. Wydział Historyczno-filologiczny. — Kraków, 1899. — Serya II. — T. XIII. — S. 203. — Il. 14; його ж. Источники русской геральдики // Heraldica. — Санкт-Петербург, 1900. — Т. I. — С. 109. — Рис. 14; його ж. Heraldyka polska wieków średnich. — S. 53; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą. 1385—1791. — Kraków, 1932. — S. 17. — N 20. — Poz. 1; Грамоти XIV ст. / Упоряд., вст. ст., комент. і словники-показчики М. Пещак. — К., 1974. — С. 82. — № 43.

¹¹⁰ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy... — S. 135; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи... — С. 216.

¹¹¹ GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej... — S. 75. — Il. B 82.

¹¹² AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 32, s. 899, 917; N 33, s. 654, 693; BCz, perg. 374; perg. 384; MNK, ręk. 1713, k. 258; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów. — Wilno, 1862. — Т. II. — S. 143; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich. — S. 248. — Il. 411; його ж. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne. — S. 25. — N 92; S. 89. — N 928, il.; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego. — S. 82; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich. — S. 691. — Tab. 1. — Il. 2; Tab. 9. — Il. 66; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą... — S. 90. — N 59. — Poz. 6; Русанівський В. Українські грамоти XV ст. / Пам'ятки української мови XV ст. Серія юридичної літератури. — К., 1965. — С. 26. — № 1.

¹¹³ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 32, s. 899, 917; N 33, s. 654, 693; BCz, perg. 374; perg. 380; perg. 384; GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; MNK, ręk. 1713, k. 234, 241; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne. — S. 25. — N 94, il.; S. 89. — N 929, il.; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego. — S. 82, il.;

На печатці Юрія Семеновича Лугвеновича, князя Мстиславського (1431—1444), від 1422 р. зображено виллоподібний хрест з подвійним заокругленим розгалуженням знизу¹¹⁴. Оригінальне зображення родового знака було на печатці сина великого князя Полоцького (1348—1376, 1382—1387) Вінгольта Андрія Ольгердовича — Івана Вінгольтовича від 1431 р. — два кола, з'єднані хрестом¹¹⁵. Інший внук великого князя Ольгерда — князь Іван Корибутович, користувався у той же час печаткою зі знаком у вигляді стріли вістрям угору над колом з подвійним розгалуженням знизу¹¹⁶.

Герб князя Івана
Вінгольтовича
на печатці 1431 р.
Герб князя Івана
Корибутовича
на печатці 1431 р.

Родовий знак князів Гольшанських складався з хреста над літерою П, а згодом — трираменною літерою Т. Початкову форму знака, вірогідно, представлено на печатці князя Ольгиманта, якою засвідчено акт поруки за князя Івана Жедивида від зламу 80—90-х рр. XIV ст. Її опис зберігся в укладеному Яном Замойським упродовж 1567—1569 рр. Інвентарі Коронного архіву — „сгух сун агса“, тобто — хрест над брамою¹¹⁷.

Подібний знак (хрест над літерою П із загнутими вбік кінцями) є на нещодавно знайденому в околицях Черкас золотому персні. Зміст легенди сфрагіса: + · ~ IOHANN·ES ·, характерні для кінця XIV ст. стиль виконання та палеографія напису, врешті, місце знахідки на теренах колишнього Київського князівства, дають змогу зробити припущення щодо належності цієї пам'ятки Іванові Ольгимантовичу, князю Гольшанському (1380—1396) та Київському (1396 — після 1401)¹¹⁸.

Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 699.— Tab. 2.— Il. 16; tab. 9.— Il. 65; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 77.— N 55.— Poz. 5; S. 90.— N 59.— Poz. 7; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej...— S. 75.— Il. B 83.

¹¹⁴ GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej...— S. 77.— Il. B 86.

¹¹⁵ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 668; perg. 4451; Codex epistolaris saeculi XV.— Vol. I.— P. 70.— N 73; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 47.— N 380; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 80; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 697.— Tab. 2.— Il. 11.

¹¹⁶ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 668; perg. 4451; Codex epistolaris saeculi XV.— Vol. I.— P. 70.— N 73; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 47.— N 381, il.; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 43, 76.— Il. 3, 13; Radziwiński Z. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 144.— Il. 1, 3; Semkowicz W. Korybutowicze i Nieswizcy...— S. 202.— Il. 3, 5; Archiwum komisji historycznej.— Kraków, 1919.— T. XII.— S. 201, il.; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 697.— Tab. 2.— Il. 12.

¹¹⁷ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 433; Polechow S., Butyrski M. Pieczęć kniazia Iwana Olgimuntowicza Holszańskiego // Inter Regnum et Ducatum. Studia ofiarowane Profesorowi Janowi Tęgowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin.— Białystok, 2018.— S. 452.

¹¹⁸ Музей Шереметьєвих, МС-2263.

Матриця-перстень Івана Ольгимантовича,
князя Гольшанського і Київського, *кінець XIV ст.*
Герб княжни Софії Андріївни Гольшанської

Певної видозміни родовий знак Гольшанських зазнав на пізнішій печатці князя Івана Ольгимантовича, якою він засвідчив присяжний лист королю Владиславу Ягайлові від 12 лютого 1401 р. З її промальовки, що збереглася в Інвентарі Коронного архіву Яна Замойського¹¹⁹, можна припустити, що перед нами двобічна матриця, на аверсі якої розміщувалися зображення Богородиці Агіосорітиси, а на реверсі — родовий знак у вигляді трираменної літери Т під хрестом з невеличким розгалуженням угорі. Використання литовсько-руськими князями двобічних матриць наприкінці XIV — на початку XV ст. не було рідкістю. Зокрема, подібний тип матриці уживали князі Семен Вінгольтович 1379 р.¹²⁰, Корибут Дмитро Ольгердович 1385—1388 рр.¹²¹, Патрикій Наримунтович 1383/1397 рр.¹²², Федір Юрійович 1401—1404 рр.¹²³, Федір Коріатович 1403 р.¹²⁴ та ін.

З аверсу матриці печатки князя Івана Ольгимантовича, вірогідно, зроблено відбиток при документі від 19 січня 1390 р.¹²⁵ Такий же знак, як

¹¹⁹ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 426; Polechow S., Butyrski M. Pieczęć kniazia Iwana Olgimuntowicza Holszańskiego.— S. 458—460.— II. 3.

¹²⁰ GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 52, N 3; Rimša E. Heraldika. Iš praeities į dabartį.— Vilnius, 2004.— P. 94, il.

¹²¹ AGAD w Warszawie, perg. 4435; Там само. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 605, 609; BCz, perg. 208; MNK, ręk. 1458, k. 100, 102; ręk. 1482, t. 2, k. 3; MNW, NPO 11332.

¹²² Янин В., Гайдуков П. Актовые печати Древней Руси X—XV веков.— Москва, 1998.— Т. III: Печати, зарегистрированные в 1970—1996 гг.— С. 173.— Илл. 43-з; Белецкий С. Введение в русскую допетровскую сфрагистику.— Санкт-Петербург, 2001.— С. 92.— Рис. 46,4.

¹²³ Гайдуков П., Малыгин П. Новые сфрагистические находки в Верхневолжье // История и культура древнерусского города.— Москва, 1989.— С. 243—244.— № 7.— Рис. 2,5; Янин В., Гайдуков П. Актовые печати Древней Руси...— Т. III.— С. 173.— Рис. 436-л.

¹²⁴ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 32, s. 897, 915—916, 955.

¹²⁵ Polechow S., Butyrski M. Pieczęć kniazia Iwana Olgimuntowicza Holszańskiego.— S. 441—445 (з посиланням на: GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 57, N 11). Давніша література: Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. I.— N 279—280; Codex epistolaris Vitoldi.— Kraków, 1882.— P. 21.— N 64; P. 32.— N 101; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 697; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 251—252; Antoniewicz M. Manifestacja genealogiczna w herbie złożonym biskupa Pawła Olgimunta księcia Holszańskiego // Prace naukowe Wyższej szkoły pedagogicznej w Częstochowie.— Seria: Zeszyty Historyczne.— Częstochowa, 1997.— Zesz. IV.— S. 424; його ж. Herb Hippocentaur — dzieło przypadku czy osobliwa kreacja heraldyczna? // Ministri Historiae. Paagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas dr. Edmundo Antano Rimšos 65-mečio sukakčiai / Red. Z. Kiaupa, J. Sargevičienė.— Vilnius, 2013.— P. 180; Railaitė A. Hipocentauras Lietuvos Didžiosios

і на печатці князя Івана Ольгимантовича, вживала і його онука — Софія Андріївна Гольшанська († 1461), дружина короля Владислава Ягайла*. Подібний знак бачимо і на пізніших печатках представників різних гідок роду князів Гольшанських у поєднанні з їх династичним гербом Китаврусом (Гіпоцентавром).

Незначне видозмінювання родового знака спостерігаємо в ранньому герботворенні князів Свирських. На печатці Ерика, князя Свирського, від 1433—1434 рр. знак у вигляді двічі перехрещеної стріли спрямовано вістрям додолу¹²⁶. Натомість на печатці Романа, князя Свирського, від того ж часу двічі перехрещену стрілу зорієнтовано вістрям у лівий долішній кут¹²⁷. Врешті, на печатці Болеслава Михайловича Петковича, князя Свирського (1500—1526), від 1500 р. той же знак розташовано вістрям угору¹²⁸, що закріплюється у подальшій гербовій практиці цього роду.

Печатка Ерика, князя Свирського, 1433—1434 рр.

Печатка Романа, князя Свирського, 1433—1434 рр.

Печатка Болеслава Михайловича Петковича, князя Свирського, 1500 р.

Натомість досить відчутною варіативністю вирізнялося раннє герботворення роду князів Глинських. Навіть рідні брати могли користуватися доволі відмінними знаками. Приміром, на печатці Михайла Львовича Дородного, князя Глинського (1498—1508), від 1501 р. знак має вигляд літери П із загнутими вбік долішніми кінцями, на яку покладено лілію¹²⁹. А його рідний брат Василь Львович Сліпий, князь Глинський, на зламі XV—XVI ст. користувався печаткою зі знаком у вигляді літери П із загнутими-

Kunigaiškystės kilmingųjų heraldikoje // Lietuvos istorijos metraštis.— Vilnius, 2010.— N 1.— P. 31; Railaitė-Bardė A. The appearance of the hippocentaur in the heraldry of the nobility of the Grand Duchy of Lithuania // Lithuanian Historical Studies.— 2012.— N 17.— P. 81.

* За надану інформацію висловлюємо подяку проф. Марцінові Глебьонку.

¹²⁶ BCz, perg. 392; MNK, ręk. 1713, k. 282; Weriga-Darowski A. Znaky pieczętny ruskie. Noty heraldyczne.— Paryż, 1862.— S. 26.— Il. 108; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 694.— Tab. 1.— Il. 7; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 101.— N 61.— Poz. 34.

¹²⁷ BCz, perg. 384; MNK, ręk. 1713, k. 259; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 95.— Il. 133; S. 262.— Il. 434; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 710.— Tab. 3.— Il. 21; Tab. 9.— Il. 70; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 91.— N 59.— Poz. 26.

¹²⁸ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka II, plik 1.

¹²⁹ BCz, perg. 666; Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (дали — ZNiO), gabinet numizmatyczno-sfragistyczny, S 2916; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 132.— N 78.— Poz. 7.

ми вбік та вгору долішніми кінцями, на яку покладено стрілу вістрям до-
долу з двома напівкруглими розгалуженнями згори під хрестом¹³⁰.

Печатка Михайла Львовича,
князя Глинського, 1501 р.
Печатка Василя Львовича,
князя Глинського,
зламу XV—XVI ст.

Подібну ситуацію спостерігаємо і з тогочасним герботворенням молод-
шої гілки роду. Зокрема, на матриці печатки Михайла Івановича, князя
Глинського (1504—1532), від початку XVI ст. бачимо знак у вигляді півко-
ла із загнутими додолу та вбік кінцями, яке перетинає стовп з хрестиком
знизу та подвійним заокругленим розгалуженням згори¹³¹. А на печатці йо-
го молодшого брата — Федора Івановича, князя Глинського (1508—1514),
представлено знак у вигляді літери П із загнутими вбік долішніми кінця-
ми, на яку покладено хрест з подвійним розгалуженням згори¹³².

Матриця печатки Михайла
Івановича, князя Глинського,
початку XVI ст.

Матриця печатки Федора
Івановича, князя Глинського,
початку XVI ст.

Певні відмінності в іконографії родових знаків у герботворенні князів
Глинських зберігаються до початку XVII ст. Так, на печатці князя Яна
Олександровича Глинського від 1603 р. знак мав вигляд трираменної
літери Т з двома напівкруглими розгалуженнями згори, перехрестям на
середній щоглі та загнутими кінцями на бічних щоглах, у супроводі га-
лузки низу¹³³. На сфрагісі князя Петра Олександровича Глинського від
1627 р. бачимо простіший знак у вигляді трираменної літери Т з двома
напівкруглими розгалуженнями згори¹³⁴.

¹³⁰ ZNiO, gabinet numizmatyczno-sfragistyczny, Teki Gumowskiego, teka LXXX; Pieko-
siński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 343—344.— II. 717; Лихачев Н. Мате-
риалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 246—247;
Działulewicz S. Pierwiastek turański u szlachty ukraińskiej // Miesięcznik Heraldyczny.—
Warszawa, 1931.— Т. X.— S. 134, 139.— II. II.

¹³¹ Музей Шереметьевих, МС-2496.

¹³² Там само.— МС-2760.

¹³³ AGAD w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. X, N 15, s. 13.

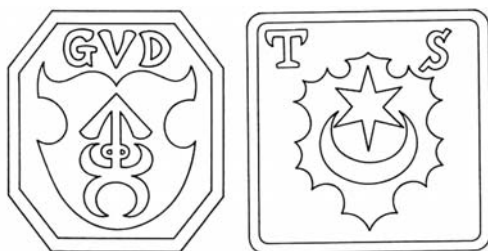
¹³⁴ Puzyna J. Niektóre pieczęcie litewskie z XVI i XVII wieku // Miesięcznik Heral-
dyczny.— Warszawa, 1933.— Т. XII.— S. 73.— II. 28.

Печатка князя Яна
Олександровича Глинського
1603 р.

Печатка князя Петра
Олександровича Глинського
1627 р.

Рід князів Домонтів Мошенських, що мав споріднене походження з князями Глинськими, користувався гербом, в основі якого було зображення знака у вигляді перехрещеної стріли вістрям угору над двома півмісяцями, що лежать рогами в різні боки. Його, зокрема, бачимо на печатці князя Григорія Юрія Васильовича Домонта Мошенського від 1589 р.¹³⁵ Родовий знак у вигляді трираменної літери Т із загнутими вбік кінцями був на печатці Ахмета Солтана Альбієвича, князя Халепського, від 1526 р.¹³⁶ Представники ще одного роду, що мав степове походження, князів Темрюків П'ятигорських, користувалися у своєму гербі зображенням шестипроменевої зірки над півмісяцем, що лежить рогами догори, як про це свідчить зміст печатки князя Фрідріха Шимковича Темрюка П'ятигорського від 1570—1587 рр.¹³⁷

Печатка князя Григорія Юрія
Васильовича Домонта
Мошенського 1589 р.
Печатка Фрідріха Шимковича
Темрюка П'ятигорського
1570—1587 рр.

В останньому випадку маємо справу зі сюжетом, що належить до групи родових гербів, які, позначаючи собою певну княжу родину, водночас мали у своїй іконографії незначну основу. Найвідомішою пам'яткою цієї групи є герб, що його вживали князі Гедройцькі (Гедройти, Гедройци) — з фігурою п'ятипелюсткової троянди. Вперше її бачимо на печатках князів Гедройцьких — Миколая Ягайла від 1431—1433 рр.¹³⁸ та Вой-

¹³⁵ ЦДІА України в Києві, ф. 221, оп. 1, спр. 26.

¹³⁶ Wittyg W. Nieznana szlachta polska...— S. 20, il; Dziadulewicz S. Pierwiastek turański...— S. 133—134, 139.— II. I.

¹³⁷ ANK. Zbiór Rusieckich, ręk. 124, s. 335; Wittyg W. Nieznana szlachta polska...— S. 327; Dziadulewicz S. Pierwiastek turański...— S. 134.

¹³⁸ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 667; BCz, perg. 374; perg. 384; MNK, ręk. 1713, k. 254; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 130.— II. 202; його ж. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 46.— N 373; Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego.— T. V.— S. 52; Kozierowski S. Ród Porajów-Rożyców // Там само.— Kraków, 1929.— T. IX.— S. 178.— Tab.— II. 5; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 91.— N 59.— Poz. 24.

ни від 1433 р.¹³⁹

Печатка Миколая Ягайла,
князя Гедройцького,
1431–1433 рр.
Печатка Войни,
князя Гедройцького,
1433 р.

Литовсько-руські літописи, щоправда, вважали герб із зображенням троянди (герб Ружа — на червоному полі срібна п'ятипелюсткова троянда або на золотому полі червона п'ятипелюсткова троянда)¹⁴⁰ одним із династичних гербів, який, за легендою, потрапив у Литовську землю під час переселення до неї сімей римських патрициїв на чолі з Палемоном: „Где ж одно княже римское именем Полемон, который же цесару Нерону был кровный, забрался з жоною и з дѣтми, и з скарбы своими, и подѣданными своими, с которым жо княжетем собралося пѣтсот шляхты з жонами и з дѣтми и з многыми людми. И вземши с собою одного остронома, и пошли в кораблех морем по заходу слонца, хотечи себе знайти на земли месцо слушноє, игде бысь мели поселити а мешкати с покоєм. А с тыми шляхты чотыри были рожай наивышшиє, именем Китоврасы, Колюмны, Рожи, Урсы“¹⁴¹, „А межи тою шляхтою были четыри дома наивышшии: перший з гербу Катовруса Доспронгус, другий з гербу Колюмнов Просперце Спримнус, Корсинус и Улиянус, и Гектор з гербу Рожей“¹⁴², „А княжа именем Apolon, ktoroie tež u tom meste było, zabrawszysia zo wsim, y pry nem było piatsot semen szlachty rymskoie, a межу nimi czotyry rożaj na wzspie szlachty rymskoie, imenem z herbu Kitowrasowa Dowsprunkow, herbu z Kolumnow Preszpor Cezarinus, a z herbu Urseynow Julianus, a z herbu Roży Toroħo“¹⁴³, „А с тыми шляхты чотыры рожай, наввышшиє имени, именем с Китаврус Довспрунѣг, а с Колюмнов Прешпор, а з Руси Улянус, а з Рож Єкѣтор“¹⁴⁴ та ін. Оскільки поза колом князів Гедройцьких використання цього герба не зафіксоване,

¹³⁹ BCz, perg. 384; MNK, ręk. 1713, k. 253; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 130.— II. 202; Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich.— S. 52, 57.— II. 7; Kozierowski S. Ród Porajów-Rożyców.— S. 178.— Tab.— II. 4; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą.— S. 91.— N 59.— Poz. 22.

¹⁴⁰ Paprocki B. Gniazdo cnoty.— S. 1171; його ж. Herby rycerstwa polskiego.— Kraków, 1858.— S. 456, 857; Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Zmudzka i wszystkiej Rusi.— Warszawa, 1846.— T. I.— S. 320; Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa.— S. 6—7; Niesiecki K. Herbarz Polski.— T. IV.— S. 85.

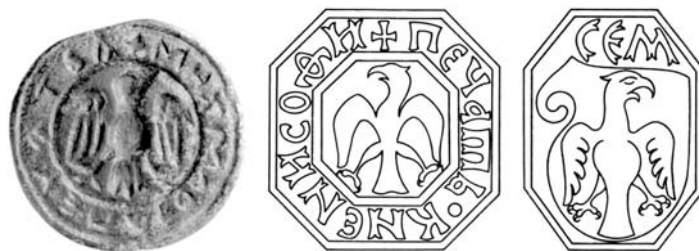
¹⁴¹ Полное собрание русских летописей (далі — ПСРЛ).— Москва, 1980.— Т. XXXV: Летописи белорусско-литовские.— С. 128.

¹⁴² Там само.— Москва, 1975.— Т. XXXII: Хроники: Литовская и Жмойтская и Быховца; Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного.— С. 15.

¹⁴³ Там само.— Т. XXXII.— С. 128; Kronika litewska z ruskiego języka na polski przetłumaczona // Pomniki do dziejów litewskich.— Wilno, 1846; Хроника Быховца.— Москва, 1966.— С. 34.

¹⁴⁴ ПСРЛ.— Т. XXXV.— С. 145.

то немає підстав розглядати його інакше, ніж питомий герб саме цього роду.

Матриця печатки Михайла Ямонтовича, князя Подберезького,
першої половини XV ст.

Печатка княгині Софії Подберезької 1509 р.

Печатка Семена Федоровича Ямонтовича, князя Подберезького, 1535—1536 рр.

Однією з найуживаніших у європейській геральдиці гербовою фігурою користувались як своїм знаком князі Ямонтовичі Подберезькі. Зображення орла прикрашало матрицю печатки Михайла Ямонтовича, князя Подберезького (1399—1443)¹⁴⁵. Згодом цю фігуру бачимо на печатках дружини князя Федора Ямонтовича — Софії Подберезької, від 1509 р.¹⁴⁶ та Семена Федоровича Ямонтовича, князя Подберезького (до 1506—1540), від 1535—1536 рр.¹⁴⁷ Оригінальна гербова конструкція є в гербі князів Трубецьких — два леви йдуть один до одного та тримають у передніх лапах корону. Він є, зокрема, на печатках князя Юрія Микитовича Трубецького від 1626 р.¹⁴⁸ та князя Петра Вігунта Юрійовича Трубецького від 1644 р.¹⁴⁹

Гілка роду князів Друцьких — князі Одинцевичі, поряд з гербом на основі родового знака, вживали також польський герб Заруба (мур, обнесений чотирма каменями, з якого виникає лев), причини використання якого наразі не до кінця зрозумілі¹⁵⁰. Його бачимо, зокрема, на печатці Семена Богдановича Одинцевича, князя Друцького, від 1534—1541 рр.¹⁵¹ Польським гербом Рава (панна під короною сидить на ведмеді), також з невідомих ближче причин, користувався рід князів Соломирецьких¹⁵². Він

¹⁴⁵ Музей Шереметьєвих, МС-1802.

¹⁴⁶ ANK. Zbiór Rusieckich, pap. 18; Полоцкие грамоты XIII — начала XVI вв.— Москва, 2015.— Т. I.— С. 610—611.— № 452; С. 709.— Табл. VIII.— № 44.

¹⁴⁷ AGAD w Warszawie. Archiwum Potockich z Radzunia, N 299; s. 1; Цітоў А. Печаткі старажытнай Беларусі.— С. 41, мал.

¹⁴⁸ AGAD w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. X, N 173, s. 10.

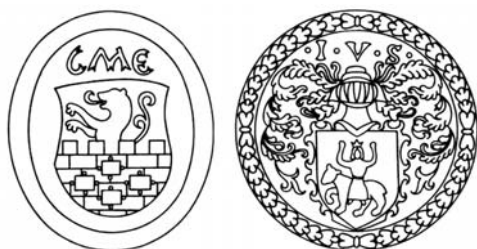
¹⁴⁹ Там само.— N 174, s. 9; N 175, s. 15.

¹⁵⁰ Аргументацію найбільш вірогідної версії див.: Шаланда А. Геральдика князів Друцьких...

¹⁵¹ AGAD w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. X, N 55, s. 1; perg. 4798; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka IV, plik 39; plik 87.

¹⁵² Рапроcki В. Gniazdo cnoty...— S. 1166—1167; його ж. Herby rycerstwa polskiego.— Kraków, 1858.— S. 850; Okolski S. Orbis Polonus.— Т. II.— P. 601—602; Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa...— S. 261; Niesiecki K. Herbarz Polski...— Т. VIII.— S. 456.

є на печатці Івана Васильовича, князя Соломирецького (1540—1578), від 1572 р.¹⁵³

Печатка Семена Богдановича
Одинцевича, князя Друцького,
1534—1541 рр.
Печатка Івана Васильовича,
князя Соломирецького, 1572 р.

У гербі князів Головчинських (Микитиничів) головною фігурою є зображення лебедя, походження і причини використання якого наразі невідомі. Варто відзначити, що щитотримачем на гербах, які вміщено на печатках Олександра Ярославовича, князя Головчинського (до 1594—1617), від 1599 р.¹⁵⁴, 1607 р.¹⁵⁵ і 1611 р.¹⁵⁶ виступає фігура василіска (дракон з трьома півнячими головами під коронами та хвостом у вигляді змії). Цей сюжет настільки рідкісний не лише в руській, але й в європейській геральдиці, що дає змогу зробити припущення про його не випадкову появу в гербі князів Головчинських і можливість його початкової наявності в герботворенні князя Матвія Микитинича та його нащадків. Варто звернути увагу, що рід князів Микитиничів вважався вихідцями з теренів Великого князівства Московського. Звідти ж походив ще один знатний рід, у герботворенні якого основною фігурою було зображення змія. Маємо на увазі рід панів хоругвовних Ляцьких, що вели свій родовід від московського воєводи та окольничого Івана Ляцького¹⁵⁷ і користувалися зображенням змія/дракона¹⁵⁸. Таким чином, можемо зробити припущення, що зображення драконоподібних істот у гербах відповідних родів могло, крім усього, маркувати їх походження з теренів Московії.

Печатки Олександра Ярославовича,
князя Головчинського,
1599 і 1607 рр.

¹⁵³ AGAD w Warszawie, perg. 8675.

¹⁵⁴ Там само. Archiwum Radziwiłłów, dz. X, N 444, s. 20.

¹⁵⁵ Там само.— N 117, s. 1.

¹⁵⁶ Там само.— N 411, s. 33; Puzyna J. Niektóre pieczęcie litewskie...— S. 56.— II. 3.

¹⁵⁷ Boniecki A. Herbarz Polski.— Warszawa, 1909.— T. XIII.— S. 317.

¹⁵⁸ Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego.— Kraków, 1858.— S. 856; його ж. Zrcadlo slavného Markrabství Moravského.— L. 368—368 v; Kronika Polska Marcina Bielskiego...— S. 531; Okolski S. Orbis Polonus.— T. II.— P. 17; BCz, ręk. 1740 („Compendium“), s. 332/366—333/367; Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa...— S. 288—289; Niesiecki K. Herbarz Polski.— T. VI.— S. 1—5.

Не менш поширеним типом княжих гербів були сюжети, що вказували на певне династичне походження окремих княжих родів. З огляду на вживання того чи іншого династичного герба відразу кількома княжими родинами, їх сюжетне розмаїття в литовсько-руському герботворенні не можна порівняти з варіативністю у групі гербів, що ідентифікували поодинокі родини. З-поміж знаків, що апелювали до династичного походження певного княжого роду, передусім слід назвати герби, які в пізніших гербовниках дістали назви Погоня литовська (озброєний мечем рицар на коні) і Погоня руська (святий Юрій на коні влучає списом у змія), що вказували відповідно на литовське (від великого князя Гедиміна) та руське походження.

Печатка великого князя Владислава Ягайла Ольгердовича 1377—1386 рр.

Печатка Наримунта Гедиміновича, великого князя Полоцького, 1338—1341 рр.

Печатка Олександра Наримунтовича, великого князя Полоцького, 1341/1342 рр.

Початок використання Погоні литовської в державно-династичному герботворенні фіксується джерелами від середини XIV ст.¹⁵⁹ Передусім варто вказати на печатки великого князя литовського (1345—1377) Ольгерда Гедиміновича від 1366 р.¹⁶⁰, його сина — великого князя литовського (1377—1434) Владислава Ягайла Ольгердовича від 1377—1386 рр.¹⁶¹,

¹⁵⁹ Пізніші літописи, зокрема Густинський, воліли відносити появу цього герба до часів великого князя Вітєня: „А Вітєнь нача княжити надъ Литвою, измысли себѣ гербъ и всему князству Литовскому печать: рыцерьъ збройный на конѣ зъ мечемъ, еже нынѣ наричуть Погоня“ (ПСРЛ.— Санкт-Петербург, 1843.— Т. II: Ипатьевская лѣтопись. Прибавление к Ипатьевской лѣтописи: Густинская лѣтопись.— С. 345—346), що наявні на сьогодні джерела не дають змоги ні підтвердити, ні спростувати.

¹⁶⁰ MNK, ręk. 1482, t. 2, k. 1; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— Wilno, 1860.— Т. I.— N 210; Czacki T. O litewskich i polskich prawach.— Kraków, 1861.— Т. I.— S. 73; Barwiński B. Nieznana pieczęć ruska ks. Kiejstuta z 1366 roku // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.— Kraków, 1909.— N 11.— S. 205; його ж. Українські сфрагістичні пам'ятки XII—XIV століть // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі — Записки НТШ). Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін.— Львів, 1996.— Т. ССXXXI.— С. 244; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 709; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 237.

¹⁶¹ ЛНУ, Збірка Павліковських, № 288; BCz, perg. 196; GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 52, N 5; MNK, ręk. 1458, k. 101—102; ręk. 1482, t. 2, k. 2-v.; MNW, NPO 10628; Działyński A. Statut litewski.— S. 24; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— Т. I.— N 229, 241, 262; Żebrowski T. O pieczęciach dawnej Polski i Litwy.— Kraków, 1865.— S. 43—44.— Tab. 17.— Il. 44; Codex epistolaris saeculi XV.— Vol. I.— P. 5.— N 3; Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich.— S. 323.— N 542.— Il. 338; Sochaniewicz K. Najdawniejsze dyplomy Witolda.— Wilno, 1926.— S. 6; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą.— S. 9.— N 12.— Poz. 1; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 700.— Tab. 4.— Il. 33; Gumowski M. Handbuch der polnischen Siegelkunde.— S. 142.— N 125, II;

великого князя Полоцького (1326—1341) Наримунта Гліба Гедиміновича від 1338—1341 рр.¹⁶² і 1326/1341 рр.¹⁶³, великого князя Полоцького (1341—1342) Олександра Наримунтовича від 1341/1342 рр.¹⁶⁴, Юрія Наримунтовича, князя Кременецького (1350—1352), Белзького (1352—1377, 1383—1387), Холмського (1366—1370) і Новгородського (1378—1383), від 1352 р.¹⁶⁵ та його сина Івана Юрійовича, князя Белзького, від 1386 р.¹⁶⁶

Печатка Вігунта Ольгердовича, князя Кернівського, 1388—1390 рр.
Печатка Лугвенія Ольгердовича, князя Мстиславського, 1388—1389 рр.
Печатка Свидригайла Ольгердовича, господаря Подільської землі, 1401 р.

Raczyński E. *Kodex dyplomatyczny Litwy*.— S. 61; Цітоў А. Наш сімвал — пагоня. Шлях праз стагоддзя.— Мінск, 1992.— С. 16; Rimša E. *Heraldika*...— P. 57.— II. 109.

¹⁶² Русско-ливонские акты.— Санкт-Петербург, 1868.— С. 53.— № 74; Срезневский И. Древние памятники русского письма и языка X—XIV вв.: Общее повременное обозрение с палеографическими указаниями и выписками из подлинников и из древних списков.— Санкт-Петербург, 1882.— С. 183; Сапунов А. Река Западная Двина.— Витебск, 1893.— С. 276—277, илл.; Лихачев Н. Сфрагистический альбом.— Петроград, 1917.— Табл. X.— Илл. 2; його ж. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. I.— С. 35—36.— Илл. 12; Хорошкевич А. Печати полоцких грамот XIV—XV веков // *Вспомогательные исторические дисциплины*.— Ленинград, 1972.— Вып. IV.— С. 132—134.— Илл. 1; Полоцкие грамоты XIII — начала XVI вв.— Т. I.— С. 41.— № 4; Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі.— С. 33, илл.; його ж. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі.— Мінск, 1999.— С. 134, илл.; „Пагоня“ у серцы тваім і маім.— Мінск, 1995.— С. 29; Янин В., Гайдуков П. *Актовые печати Древней Руси*.— Т. III.— С. 172.— Илл. 436-6; Белецкий С. Введение в русскую допетровскую сфрагистику.— С. 92.— Рис. 46,1; Rimša E. *Heraldika*...— P. 57.— II. 108.

¹⁶³ Белецкий С., Петренко В. Печати и пломбы из Старой Ладogi. Свод // *Новые источники по археологии Северо-Запада*.— Санкт-Петербург, 1994.— С. 197.— Рис. 15; Янин В., Гайдуков П. *Актовые печати Древней Руси*.— Т. III.— С. 172.— Илл. 436-в; Белецкий С. Введение в русскую допетровскую сфрагистику.— С. 92.— Рис. 46,3.

¹⁶⁴ Белецкий С. Печати „князя Олександра“ // *Археология и история Пскова и Псковской земли*.— Псков, 1982.— С. 63—64; його ж. Печати „князя Олександрова“ // *Советская археология (Москва)*.— 1985.— № 1.— С. 231—232.— Рис. 1, 2; Лабутина И., Волочкова О., Лабутин В. Новые сфрагистические находки в Пскове // *Советская археология*.— 1985.— № 1.— С. 223—224.— Рис. 2,1; Попова Л. Исследования в Твери // *Археологические открытия 1985 г.*— Москва, 1987.— С. 92—93; *История Тверского края*.— Тверь, 1996.— С. 62; Янин В., Гайдуков П. *Актовые печати Древней Руси*.— Т. III.— С. 172.— Илл. 436-г—е; Белецкий С. Введение в русскую допетровскую сфрагистику.— С. 92.— Рис. 46,2.

¹⁶⁵ AGAD w Warszawie. *Archiwum Zamoyskich*, N 33, s. 609; perg. 651; Halecki O. Z *Jana Zamoyskiego Inwentarza Archiwum Koronnego. Materyały do dziejów Rusi i Litwy w XV wieku* // *Archiwum Komisji Historycznej*.— Kraków, 1919.— Т. XII.— Część I.— S. 166—167.

¹⁶⁶ Там само.— N 32, s. 869, 941; Halecki O. Z *Jana Zamoyskiego Inwentarza Archiwum Koronnego*...— S. 158—159; Kutrzeba S., Semkowicz W. *Akta unji Polski z Litwą*...— S. 11.— N 14.— Poz. 1.

Серед печаток із зображенням озброєного мечем рицаря на коні кінця XIV — першої третини XV ст. варто назвати сфрагіси Юрія Войдатовича, князя Новгородського (1384—1401), від 1384 р.¹⁶⁷, Вігунта Федора Олександра Ольгердовича, князя Кернівського (1387—1392), від 1388—1390 рр.¹⁶⁸, Лугвенія Семена Ольгердовича, князя Мстиславського (1392—1431), від 1388—1389 рр.¹⁶⁹, Болеслава Свидригайла Ольгердовича, князя і господаря Подільської землі (1400—1402), від 1401 р.¹⁷⁰, згодом — князя Чернігівського, Брянського, Новгородського, Трубчевського та господаря Сіверської землі (1405—1409, 1419—1430), від 1420—1424 рр.¹⁷¹

Печатка Романа Федоровича, князя Кобринського, 1387—1388 рр.

Печатка Жигимонта Кейстутовича, князя Стародубського, 1411—1431 рр.

Печатка Михайла Жигимонтовича, князя Стародубського, 1432—1433 рр.

Також печатки Романа Федоровича, князя Кобринського (1387—1416), від 1387—1388 рр.¹⁷², князя Юрія Довговда від 1401 р.¹⁷³, Жигимон-

¹⁶⁷ Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. I.— N 248; Codex epistolaris Vitoldi.— P. 32.— N 101; Sochaniewicz K. Najdawnwsze dyplomy Witolda.— S. 4; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 701; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 236.

¹⁶⁸ AGAD w Warszawie, perg. 4440; Codex epistolaris Vitoldi.— P. 15.— N 40; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 690; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 18.— N 21.— Poz. 1; Chodynicki K. Książę litewski na Kujawach w wieku XIV. Przyczynek do dyplomatyki i sfragistyki książąt litewskich // Prace Komisji Historycznej.— Poznań, 1933.— T. VII.— S. 603—604, il.

¹⁶⁹ Львівський історичний музей (далі — ЛІМ), Сфр. 707; AGAD w Warszawie, perg. 4442; BCz, perg. 218; MNK, ręk. 1458, k. 102—103; ręk. 1713, k. 172; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. I.— N 275; Codex epistolaris saeculi XV.— Vol. I.— P. 13—14.— N 13; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 705.— Tab. 5.— Il. 35; Цітоў А. Печаткі старажытнай Беларусі.— С. 36; його ж. Наш сімвал — пагоня...— С. 21.

¹⁷⁰ AGAD w Warszawie, perg. 8501.

¹⁷¹ Там само.— Perg. 4449; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, perg. 60; BCz, perg. 350; GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; Codex epistolaris Vitoldi.— P. 489.— N 889; Archiwum książąt Sanguszków.— T. I.— S. 26—27.— Tab. 2; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 75; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 715; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 237; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej...— S. 73.— Il. B 79.

¹⁷² AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 678—679; BCz, perg. 1044; Codex epistolaris saeculi XV.— Vol. I.— P. 12—13.— N 11; Archiwum książąt Sanguszków.— T. I.— S. 11.— N 11; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 61.— N 533; S. 62.— N 541; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 77; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 710.— Tab. 8.— Il. 53.

¹⁷³ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 621; Polechow S., Butyrski M. Pieczęć kniazia Iwana Olgimuntowicza Holszańskiego.— S. 448.

та Кейстутовича, князя Стародубського (1406—1432), від 1411—1431 рр.¹⁷⁴ та його сина — Михайла Болеслава, князя Стародубського (1432—1445), від 1432—1433 рр.¹⁷⁵, Федора Любартовича, князя Жидачівського (1405—1431), від 1411—1430 рр.¹⁷⁶, Олександра Івановича Носа, князя Пінського (до 1410 — після 1435), від 1425¹⁷⁷ і 1433—1436 рр.¹⁷⁸

Печатка Федора Любартовича, князя Жидачівського, 1411—1430 рр.
Печатки Олександра Івановича Носа, князя Пінського, 1425 і 1433—1436 рр.

Можемо, таким чином, спостерігти, що, попри певну варіативність, зображення кінного рицаря з мечем було притаманне герботворенню різних представників литовської правлячої династії, без розрізнення на старші та молодші гілки. Коли Погоня зазнавала суттєвих модифікацій, у її використанні не простежується певної закономірності. Один і той же

¹⁷⁴ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 654; GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 25.— N 91; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 724.— Tab. 8.— Il. 57; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 237; Цітоў А. Наш сімвал — пагоня...— С. 21, мал.; його ж. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі.— С. 28, мал.; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej...— S. 73.— Il. B 80.

¹⁷⁵ BCz, perg. 384; Czacki T. O litewskich i polskich prawach.— S. 73; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. I.— N 144; Codex epistolaris saeculi XV.— Vol. I.— P. 76—77.— N 81; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 708.— Tab. 8.— Il. 58; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 90.— N 59.— Poz. 5.

¹⁷⁶ ANK. ADz, perg. III/1; perg. III/2; perg. III/3; perg. III/4; perg. III/5; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, perg. 62; Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie (далі — AGZ).— Lwów, 1872.— T. III.— S. 164—166.— N 84; Розов В. Українські грамоти.— Т. I: XIV вік і перша половина XV віку // Збірник Історично-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук.— К., 1928.— Т. LXIII.— С. 77—80.— № 43; С. 82—84.— № 45; С. 94—96.— № 52; С. 109—111.— № 60; С. 115—116.— № 64; Папа І. „Жидачівські грамоти“ князя Федора Любартовича: проблема автентичності // Княжа доба: історія і культура.— Львів, 2012.— Вип. VI.— С. 298—300, 302—306.— № 1, 3—6.

¹⁷⁷ ANK. Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, perg. 181; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 690.— Tab. 8.— Il. 55.

¹⁷⁸ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 452, 679; BCz, perg. 384; MNK, ręk. 1458, k. 100, 102; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 62.— N 548; Halecki O. Ostatnie lata Swidrigiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka.— Kraków, 1915.— S. 47; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 91.— N 59.— Poz. 11; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 690.— Tab. 8.— Il. 54; Gumowski M. Handbuch der polnischen Siegelkunde.— S. 157.— Tab. 32.— Il. 330.

варіант могли вживати представники різних родин, що походили від Гедиміна. Так, поширений у ранній литовській геральдиці сюжет із зображенням кінного рицаря зі списом бачимо на печатках Семена Андрійовича Вінгольтовича, великого князя Полоцького, від 1379 р.¹⁷⁹, Володимира Ольгердовича, великого князя Київського (1362—1394), від 1386—1398 рр.¹⁸⁰, Корибута Дмитра Ольгердовича, великого князя Новгородського та господаря Сіверської землі (1370—1392), від 1385—1388 рр.¹⁸¹ та Юрія Семеновича Лугвеновича, князя Мстиславського (1431—1444), від 1431 р.¹⁸²

Печатка Семена Вінгольтовича,
великого князя Полоцького,
1379 р.

Печатка Корибута Дмитра
Ольгердовича, великого князя
Сіверського, 1385—1388 рр.

Відміни, за допомогою яких мали вирізняти поодинокі родини литовських князів, вносилися шляхом додавання інших знаків, які поєднувано з Погонєю, як правило, розміщуючи відповідний знак на щиті кінного рицаря. Найраніше подібну практику застосовано у господарських гербах. Так, король Владислав Ягайло як свій особистий герб уживав зображення двораменного хреста¹⁸³. У подальшому цей герб (золотий двораменний

¹⁷⁹ GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 52, N 3; Rimša E. Heraldika...— P. 94, il.

¹⁸⁰ AGAD w Warszawie. AZ, N 33, s. 679; perg. 4446; BCz, perg. 215; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. I.— S. 263; Codex epistolaris saeculi XV.— Vol. I.— S. 14; Codex epistolaris Vitoldi.— P. 35—36.— N 109; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 63.— N 553; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 723; Полехов С. Несохранившаяся печать князя Александра Патрикеевича Стародубского.— С. 240—242.

¹⁸¹ AGAD w Warszawie, perg. 4435; Там само. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 605, 609; BCz, perg. 208; MNK, ręk. 1458, k. 100, 102; ręk. 1482, t. 2, k. 3; MNW, NPO 11332; Vossberg F. Siegel des Mittelalters...— S. 43.— Taf. 23.— Pl. 103; Działyński A. Statut litewski.— S. 543.— Tab. 2; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. I.— N 255, 263, 271; Codex epistolaris saeculi XV.— Vol. I.— P. 5.— N 3; Снимки древних русских печатей.— С. 79, илл.; Codex epistolaris Vitoldi.— P. 10.— N 29; Archiwum książąt Sanguszków.— T. I.— S. 10.— N 10; Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich.— S. 326.— N 572.— Pl. 346—347; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 236, 239.— Илл. 219; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 12.— N 16.— Poz. 1; S. 19—20.— N 22.— Poz. 1; S. 400; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 703.— Tab. 5.— Pl. 38; його ж. Handbuch der polnischen Siegelkunde.— S. 69.— N 52, Pl.; Хорошкевич А. Печати полоцких грамот.— С. 133; Румянцева В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма.— К., 1986.— С. 33, илл.; Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі.— С. 36, мал.; його ж. Наш сімвал — пагоня...— С. 15, мал.; його ж. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі.— С. 134, мал.; Белецкий С. Введение в русскую допетровскую сфрагистику.— С. 92.— Рис. 46,6.

¹⁸² AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 654; BCz, perg. 374; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 25.— N 93; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 700.

¹⁸³ Історія української культури.— Львів, 1937.— С. 519, мал.; Gadomski J. Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski. 1460—1500.— Warszawa, 1988.— Pl. 117, 219-c; Chrzanowski T. Sztuka w Polsce Piastów i Jagiellonów. Zarys dziejów.— Warszawa, 1993.— Tab. V;

хрест на блакитному полі)¹⁸⁴ вважався власним родовим гербом Ягеллонів. Але вже за Ягайлових часів він, очевидно, виконував роль і територіального знака. Принаймні його можемо бачити на щиті Погоні на печатці великого князя¹⁸⁵ Литовського і Руського (1386—1392) Івана Скиргайла Ольгердовича від 1388—1394 рр.¹⁸⁶

Герб короля Владислава Ягайла у фламандських гербовниках „Armorial Lyncenich“ і „Codex Bergshammар“ 30-х рр. XV ст. та „Armorial équestre de la Toison d'Or et de l'Europe“ середини XV ст.

Власним родовим гербом Кейстутовичів було зображення знака у вигляді трьох стовпів на спільній основі, що в пізніших джерелах знаний під назвою Колюмни. Його бачимо на щиті кінного рицаря на печатках великого князя литовського і руського (1392—1430) Олександра I Вітовта Кейстутовича, зокрема, від 1393—1419 рр.¹⁸⁷ та малій печатці великого кня-

Уманцев Ф. Мистецтво давньої України.— К., 2002.— С. 37—38, мал.; Лазука Б. Гісторія беларускага мастацтва.— Мінск, 2007.— С. 114, мал.; Михайловський В. Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV — 70-х роках XVI століття.— К., 2012.— Мал. 17; Różycka-Bryzek A. Freski bizantyńsko-ruskie fundacji Jagiełły w kaplicy zamku lubelskiego.— Lublin, 2015.— S. 140.

¹⁸⁴ Bibliothèque royale de Belgique (далі — BRB), Fonds Houwaert II.6567 („Armorial Lyncenich“), f. 243; Heymowski A. Herby polskie w brukselskim Armorial Gymnich, rechte Lyncenich // Studia Źródłoznawcze.— Warszawa, 1985.— Т. XXIX.— S. 114.— N 76; Riksarkivet (далі — RA), SE/RA/720085/Z („Bergshammар vapenbok“), f. 57 v.; Heymowski A. Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammар // Studia Źródłoznawcze.— Warszawa, 1968.— Т. XII.— S. 80.— N 2; Bibliothèque de l' Arsenal (далі — BA), Ms. 4790 („Armorial équestre de la Toison d'Or et de l'Europe“), f. 119 v.; Ancien armorial équestre de la Toison d'Or et de l'Europe au XV siècle / Facsimilé par L. Larchey.— Paris, 1890.— F. 119 v.; Piekosiński F. Najstarsza rola marszałkowska polska // Herold polski.— Kraków, 1899.— Т. I.— S. 37; його ж. O roli marszałkowskiej polskiej // Heraldyka polska wieków średnich.— S. 370—371; Polaczkówna H. Najstarsze źródła heraldyki polskiej.— Lwów, 1924.— S. 337; Pinches R., Wood A., Klec-Pilewski B. A European Armorial. An armorial of the Golden Fleece and XV Century Europe.— London, 1971.— P. 152—153.

¹⁸⁵ Archiwum książąt Sanguszków.— Т. I.— S. 3—4.— N 4 („со княземъ с великимъ Скиркойломъ“).

¹⁸⁶ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 679; perg. 24; perg. 4446; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— Т. I.— S. 263; Codex epistolaris Vitoldi.— P. 35—36.— N 109; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 63.— N 553; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 236.

¹⁸⁷ AGAD w Warszawie, perg. 4446; perg. 4447; perg. 4448; perg. 8477; ANK. Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, perg. 14; Luź. 89 (N 112); BCz, perg. 266; Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в государственной коллегии иностранных дел.— Москва, 1819.— Часть II.— С. 15.— № 14; Działyński A. Statut litewski.— S. 543.— II. 2; Vosberg F. Siegel des Mittelalters...— S. 43.— Taf. 23 b.— II. 102; Daniłowicz J. Skarbiec dyp-

зя Литовського і Руського (1432—1440) Жигимонта I Кейстутовича від 1432—1439 рр.¹⁸⁸

Печатка великого князя Івана Скіргайла Ольгердовича 1388—1394 рр.

Печатка великого князя Вітовта Кейстутовича 1393—1419 рр.

Печатка великого князя Жигимонта I Кейстутовича 1432—1439 рр.

Забарвлення цього герба, відповідно до інформації фламандських гербовників „Armorial Lyncenich“¹⁸⁹ і „Codex Bergshammар“¹⁹⁰ 30-х рр. XV ст. та „Хроніки Констанцького собору“ Ульріха Ріхенталя¹⁹¹, було таким — золотий знак на червоному полі.

Герб великого князя Вітовта Кейстутовича у фламандських гербовниках „Armorial Lyncenich“ і „Codex Bergshammар“ 30-х рр. XV ст. та рукописі „Хроніки Констанцького собору“ Ульріха Ріхенталя 1464 р.

lomatów.— T. I.— N 701; Codex epistolaris Vitoldi.— P. 152.— N 371; P. 167.— N 391; Kodex miasta Krakowa.— Kraków, 1900.— T. I.— N 103; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 719.— Tab. 6.— Il. 45; Semkowicz W. Sfragistyka Witolda.— Kraków, 1931.— S. 11.— Il. 4; його ж. Sfragistyka Witolda // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.— Kraków, 1931.— T. XIII.— S. 73.— Il. 4; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą.— S. 48.— N 46.— Poz. 1; Хорошкевич А. Печати полоцких грамот.— С. 136; Kiersnowski R. Godła Jagiellońskie // Wiadomości numizmatyczne.— Kraków, 1988.— Rok XXXII.— Zesz. I—II.— S. 11.— Il. 7; Цітоў А. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі.— С. 43, мал.

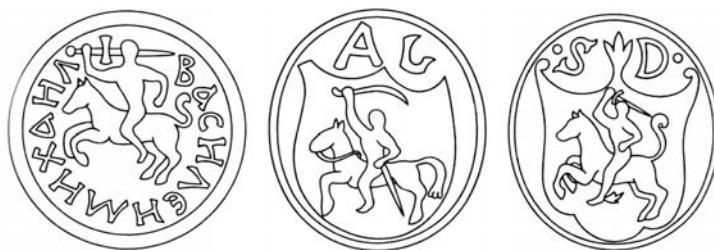
¹⁸⁸ AGAD w Warszawie, perg. 7297; BCz, perg. 380; Działyński A. Statut litewski.— S. 544.— Tab. 3; Vossberg F. Siegel des Mittelalters.— S. 44.— Taf. 24.— Il. 108; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. II.— N 172; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 25.— N 91; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 724.— Tab. 8.— Il. 56; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 237; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą.— S. 77.— N 55.— Poz. 1.

¹⁸⁹ BRB, Fonds Houwaert II.6567 („Armorial Lyncenich“), f. 243; Heymowski A. Herby polskie w brukselskim Armorial Lyncenich.— S. 115.— N 82.

¹⁹⁰ RA, SE/RA/720085/Z („Bergshammар vapenbok“), f. 57 v.; Heymowski A. Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammар.— S. 81.— N 8.

¹⁹¹ Národní knihovna České republiky (далі — NKČR), XVI.A.17 (Ulrich Richental. Chronik des Konstanzer Konzils), f. 235 v.; Richental Ulrich von. Concilium zu Costencz.— Augsburg, 1483.

За деякий час Колюмни, подібно до двораменного хреста Ягеллонів, також почали трактувати як один із державних гербів Великого князівства Литовського і Руського та династичний герб нащадків Гедиміна. Їх впровадження в родове герботворення литовсько-руських княжих родів відбулося упродовж XVI ст. До середини того століття в гербах і печатках таких родів, як Слуцькі, Сангушковичі та Чорторийські, Погоня здебільшого фігурує без додаткових елементів.

Печатка Василя Михайловича Сангушковича, князя Ковельського, 1533 р.
Печатка Андрія Михайловича Сангушковича, князя Кошерського, 1540—1555 рр.
Печатка Дмитра Федоровича Сангушковича, князя Несухойжського, 1554 р.

Кінного рицаря з мечем бачимо, зокрема, на печатках Василя Михайловича Сангушковича, князя Ковельського (після 1511—1540), від 1533 р.¹⁹², Андрія Михайловича Сангушковича, князя Кошерського (1534—1560), від 1540—1555 рр.¹⁹³, Дмитра Федоровича Сангушковича, князя Несухойжського (1547—1554), від 1554 р.¹⁹⁴, Івана Федоровича Чорторийського, князя Клеванського (1547—1567), від 1547—1551 рр.¹⁹⁵, Олександра Федоровича, князя Чорторийського (1542—1571), від 1548—1554 рр.¹⁹⁶

Печатка Івана Федоровича
Чорторийського, князя Клеванського,
1547—1551 рр.
Печатка Олександра Федоровича,
князя Чорторийського,
1548—1554 рр.

¹⁹² ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka III, plik 16.

¹⁹³ НБ України. Ін-т рукопису, ф. 2, спр. 22600; ЦДІА України в Києві, ф. 2228, оп. 1, спр. 534, арк. 1-в; AGAD w Warszawie, perg. 6897; perg. 7659; perg. 7713; Там само. Zesp. Tak zwana Metryka Litewska, dz. IX, N 89, s. 516; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, perg. 215; teka IV, plik 42; teka V, plik 34; plik 42; teka VI, plik 46; teka VII, plik 33; teka VIII, plik 40; BCz, perg. 898; perg. 1229; Ціроў А. Пячаткі старажытнай Беларусі.— С. 64.— Мал. 48.

¹⁹⁴ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VIII, plik 22.

¹⁹⁵ Там само.— Teka VI, plik 51; teka VII, plik 53; plik 54; plik 61; BCz, perg. 876; perg. 878.

¹⁹⁶ AGAD w Warszawie, perg. 7659; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VI, plik 43; plik 50; teka VII, plik 29; plik 50; teka VIII, plik 22.

Але вже від середини XVI ст. в гербах значної кількості князів починає з'являтися поєднання Погоні з ягеллонським двораменним хрестом, взороване не господарському гербі останніх Ягеллонів. Вперше озброєного мечем кінного рицаря зі щитом з двораменним хрестом представлено на печатці Юрія II Юрійовича Олельковича, князя Слуцького і Копильського (1560—1579), від 1558 р.¹⁹⁷ А в геральдичних творах — від 1562 р.¹⁹⁸

Печатка Юрія II Юрійовича Олельковича, князя Слуцького, 1558 р.
Печатка Олександра Федоровича, князя Чорторийського, 1560—1564 рр.
Печатка Романа Федоровича Сангушковича,
князя Несухойжського, 1561—1561 рр.

А вже у найближчі кілька років ця комбінація державно-династичних гербів з'являється на печатках Олександра Федоровича, князя Чорторийського (1542—1571), від 1560—1564 рр.¹⁹⁹, Романа Федоровича Сангушковича, князя Несухойжського (1554—1571), від 1561—1561 рр.²⁰⁰, Лева Олександровича Сангушковича, князя Кошерського (1565—1571), від 1567—1570 рр.²⁰¹, Івана Івановича Чорторийського, князя Клеванського

Печатка Лева Олександровича Сангушковича, князя Кошерського, 1567—1570 рр.
Печатка Івана Івановича Чорторийського, князя Клеванського, 1579 р.
Печатка Яхима Богушовича, князя Корецького, 1601 р.

¹⁹⁷ AGAD w Warszawie, perg. 7737.

¹⁹⁸ Rej M. Zwierzyniec.— Kraków, 1562.— S. 90 v.—91 („Książę Słuckie Jurgi“); його ж. Zwierzyniec.— Kraków, 1574.— S. 93 („Książę Słuckie Jurgi“); Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego.— S. 827—828.

¹⁹⁹ ЦДІА України в Києві, ф. 223, оп. 1, спр. 2, арк. 2; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka IX, plik 129.

²⁰⁰ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka IX, plik 20; plik 21.

²⁰¹ Там само.— Teka X, plik 137; plik 138; teka XII, plik 47.

го (1567—1581), від 1579 р.²⁰², Яхима Богушовича, князя Корецького (1576—1612), від 1601 р.²⁰³ та ін.

Герб із зображенням святого Юрія на коні (який у пізніших гербовниках дістав назву Погоні руської, за аналогією з Погонею литовською) з'являється в руському герботворенні, очевидно, на початку XIV ст. як особистий гласний герб короля Юрія I Львовича (поряд з хрестом святого Юрія) і невдовзі стає одним із державно-династичних гербів Руського королівства та руської династії (з двоголовим орлом, левом і хрестом). Вірогідно, його найдавніше барвне виконання представлено на мініатюрі в „Passionale Abbatissae Cunegundis“, яка була створена у 1312—1321 рр. з ініціативи абатиси монастиря святого Юрія у Празі Кунегунди. В горішній частині поряд з гербом Чеського королівства („Boemiae“, на червоному полі срібний двохвостий лев під золотою короною) вміщено герби святого Вацлава („Sancti Wenceslay“) — герб батька — короля Чехії (1253—1278) Пржемисла Отакара II (на срібному полі чорний орел із золотим узброєнням у полум'ї) і герб святого Юрія („Sancti Georgy“) — герб матері — Кунегунди Галицької, доньки князя Ростислава Михайловича, князя Галицького (1237—1238), бана Славонії (1247—1248) та Мачви (1248—1262) (на червоному полі на срібному коні із золотим узброєнням і упряжжю святий Юрій у срібних рицарських обладунках і золотим німбом за головою тримає у правиці золотий спис, на якому срібна трихвоста хоругва з червоним хрестом, у лівиці — срібний щит з червоним хрестом)²⁰⁴.

Гербова мініатюра
в „Passionale Abbatissae Cunegundis“
1312—1321 рр.

²⁰² АНК. Archiwum Książąt Sanguszków, teka XIV-a, plik 14, s. 78.

²⁰³ Там само.— Teka XXIV, plik 37.

²⁰⁴ Urbánková E., Stejskal K. Pasionál Přemyslovny Kunhuty (Passionale Abbatissae Cunegundis).— Praha, 1975.

Іконографія герба зі святим Юрієм у „Passionale Abbatissae Cunegundis“ нагадує зображення на зворотній стороні двобічної маєстатично-кінної печатки короля Русі Юрія І Львовича від 1301—1308 рр., з тим лише, що на щиті рицаря зображено інший руський герб — лев спинається на скелю²⁰⁵.

Відлив печатки
Юрія І Львовича,
короля Руського,
1301—1308 рр.

Згодом герб зі святим Юрієм уживається у князівському герботворенні як територіальний знак для позначення володарського статусу на теренах Русі. Зокрема, його бачимо на печатках і монетах князів Коріятовичів, які у другій половині

Печатка Олександра Коріятовича,
князя Володимирського, 1366—1375 рр.
Гриш Костянтина Коріятовича,
господаря Подільської землі, 80-х рр. XIV ст.

²⁰⁵ AGAD w Warszawie, perg. 7226; GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 81, N 1—5; MNK, ręk. 1482, t. 2, k. 4 v.; MNW, NPO 10831; Lewicki A. Ruthenische Teilfürstentümer bis zur Vereinigung mit Polen 1387 // Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild. Galicien.— Wien, 1898.— S. 175; Sokołowski A. Dzieje Polski ilustrowane.— Warszawa, 1899.— T. I: Epoka Piastowska.— S. 211; Piekosiński F. O źródłach heraldyki ruskiej.— S. 200; його ж. Studia, rozprawy i materiały z zakresu prawa i heraldyki polskiej.— Kraków, 1899.— T. III.— S. 222—223; його ж. Pieczęcie polskie wieków średnich.— S. 306.— N 386—387.— П. 260—261; Лаппо-Данилевский А. Печати последних Галицко-Владимирских князей и их советников // Болеслав Юрий II, князь всей Малой Руси.— Санкт-Петербург, 1907.— С. 247—249.— Табл. 4—7; Барвінський Б. Українські сфрагістичні пам'ятки.— С. 255; Грушевський М. Ілюстрована історія України.— Київ; Львів, 1913.— С. 128—129.— Мал. 113—114; Погочин А. Зарубежная Русь.— Петроград, 1915.— С. 10, рис.; Голубець М. Начерк українського мистецтва.— Львів, 1922.— Перша частина.— С. 186, мал.; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. I.— С. 24; Sochaniewicz K. Herb miasta Lwowa.— Lwów, 1933.— S. 14; Історія українського війська.— Львів, 1936.— С. 101, мал.; Історія української культури.— С. 56, мал.; Гречило А. Земельна геральдика // Пам'ятки України (Київ).— 1991.— № 3.— С. 42; його ж. Eagle and Lion in the heraldry of the Galician-Volhynian State (XIIIth—XIVth centuries) // Actes du IX colloque international d'héraldique.— Cracovie, 1995.— P. 124.— П. 1; його ж. Територіальні символи Галицько-Волинської держави другої половини XIII — початку XIV століть // Записки НТШ. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін.— Львів, 2000.— Т. CCXL.— С. 129; Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича.— К., 1997.— С. 206, мал.; Дашкевич Я. Геральдичне зображення лева в період Галицько-Волинської держави (перша половина XIV сторіччя) // Знак.— 1998.— Ч. 16.— С. 7.— Мал. 5; Історія української культури.— К., 2001.— Т. II: Українська культура XIII — першої половини XVII століть.— С. 43, мал.; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти.— Львів, 2004.— С. 147—148, 168, 171, 176, 183; Табл. 3; Табл. 8; Табл. 9; Табл. 10.— Мал. а—б; Табл. 11.— Мал. 4; Табл. 12.— Мал. 5; Корсун І. Імена твої, Україно.— Луцьк, 2007.— С. 32; Косів Р. Українські хоругви.— К., 2009.— С. 48.

XIV ст. були правителями Подільського і Молдавського господарств, Володимирського і Мукачівського князівств. Так, на печатці Олександра Коріатовича, князя Володимирського (1366—1370) і господаря Подільської землі (1370—1380), від 1366—1375 рр. зображено кінну постать святого Юрія, який влучає списом у змія, з розташованим ліворуч деревом²⁰⁶.

Подібне зображення було на печатці Костянтина Коріатовича, князя і господаря Подільської землі (1341—1388), від 1385—1388 рр.²⁰⁷, а також на його гроші, карбованому у 80-х рр. XIV ст.²⁰⁸ Інші Коріатовичі також уживали на своїх печатках зображення святого Юрія на коні, що влучає списом у змія. Зокрема, Василь Коріатович, князь Подільський і Бузький (1393—1405), — на сфрагісі від 1403 р.²⁰⁹ та Федір Коріатович, князь і господар Подільської землі (1380—1393), князь Мукачівський, жупан Березький і Шарипський (1395—1414) — на відтиску від 1388 р.²¹⁰ На його пізнійшій двобічній печатці від 1403 р., крім святого Юрія (на аверсі), було зображено (на реверсі) родовий знак у вигляді літери М під двораменним хрестом — „Theodori Koriathowicz ... sigillo cuiss appenso St. Georgij ... cum

Герб князя Федора Коріатовича
на печатці 1403 р.
Денарій князя Федора Коріатовича
80-х рр. XIV ст.

²⁰⁶ ЛНУ, Збірка Павліковських, № 296; ANK. Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, perg. 61; Luź. 90 (N 51); MNK, ręk. 1458, k. 101, 103; ręk. 1482, t. 2, k. 5; Działyński A. Statut litewski.— S. 544.— Tab. 3; Vossberg F. Siegel des Mittelalters...— S. 44.— Taf. 24.— Pl. 104; Лакиер А. Русская геральдика.— Москва, 1990.— С. 81.— Табл. VII.— Рис. 4; Рієкosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich.— S. 320.— N 512.— Pl. 320; Соболевский А., Пташицкий С. Палеографические снимки с русских грамот преимущественно XIV века.— Санкт-Петербург, 1903.— N 4; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 689.— Tab. 8.— Pl. 52; Грамоти XIV ст.— С. 50.— N 24; Погорілець О., Саввов Р. Карбування монети на Поділлі в другій половині XIV ст. // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність.— Львів, 2005.— С. 148.— Мал. 4, 5.

²⁰⁷ ANK. Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, perg. 84; Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów.— Poznań; Wrocław, 1999.— S. 192; Погорілець О., Саввов Р. Карбування монети на Поділлі...— С. 148.

²⁰⁸ НМІУ, ДРА-1332; Національний музей історії України.— К., 2012.— Т. I.— С. 191, 312.— № 270; Погорілець О., Саввов Р. Карбування монети на Поділлі...— С. 145—153, мал.; іх же. Монета подільського князя Костянтина // Нумізматика і фалеристика (Київ).— 2004.— № 3.— С. 24—29, мал.; іх же. Емблеми монети Подільського князівства (II половини XIV ст.) // Доповідь на XIV науковій геральдичній конференції УГТ, 28—29 жовтня 2005, Львів.— С. 1—7, мал.; Манеты Беларуси да 1707 г.— Мінск, 2007.— С. 67—69; Громыко А. О подольских денариях Константина Кориатовича // Банкаўскі веснік (Мінск).— 2010.— № 3.— С. 70.— Рис. 5—6; Паламеницька О. Castrum Samenecensis. Фортеця Кам'янець (пізньоантичний — ранньомодерний час).— Кам'янець-Подільський, 2012.— С. 57.— Іл. 27; Михайловський В. Еластична спільнота...— Мал. 8—11, 27—28; Україна — європейська країна / Авт.-упоряд. С. Чайковський.— К., 2015.— С. 71, мал.

²⁰⁹ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 32, s. 897, 915; N 33, s. 426.

²¹⁰ Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów.— S. 192; Погорілець О., Саввов Р. Карбування монети на Поділлі...— С. 148.

sunsmodi signo²¹¹. Майже ідентичний знак був і на битому цим князем у 80-х рр. XIV ст. денарії²¹².

Водночас із зображенням святого Юрія в руській державно-динстичній геральдиці уживано також хрест святого Юрія. Його найдавніше зображення представлено на хоругві на згаданій печатці короля Юрія I (1301—1308)²¹³. Від того ж часу походить інформація про герб і прапор Руського королівства із зображенням хреста в кастильському гербовнику „Libro del conossimiento de todos los rregnos“, створеному в середині XIV ст.²¹⁴

Монета Федора Любартовича, великого князя Руського, 80-х рр. XIV ст.
Монета Юрія Наримунтовича, князя Белзького, 80-х рр. XIV ст.

На монетах Федора Любартовича, князя Володимирського (1384—1393) і великого князя²¹⁵ Руського (1384—1386), хрест святого Юрія виступає побіч іншого руського герба — із зображенням лева²¹⁶. А на моне-

²¹¹ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 32, s. 897, 915—916, 955.

²¹² НМІУ, AR-13782-976/23; Національний музей історії України.— Т. I.— С. 189, 311—312.— № 259; Ivanauskas E., Balčius M. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų.— Vilnius, 1994.— Pav. 17; Ivanauskas E., Douchis R. Coins of Lithuania 1386—1707.— Vilnius, 1999.— P. 24.— Tab. VII; Погорілець О., Саввов Р. Монета подільського князя Костянтина.— С. 29, мал.; Манеты Беларуси да 1707 г.— С. 69—71; Громыко А. О подольских денариях Константина Кориатовича.— С. 69.— Рис. 1, 3; Михайловський В. Еластична спільнота...— Мал. 29.

²¹³ Збережені на сьогодні відтиски цієї печатки мають украй незадовільний стан, що часто не дає змоги відтворити певні деталі в її іконографії. А давніші публікації, з кінця XIX — початку XX ст., містять не надто якісні фотографії, попри те, що зроблені були з добре захованих на той час відтисків. У цій ситуації найбільш інформативними є відливи з оригінальних відбитків, які були зроблені наприкінці XIX ст. (MNW, NPO 10831).

²¹⁴ Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Київ (Філадельфія).— 1954.— Ч. 4.— С. 178—183; його ж. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Хроніка-2000.— К., 2000.— Вип. XXXV—XXXVI.— С. 104—110; Pasch G. Drapeaux du „Libro de Conscimiento“ // Vexillologia.— Paris, 1969.— Т. II.— N 1—2.— P. 18; Гречило А. Територіальні символи Галицько-Волинської держави (XIII — початок XIV ст.) // Король Данило Романович і його місце в українській історії.— Львів, 2001.— С. 133; його ж. Становлення символів Руського королівства (друга половина XIII — початок XIV ст.): версія, міфи й традиція // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі.— Львів, 2008.— С. 266—267; Marino N. F. El Libro del conossimiento de todos los reinos (The Book of Knowledge of All Kingdoms).— Tempe, 1999.— P. 15.— N XIV.

²¹⁵ Грамоти XIV ст.— С. 64.— № 33 (грамота близько 1386 р.— „Се азъ князь великий Федот, з братом своим Лазаром и Семеном и зъ маткою своею Вльгою“).

²¹⁶ Барэйша Ю. Аб атрыбуцыі, сімволіцы і датаванні манет ВКЛ зі львом і крыжам // Банкаўскі веснік.— 2007.— Чэрвень.— С. 59—61; Савицький В., Чопюк В. Монети Любарта // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник.— Луцьк, 2009.— Вип. V.—

тах Юрія Наримунтовича, князя Белзького (1352—1377, 1383—1387) — разом із родовим знаком у вигляді покладеної на бік літери F²¹⁷.

Печатка
великого князя
Вітовта Кейстутовича
1407—1430 рр.

На маєстатичних печатках великих князів литовських і руських хрест святого Юрія репрезентує руські землі (Велике князівство Руське або Волинську землю), що належали до цього державного утворення. Варто відзначити, що цей герб розташовано на найбільш почесному місці відповідних сфрагісів — великого князя (1392—1430) Олександра I Вітовта Кейстутовича від 1407—1430 рр.²¹⁸, великого князя (1430—1452) Болеслава Свидригайла Ольгердовича від 1430—1439 рр.²¹⁹, великого князя (1432—1440) Жигимонта I Кейстутовича від 1433²²⁰, 1433—1437²²¹ і 1439 рр.²²² — праворуч угорі, посунувши на другу позицію герб Литовської землі (Великого князівства Литовського) Погоню.

С. 152—159; Борейша Ю. Волинские монеты Федора Любартовича в свете кладовых данных и реконструкции символики Галицко-Волинского государства.— Минск, 2015.— 270 с.

²¹⁷ Пашкевич Б. Белзькі монети князя Юрія Наримунтовича // Львівські нумізматичні записки.— Львів, 2011—2012.— Ч. 8—9.— С. 12—17; Саввов Р. Нова монета Белзького князівства // Там само.— Львів, 2013.— Ч. 10.— С. 22—23; Зайцев В. О клеймах смоленских князей на серебряных платежных слитках XIV в. // Банкаўскі веснік (Мінск).— 2018.— № 4.— С. 66.— Рис. 4.

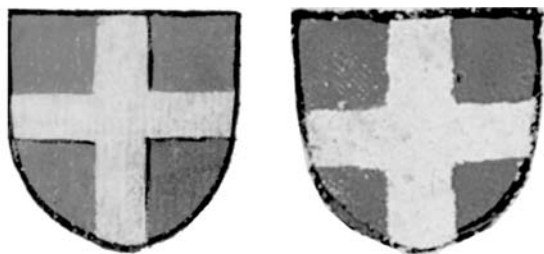
²¹⁸ ЛНУ, Збірка Павліковських, № 290; BCz, perg. 289; perg. 300; BN PAU PAN, perg. 22; perg. 31; GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; MNK, рєк. 1458, k. 95, 99, 103; MNW, NPO 10713; Uniwersytet Jagielloński w Krakowie (далі — UJ), Zakład Nauk Pomocniczych Historii, Odl. 442; Działyński A. Statut litewski.— S. 543.— Tab. 1; Vossberg F. Siegel des Mittelalters.— S. 41.— Taf. 22.— Il. 99; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. I.— N 427; Czacki T. O litewskich i polskich prawach.— S. 73; Codex epistolaris Vitoldi.— P. 794.— N 1321; Codex epistolaris saeculi XV.— Cracoviae, 1894.— Vol. III.— P. 503—504.— N 5; Szilágyi A. A Magyar nemzet története.— Harmadik kötet: Az Anjou ház es Örökösei (1301—1439).— Budapest, 1895.— Ol. 501, il.; Semkowicz W. Sfragistyka Witolda.— S. 20.— Il. 6; його ж. Sfragistyka Witolda // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.— S. 82.— Il. 6; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 60.— N 51.— Poz. 2; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 720—721.— Tab. 5.— Il. 34; його ж. Handbuch der polnischen Siegelkunde.— S. 157.— Taf. 32.— Il. 328; його ж. Handbuch der polnischen Heraldik.— Graz, 1969.— Taf. 20, II; Цітоў А. Наш сімвал — пагоня...— С. 17, мал.; його ж. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі.— С. 137, мал.; Гречило А. Територіальні символи Галицько-Волинської держави...— С. 134; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej...— S. 21—22.— Il. B 2; Rimša E. Heraldika...— P. 59.— Il. 114; Лазука Б. Гісторыя беларускага мастацтва.— С. 158, мал.; Печенюк І. Вітовт Кейстутович — „король Литовський і Руський“ // Минуле і сучасне Волині та Полісся.— Луцьк, 2009.— Вып. XXX: Сторінки воєнної історії Волині.— С. 71, мал.

²¹⁹ Czacki T. O litewskich i polskich prawach.— S. 73; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. I.— N 112; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 715.

²²⁰ MNW, NPO 11409; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 724—725.— Tab. 7.— Il. 48.

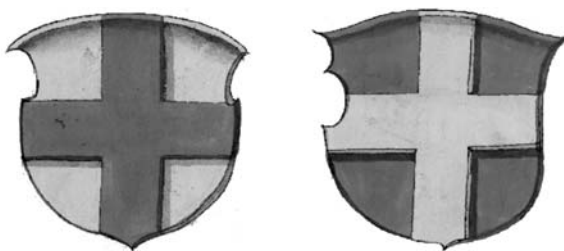
²²¹ AGAD w Warszawie, perg. 7267; BCz, perg. 384; perg. 392; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. I.— N 155—156; Codex epistolaris saeculi XV.— Vol. I.— P. 86—88.— N 93; Semkowicz W. Materjały do sfragistyki litewskiej.— S. 22; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 725.— Tab. 7.— Il. 49; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 237; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 90.— N 59.— Poz. 1; S. 100.— N 61.— Poz. 1.

²²² Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 113.— N 66.— Poz. 1.

Герб Великого князівства
Руського (Волинської землі)
у фламандських гербовниках
„Armorial Lyncenich“
30-х рр. XV ст.

Тогочасне забарвлення цього герба, відповідно до інформації фламандських гербовників „Armorial Lyncenich“²²³ і „Codex Bergshammar“²²⁴, — на червоному полі срібний хрест. У пізнішому гербовнику „Stemmata Polonica“ середини XVI ст. зображення має зворотнє забарвлення — на срібному полі червоний хрест²²⁵.

Герби Волинської
та Подільської
(Брацлавської) земель
у гербовнику „Stemmata
Polonica“ 1555 р.

Хрест святого Юрія як територіальний герб, вірогідно, вживався поряд з кінним зображенням святого Юрія і в геральдиці Подільського господарства. Його наявність у гербі східної (Брацлавської) частини Подільської землі фіксується вже гербовниками XVI ст.— на червоному полі срібний хрест²²⁶. Натомість у фламандських гербовниках 30-х рр. XV ст., „Armorial Lyncenich“²²⁷ і „Codex Bergshammar“²²⁸, фігурує герб із золотим хрестом у блакитному полі, який, цілком вірогідно, ідентифікується як герб Подільської землі/господарства.

²²³ BRB, Fonds Houwaert II.6567 („Armorial Lyncenich“), f. 243; Heymowski A. Herby polskie w brukselskim Armorial Lyncenich...— S. 115.— N 83.

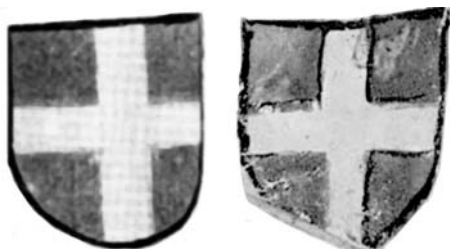
²²⁴ RA, SE/RA/720085/Z („Bergshammar vapenbok“), f. 57 v.; Heymowski A. Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammar.— S. 81.— N 9.

²²⁵ BA, Ms. 1114 („Stemmata Polonica“), f. 84; Polaczówna H. Stemmata Polonica. Rękopis N 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenalu w Paryżu // Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury Towarzystwa Naukowego we Lwowie.— Lwów, 1927.— T. I.— S. 77.

²²⁶ BA, Ms. 1114 („Stemmata Polonica“), f. 86; Polaczówna H. Stemmata Polonica...— S. 79; Paprocki V. Herby gycersta polskiego.— Kraków, 1858.— S. 921. Герби Волинської та Брацлавської земель у цьому гербовнику ідентифіковано відповідно до порядку розміщення цих гербів. Оскільки обидві землі вживали за герб хрест святого Юрія, то Волині мало належати зображення, розміщене раніше, тобто — червоний хрест на срібному полі.

²²⁷ BRB, Fonds Houwaert II.6567 („Armorial Lyncenich“), f. 244; Heymowski A. Herby polskie w brukselskim Armorial Lyncenich...— S. 116.— N 95.

²²⁸ RA, SE/RA/720085/Z („Bergshammar vapenbok“), f. 58; Heymowski A. Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammar.— S. 83.— N 21.

Герб Подільської землі
у фламандських гербовниках
„Armorial Lyncenich“
і „Codex Bergshammr“
30-х рр. XV ст.

Врешті, хрест святого Юрія як герб Подільського князівства є на руків'ї нещодавно знайденого меча, що, ймовірно, належав князю Подільської землі (1393—1399) Спитку з Мельштина, поряд із його родовим гербом Леліва (шестипроменева зірка над півмісяцем)²²⁹.

Герби на руків'ї меча
князя Спитка
з Мельштина
кінця XIV ст.

Пройшовши тривалий час еволюції як територіальний знак Руських земель, Погоня руська набуває значення династичного герба у геральдиці руських князів від середини XVI ст. Його інтенсивне включення в герботворення днів, що претендували на походження від киево-руських правителів, пов'язане з конфліктом, що виник між князями Острозькими та їх молодшою гілкою — князями Заславськими, який позначився, в тому числі, й на геральдиці цих фамілій²³⁰.

Після смерті князя Андрія Юрійовича Заславського²³¹ від 1536 р. починається тривалий судовий процес між Іллею Костянтиновичем, князем Острозьким, та Кузьмою Івановичем, князем Заславським, який супроводжувався інтригами при господарському дворі, силовим протистоянням та повним розривом приязних стосунків між княжими родинами. Справа не закінчилася навіть по смерті князя Іллі 1539 р., а тривала щонайменше до 1546 р., коли великим князем затверджено угоду між вдовою князя Іллі — Беатою Костелецькою та Кузьмою Івановичем, згідно з якою спірні маєтки поверталися знову у володіння князів Заславських. Втім до остаточного замирення між родинами дійшло лише по смерті князя Кузьми після 1556 р.²³²

²²⁹ Эйдель Е. Меч князя подольского Спитка из Мельштына в собрании The Feldman family museum // Антиквар (Киев).— 2017.— № 11—12 (105).— С. 142—146, рис.

²³⁰ Однороженко О. Князівська геральдика Волині...— С. 36—41.

²³¹ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи...— С. 235.

²³² Wolff J. Kniazowie litewsko-ruscy...— S. 354, 595—596, 600.

З початком конфлікту на печатках князя Кузьми Івановича замість спільного з князями Острозькими родового знака з'являється зображення кінного воїна-змієборця. Але якщо на печатці від 1546 р. зображено святого на коні з німбом за головою і крилами за спиною, що тримає у правиці меч, яким влучає у змія, що лежить під ногами коня²³³, то на печатці князя від 1551 р. вміщено звичне зображення святого Юрія на коні, який влучає списом у змія²³⁴.

Печатки Кузьми Івановича, князя Заславського, 1546 і 1551 рр.
Печатка Януша І Кузьмовича, князя Заславського, 1557 р.

Певний час іконографія нового герба князів Заславських не була усталеною. Так, на печатці Януша І Кузьмовича, князя Заславського, від 1557 р. маємо зображення кінного святого, воїна-змієборця, озброєного мечем, що являє собою ніби перехідний тип між зображеннями на печатках його батька — святого, озброєного мечем, як і на печатці 1546 р., але він не має німба та крил, як і на печатці 1551 р.²³⁵ Сестра князя Януша І — Ганна Кузьмівна, на своїх печатках також мала зображення святого Юрія з різним озброєнням: на печатці від 1558 р. — зі списом²³⁶, а на печатці від 1571 р. — з мечем²³⁷.

Печатки княжни Ганни Кузьмівни Заславської
1558 і 1571 рр.
Печатка Януша І Кузьмовича, князя Заславського, 1562 р.

²³³ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka V, plik 44.

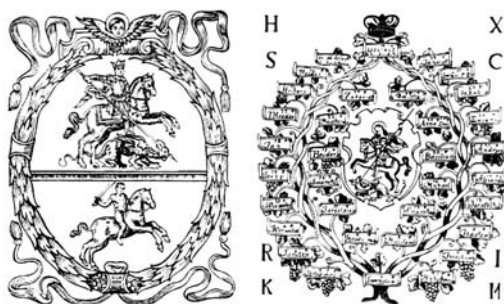
²³⁴ Там само.— Teka VII, plik 64.

²³⁵ Там само.— Teka VIII, plik 67.

²³⁶ Там само.— Plik 109.

²³⁷ Там само.— Teka XII, plik 69; plik 70; plik 73; plik 91.

Полагодження стосунків між княжими родами, яке відбулося на початку 60-х рр. XVI ст.²³⁸, призвело до повернення в герботворення князів Заславських спільного з Острозькими родового знака, але вже у змодифікованому вигляді — стріли вістрям угору над півколом, що лежить кінцями додолу над шестипроменевою зіркою і півмісяцем, як це бачимо, зокрема, на печатці Януша I Кузьмовича, князя Заславського, від 1562 р.²³⁹

Герб князів Четвертинських у київських лаврських виданнях „Іванна Златоустаго ... Бєсѣды на Дї Посланїй Свѣтѣгѣ Апостола Павла“ 1623 р. та „Тєратурѣца“ Афанасїя Кальнофойського 1638 р.

Дещо пізніше, від 20-х рр. XVII ст., Погоня руська з'являється в герботворенні князів Четвертинських. Її бачимо, зокрема, у стародруках, таких, як „Іванна Златоустаго ... Бєсѣды на Дї Посланїй Свѣтѣгѣ Апостола Павла“ від 1623 р.²⁴⁰ і „Тєратурѣца“ Афанасїя Кальнофойського від 1638 р.²⁴¹, а також на печатках Григорія Остафійовича Святополка Чет-

²³⁸ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy...— S. 601.

²³⁹ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka IX, plik 48.

²⁴⁰ Строев П. Описание старопечатных книг славянских, находящихся в библиотеке ... Ивана Никитича Царского.— Москва, 1836.— № 77; Каратаев И. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами. 1491—1730.— Санкт-Петербург, 1861.— № 238; його ж. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами.— Санкт-Петербург, 1883.— Т. I: С 1491 по 1652 г.— № 284; Ундольский В. Очерк славяно-русской библиографии.— Москва, 1871.— Вып. I.— № 258; Родосский А. Описание старопечатных и церковно-славянских книг, хранящихся в библиотеке Санкт-Петербургской духовной академии.— Санкт-Петербург, 1891.— Вып. I: 1491—1700 г.— № 76; Свенцицкий И. Каталог книг церковно-славянской печати.— Жовква, 1908.— № 469; Титов Х. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI—XVIII ст. Всезбірка передмов до українських стародруків // Збірник Історично-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук.— К., 1924.— Т. XVII.— С. 52—85, мал.; Петров С., Бирюк Я., Золотарь Т. Славянские книги кирилловской печати XV—XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР.— К., 1958.— № 80; Горфункель А. Каталог книг кирилловской печати XVI—XVII веков.— Ленинград, 1970.— № 57; Максименко Ф. Кирилличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках.— Львів, 1975.— № 215; Каменева Т., Гусева А. Украинские книги кирилловской печати XVI—XVIII вв. Каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР им. В. И. Ленина.— Москва, 1976.— Вып. I: 1574 г.— первая половина XVII в.— С. 19—20, 65, 393.— № 36.— Илл. 761; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні.— Львів, 1981.— Книга перша: 1577—1700.— С. 41—42.— № 138; Хроніка-2000.— К., 2004.— Т. LX: Святитель Петро Могила, табл.

²⁴¹ Голубев С. Рисунки к сочинению „Описание и истолкование дворянских гербов южно-русских фамилий в произведениях духовных писателей XVII века“.— К., 1872.— Илл. IX; Степовик Д. Українська графіка XVI—XVIII ст. Еволюція образної системи.— К., 1982.— С. 297, мал.; Титов Х. Матеріали для історії книжної справи на Україні.— С. 443, 519—524, мал.; Дашкевич Я. Дослідницькі проблеми української генеалогії // Знак.—

вертинського, князя на Старій Четвертні (1586—1651), від 1628—1632 рр.²⁴² та Миколая Стефановича Святополка Четвертинського, князя на Новій Четвертні (1632—1659), від 1644—1651 рр.²⁴³

Печатка Григорія Остафійовича,
князя на Старій Четвертні,
1628—1632 рр.

Печатка Миколая Стефановича,
князя на Новій Четвертні,
1644—1651 рр.

Печатка Лева I
Даниловича, короля
Руського, 1264—1301 рр.

Ще одним гербом, що вказував на руське династичне походження, було зображення лева. Цей герб був спільним для всіх нащадків великого князя Володимира Мономаха, являючи собою династичний герб „Володимирового плем'яни“. Вже від XIII ст. він є у герботворенні як старшої (королівської) гілки Мономаховичів (Романовичів)²⁴⁴, так і середньої (смоленської — Ростиславичів) та молодшої (суздальської — Юрійовичів). На державних печатках Руського королівства часів Лева I Даниловича (1264—1301)²⁴⁵ та Юрія I Львовича (1301—1308) бачимо зображення лева, що спинається на скелю.

1995.— Ч. 9.— С. 7, мал.; Корені та парості: Український генеалогікон / Упоряд. В. Шевчук.— К., 2008.— С. 166, мал.

²⁴² ЦДІА України в Києві, ф. 256, оп. 1, спр. 79, арк. 46; AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 2896, s. 120.

²⁴³ Там само.— Ф. 220, оп. 1, спр. 140, арк. 3; ф. 256, оп. 1, спр. 226, арк. 28, 38.

²⁴⁴ Початок використання лева як геральдичного знака у старшій лінії Мономаховичів, вірогідно, припадає ще на XII ст. Його зображення бачимо в щиті на печатці від третьої чверти XIII ст., що, найімовірніше, належала князю Шумському і Бузькому (1157—1168) Ярополкові (Дмитрію) Ізяславичу (Пантелеймоновичу), молодшому синові великого князя київського (1146—1154) Ізяславу (Пантелеймонові) Мстиславичу (див.: Янин В., Гайдук П. Актовые печати Древней Руси.— Т. III.— № 233-г; Однороженко О. Зображення щитів на руських печатках XI—XIII ст. // Сфрагістичний щорічник.— Вип. V.— С. 150—267.— № 260).

²⁴⁵ GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 81, N 1; MNK, ręk. 1482, t. 2, k. 5; Карамзин Н. История государства Российского.— Санкт-Петербург, 1817.— Т. IV.— С. 292.— Прим. 204; Lewicki A. Ruthenische Teilfürstentümer.— S. 173; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. I.— S. 145.— N 281; Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich.— S. 293—294.— N 311.— П. 203; його ж. Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej. Uzupełnienie // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.— Kraków, 1935.— Т. XVII.— S. 21—22.— N 697—698.— П. 466—467; Лаппо-Данилевский А. Печати последних Галицко-Владимирских князей.— С. 222—223.— Табл. 2; Барвінський Б. Українські сфрагістичні пам'ятки.— С. 254; Грушевський М. Ілюстрована історія України.— С. 123.— Мал. 110; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. I.— С. 24; Sochaniewicz K. Herb miasta Lwowa.— S. 14; Гречило А. Земельна геральдика.— С. 42; його ж. Територіальні символи Галицько-Волинської держави...— С. 129; Дашкевич Я. Геральдичне зображення лева...— С. 7.— Мал. 1—4; Купчинський О. Акти та документи...— С. 147—148.— Табл. 3; Табл. 4.— Мал. а—б.

Забарвлення цього герба відоме з пізніших західноєвропейських гербовників, зокрема, фламандських гербових книг „Armorial Lyncenich“²⁴⁶ і „Codex Bergshammар“²⁴⁷ — на блакитному полі золотий лев, що спинається на срібну скелю.

Герб Львівської землі
у фламандських гербовниках
„Armorial Lyncenich“
і „Codex Bergshammар“
30-х рр. XV ст.

Варто відзначити, що деякі середньовічні джерела вказують на інший колір гербового поля — золотий лев на чорному полі. Саме у такий спосіб представлено герб Русі на складеній геральдичній композиції держав Ягеллонської унії в гербовнику Конрада Грюненберга від 1480 р.²⁴⁸ Утім уперше таке забарвлення руського герба трапляється в німецькій поемі XIII ст. „Ортніт“, що належить до кола епічних поем ломбардського циклу²⁴⁹. На чорному стязі одного з героїв цього твору, Іллі з Русі („Ilias von Reuzzen“), зображено золотого лева²⁵⁰.

Герби держав Ягеллонської унії
в гербовнику Конрада Грюненберга
1480 р.

²⁴⁶ BRB, Fonds Houwaert II.6567 („Armorial Lyncenich“), f. 243; Heymowski A. Herby polskie w brukselskim Armorial Lyncenich...— S. 114.— N 78.

²⁴⁷ RA, SE/RA/720085/Z („Bergshammар vapenbok“), f. 57 v.; Heymowski A. Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammар.— S. 80.— N 4.

²⁴⁸ Bayerische Staats Bibliothek (далі — BSB), Cgm 145 (Das Wappenbuch Conrads von Grünenberg, Ritters und Bürgers zu Constanz), f. 46.

²⁴⁹ Кирпичников А. Опыт сравнительного изучения западного и русского эпоса. Поэмы ломбардского цикла.— Москва, 1973; Braun F. Russland und die Deutschen in der alten Zeit // Germanica.— Halle, 1925.

²⁵⁰ Наливайко Д. Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI—XVIII ст.— К., 1998.— С. 52; История немецкой литературы.— Москва; Ленинград, 1962.— Т. I.— С. 122—123.

З певними варіаціями зображення лева є і в герботворенні наступників Романовичів, які змагалися за спадщину Руського королівства у другій половині XIV ст. Так, лев, що крокує, є на печатках Любарта Дмитра Гедиміновича, великого князя Руського (1340—1384), від 1366—1379 рр.²⁵¹, та його сина — Федора Любартовича, князя Володимирського (1384—1393) і великого князя Руського (1384—1386), від 1386—1393 рр.²⁵², а також на монетах останнього. Видозміна з левом, що спинається на скелю, є на монетах²⁵³ та сфрагісах великого князя, господаря і самодержця Руської землі²⁵⁴ (1372—1379, 1385—1387) Владислава, зокрема, на його маєстатичній печатці від 1372—1379 рр.²⁵⁵

Печатка
Владислава,
великого
князя
Руського,
1372—1379 рр.

²⁵¹ BCz, perg. 254; MNK, ręk. 1713, k. 183; ręk. 1482, t. 2, k. 4 v.; Daniłowicz I. Skarbiec dyplomatów.— Т. I.— N 181, 210; Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich.— S. 316—317.— N 483.— II. 305; його ж. Источники русской геральдики.— С. 108; Sochaniewicz K. Najdawniejsze dyplomy Witolda // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.— Kraków, 1928.— S. 94; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 705.— Tab. 8.— II. 51; Грушевський М. Ілюстрована історія України.— С. 145.— Мал. 127; його ж. Історія України-Руси.— К., 1993.— Т. IV: XIV—XVI віки — відносини політичні.— С. 55; Грамоти XIV ст.— С. 38—39.— № 19, іл.

²⁵² AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 419, 425; Полехов С. Несохранявшаяся печать князя Александра Патрикеевича Стародубского.— С. 240—243; Polechow S., Butyrski M. Pieczęć kniazia Iwana Olgimuntowicza Holszańskiego.— S. 449.

²⁵³ Грушевський М. Ілюстрована історія України.— С. 148.— Мал. 131—132; Kopiccki E. Monety ziemi ruskiej 1353—1408 // Biuletyn Numizmatyczny (Warszawa).— 2003.— N 3 (331).— S. 171—173; Sperka J. Władysław książę Opolski, Wieluński, Kujawski, Dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 — 8 lub 18 maja 1401).— Kraków, 2012.— II. 37—38.

²⁵⁴ BCz, perg. 175; Грамоти XIV ст.— С. 59.— № 28 („Мы князь Володиславъ, Опольскоѣ земли, и Велуньскоѣ земли, и Рускоѣ земли, господарь, и дѣдичъ вѣчныи землямъ тѣмъ самодержецъ, князь велси“).

²⁵⁵ ЛНУ, Збірка Павліковських, № 258; Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДА України у Львові), ф. 131, оп. 1, спр. 8; спр. 10; спр. 12; AGAD w Warszawie. Metryka Koronna, księga 44, k. 208—209 v.; perg. 7233; perg. 7234; ANK. Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, perg. 861; Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, perg. 4; BCz, perg. 175; MNK, ręk. 1458, k. 62, 65; ręk. 1482, t. 2, k. 27 v.; MNW, NPO 10986—10987; Vossberg F. Siegel des Mittelalters.— S. 32.— Taf. 19.— II. 74; AGZ.— Т. II.— S. 7.— N 2; Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich.— S. 318.— N 500.— II. 314; Грушевський М. Ілюстрована історія України.— С. 146.— Мал. 128; Погосдин А. Зарубежная Русь.— С. 11, рис.; Sochaniewicz K. Herb miasta Lwowa.— S. 69; Історія українського війська.— С. 139, мал.; Історія української культури.— С. 67, мал.; Крип'якевич І., Голубець М. Велика історія України.— Львів, 1935.— Т. I.— С. 374, мал.; Mikucki S. Heraldyka Piastów śląskich // Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400.— Kraków, 1936.— Т. III.— S. 468; Gumowski M. Pieczęcie śląskie do końca XIV wieku // Historia Śląska...— Т. III.— S. 284; його ж. Handbuch der polnischen Siegelkunde.— S. 136—137.— N 113, II; Грамоти XIV ст.— С. 59—60.— № 28; С. 60—61.— № 29; Климкевич Р. Руський лев в емблемах міста Ченстохови і князя Володислава Опольського // Український історик.— 1972.— Ч. 3—4.— С. 94; Kuczyński S. K. Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje.— Warszawa, 1993.— S. 23, il.; Piech Z. Ikonografia pieczęci Piastów.— Kraków, 1993.— S. 68; Veldtrup D. Frauen um Herzog Ladislaus († 1401). Opperler Herzoginnen in der dynastischen Politik zwischen Ungarn, Polen und dem Reich.— Warendorf, 1999.— S. 260—265.— II. 10; Sperka J. Władysław książę Opolski...— S. 290—291.— II. 2, 10, 16.

Прикметно, що в бургундському гербовнику „*Armorial équestre de la Toison d'Or et de l'Europe*“ від середини XV ст. представлено обидві видозміни цього герба — на блакитному полі золотий лев (на п'ятому місці в польсько-литовсько-руській серії гербів), на блакитному полі золотий лев, який спинається на срібну скелю (на третьому місці)²⁵⁶. Можемо з певною частотою вірогідності трактувати ці зображення як гербові знаки Великого князівства Руського Любартовичів та Королівства Русі під зверхністю Казимира III, Людовика Анжуйського, Владислава Опольського та Владислава Ягайла, що відповідає іконографії гербів на відповідних печатках і монетах. У подальшому останній з цих варіантів закріплюється як герб Руського воєводства і Львівської землі, а на печатках польських королів репрезентує всі землі коронної Русі. Видозміни цього герба, іменованого в літературі Руським левом, є й у пізнішому герботворенні деяких княжих родин на позначення їх руського походження або територіального володіння на теренах Русі.

Герби
Великого князівства
Руського та Королівства Русі
в „*Armorial équestre
de la Toison d'Or
et de l'Europe*“
середини XV ст.

Гербом суздальської гілки Мономаховичів також було зображення лева в щиті з візерунковою облямівкою, яке вперше зафіксоване на рельєфі із зображенням святого Юрія над порталом північного притвору Георгіївського собору в Юр'єві-Польському від 1230—1234 рр.²⁵⁷ У пізніших джерелах цей герб, трактований як знак Великого князівства Володимирського, мав забарвлення — на червоному полі золотий лев. У різних гілках роду суздальських Мономаховичів і в подальшому вживано фігуру лева, зокрема, на печатці великого князя Тверського (1364—1399)

²⁵⁶ ВА, Ms. 4790 („*Armorial équestre de la Toison d'Or et de l'Europe*“), f. 119 v.—120; Ancien armorial équestre de la Toison d'Or et de l'Europe, f. 119 v.—120; Piekosiński F. Najstarsza rola marszałkowska polska.— S. 37; його ж. O roli marszałkowskiej polskiej.— S. 370—371; Polaczková H. Najstarsze źródła heraldyki polskiej.— S. 337; Pinches R., Wood A., Kłec-Pilewski B. A European Armorial.— P. 152—153.

²⁵⁷ Некрасов А. О гербе суздальских князей // Сборник Отделения русского языка и словесности АН СССР.— Ленинград, 1928.— Т. LI.— Вып. III: Статьи по славянской филологии и русской словесности.— С. 406; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 267—268; Арциховский А. Древнерусские областные гербы // Ученые записки Московского университета. История.— Москва, 1946.— Вып. ХСIII.— Кн. I.— С. 54; Вагнер Г. Аркатурно-колончатый фриз Георгиевского собора в г. Юрьеве-Польском (1230—1234 гг.) // Советская археология (Москва).— 1961.— № 3.— С. 92; його ж. От символа к реальности. Развитие пластического образа в русском искусстве XIV—XV веков.— Москва, 1980.— С. 196.— № 126; Воронин Н. Владимир, Боголюбово, Суздаль, Юрьев-Польской.— Москва, 1967.— № 119; Котляр М. Военне мистецтво Давньої Русі.— К., 2005.— С. 124.

Михайла Олександровича від 1370—1373 рр.²⁵⁸ та на клеймі великого князя Московського (1363—1389) Дмитрія Івановича²⁵⁹.

Герб суздальських князів
на Георгіївському соборі
в Юр'єві-Польському 1230—1234 рр.

Врешті, смоленська гілка Мономаховичів використовувала як герб зображення лева, що крокує, яке бачимо на печатці Федора Ростиславича Чорного, великого князя Смоленського (1279—1297) і князя Ярославського (1294—1299), від 1284 р.²⁶⁰, на восковому відтиску печатки Юрія

²⁵⁸ Лихачев Н. Сфрагистический альбом.— Табл. LII.— Илл. 2; Янин В. Актовые печати древней Руси.— Москва, 1970.— Т. II: Новгородские печати XIII—XV вв.— С. 166—167.— Илл. 423; Белецкий С. Введение в русскую допетровскую сфрагистику.— С. 82.— Рис. 36,3.

²⁵⁹ Глазунова Е., Зайцев В. Клад с платежными слитками из Калужской области: к вопросу о времени клеймения слитков в Московском великом княжестве // Средневековая нумизматика Восточной Европы.— Москва, 2012.— Вып. IV.— С. 35; Зайцев В. О датировке некоторых типов русских клейм на платежных слитках XIV—XV вв. // Российский рубль. 700 лет истории.— Великий Новгород.— 2017.— С. 63; його ж. О клеймах смоленских князей.— № 4.— С. 64.— Рис. 1-в.

²⁶⁰ Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в государственной коллегии иностранных дел.— Москва, 1816.— Часть II.— С. 1—5.— № 1; С. 6.— № 3; Лактиер А. Русская геральдика.— С. 70—71.— Табл. IV.— Рис. 6; Грамоты, касающиеся до сношений Северо-Западной России с Ригию и Ганзейскими городами в XII, XIII и XIV вв.— Санкт-Петербург, 1857.— № 4; Русско-ливонские акты.— Санкт-Петербург, 1868.— С. 2—3.— № II-а; С. 18.— № 36; С. 19.— № 37; Голубовский П. История Смоленской земли до начала XV ст.— К., 1895.— С. 117; Katalog der Ausstellung zum X Archäologischen Kongress in Riga.— Riga, 1896.— N 923; Лихачев Н. Сфрагистический альбом.— Табл. IX.— Илл. 2—4; його ж. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. I.— С. 22—23; Вып. II.— С. 268; Смоленские грамоты XIII—XIV вв.— Москва, 1963.— С. 53, 63—

Святославича, великого князя Смоленського (1386—1404), від 1386 р.²⁶¹, на його буллі²⁶² та монетах²⁶³, а також на печатці його сина — Федора Юрійовича, князя Дорогобузького, від 1401—1404 рр.²⁶⁴

Печатка Федора Ростиславича Чорного,
великого князя Смоленського, 1284 р.
Печатка Федора Юрійовича,
князя Дорогобузького, 1401—1404 рр.

Найдавнішу кольорову версію цього герба представлено на мініатюрі із зображенням святого Федора Стратилата у „Федорівському Євангелії“, що його виготовив Давид Федорович, князь Ярославський (1299—1321), як пам'ять про свого батька, великого князя Федора Ростиславича, на початку XIV ст. у Ярославлі. Святий тримає блакитний щит із золотим левом в оточенні золотої рослиноподібної облямівки²⁶⁵.

66. Илл.; Халецький О. Герб князя А. Курбського у польській і російській геральдиці // Друга наукова геральдична конференція.— Львів, 1992.— С. 81, мал.; Цітоў А. Печаткі старажытнай Беларусі.— С. 32, мал.; Ражнев Г. Герб Смоленска.— Смоленск, 1993.— С. 23.— Илл. 4; Янин В., Гайдуков П. Актовые печати Древней Руси.— Т. III.— С. 108—110, 221, 306.— Илл. 807; Белецкий С. Введение в русскую допетровскую сфрагистику.— С. 82.— Рис. 36.4.

²⁶¹ BCz, perg. 202; ręk. 1180, s. 35; Русская историческая библиотека.— Санкт-Петербург, 1873.— Т. II.— С. 7—8.— № 4; Archiwum książąt Sanguszków.— Т. I.— S. 3—4.— N 4; Соболевский А., Пташицкий С. Палеографические снимки.— № 39; Дурново Н. Хрестоматия по истории русского языка.— Москва, 1914.— № 21; Смоленские грамоты.— С. 72—74, илл.

²⁶² Жуков И. Уникальная вислая печать Смоленского князя Юрия Святославича (1401—1404 гг.) // Русь, Литва, Орда в памятниках нумизматики и сфрагистики.— Москва, 2016.— Вып. 2.— С. 335—337; Зайцев В. О клеймах смоленских князей.— № 4.— С. 66.— Рис. 3.

²⁶³ Ivanauskas E., Balčius M. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės lydiniai ir monetos.— Pav. 25; Ivanauskas E., Douchis R. Coins of Lithuania 1386—1707.— P. 24.— Tab. V; Lietuvos monetos.— Vilnius, 2006.— P. 67.— Pav. 27; Манеты Беларусі да 1707 г.— С. 43—48; Зайцев В. О клеймах смоленских князей.— С. 68.— Рис. 8.

²⁶⁴ Гайдуков П., Малыгин П. Новые сфрагистические находки в Верхневолжье // История и культура древнерусского города.— Москва, 1989.— С. 243—244.— № 7.— Рис. 2,5; Янин В., Гайдуков П. Актовые печати Древней Руси.— Т. III.— С. 173.— Рис. 436-л.

²⁶⁵ Некрасов А. Федоровское Евангелие.— Москва, 1928; його ж. О гербе суздальских князей.— С. 409; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 268; Воронин Н. Зодчество Северо-Восточной Руси XII—XV веков.— Москва, 1961.— Т. I.— № 146-6; Федоровское Евангелие из Ярославля — шедевр книжного искусства XIV века.— Москва, 2003; Князевская О., Турилов А. Федоровское Евангелие. О времени создания и происхождения рукописи // Древнерусское искусство. XIV—XV вв.— Москва, 1984.— С. 128—140.

Герб Федора Ростиславича,
великого князя Смоленського,
у „Федорівському Євангелії“
початку XIV ст.

Подібне забарвлення, але у дещо ускладненому сюжеті (щит перетято: в першій частині — на золотому полі блакитний леопардовий лев з червоним узброєнням, очима і язиком, у другій частині — на блакитному полі золотий леопардовий лев з червоним узброєнням, очима і язиком) має герб великих князів Смоленських у гербовниках XV ст.— „Хроніці Констанцького собору“ Ульріха Ріхенталя²⁶⁶ та гербовнику Конрада Грюненберга від 1480 р.²⁶⁷

Герб великого князя Смоленського у рукописі
„Хроніки Констанцького собору“ Ульріха Ріхенталя 1464 р.,
її виданні 1483 р. та гербовнику Конрада Грюненберга 1480 р.

Серед князів, що походили від смоленських Мономаховичів, зображення лева як знак своєї династичної належності вживали князі Жижемські, протопластою яких був князь Дмитрій Глібович — старший син великого князя Смоленського Гліба Святославича²⁶⁸. Фігура лева, який

²⁶⁶ NKČR, XVI.A.17 (Ulrich Richental. Chronik des Konstanzer Konzils), f. 248 v.; Richental Ulrich von. Concilium zu Costenz.

²⁶⁷ BSB, Cgm 145 (Das Wappenbuch Conrads von Grünenberg, Ritters und Bürgers zu Constanz. Constanz, 1480), f. 111.

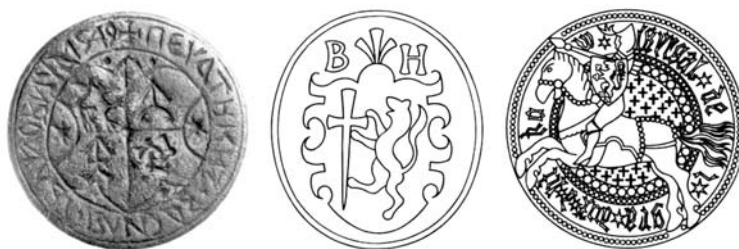
²⁶⁸ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy...— S. 624.

крокус, є, зокрема, на печатках Пилипа Даниловича, князя Жижемського (1554—1568), від 1568 р.²⁶⁹ та Яроша Івановича, князя Жижемського (1565—1597), від 1580 р.²⁷⁰ Пізніші гербовники нотують забарвлення цього герба — на червоному полі золотий лев²⁷¹. Цим же гербом користувалися князі Курбські²⁷², які були молодшим відгалуженням ярославської гілки²⁷³ смоленської династії²⁷⁴.

Печатка Пилипа Даниловича,
князя Жижемського, 1568 р.
Печатка Яроша Івановича,
князя Жижемського, 1580 р.

Ще один рід, який мав, вірогідно, руське, але ближче нез'ясоване походження²⁷⁵, — рід князів Велицьких (Кожановичів Велицьких), використовував зображення лева як династичний знак. Він є на печатці Василя Івановича, князя Велицького (до 1528 — до 1549), від 1542 р.²⁷⁶, а також

Матриця печатки Василя Івановича, князя Велицького, 1549 р.
Печатка княжни Богдани Григоріївни Друцької Горської 1602 р.
Печатка Івана Скиргайла Ольгердовича, князя Полоцького, 1382—1387 рр.

²⁶⁹ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka XI, plik 84.

²⁷⁰ Там само.— Teka XIV-a, plik 31.

²⁷¹ Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa...— S. 144; Niesiecki K. Herbarz Polski...— T. X.— S. 201—202.

²⁷² Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego.— Kraków, 1856.— S. 871; Kronika Polska Marcina Bielskiego...— S. 616; Okolski S. Orbis Polonus.— T. I.— P. 504—506; Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa...— S. 143—144; Niesiecki K. Herbarz Polski...— T. V.— S. 465; T. X.— S. 201.

²⁷³ Її представник також уживав зображення лева, як це бачимо на печатці Данила Васильовича, князя Ярославського, від 1463—1469 рр. (Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV — начала XVI в.— Москва, 1952.— Т. III.— № 194; Соболева Н. Русские печати.— Москва, 1991.— С. 171.— Илл. 82).

²⁷⁴ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy...— S. 194.

²⁷⁵ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи...— С. 611—612.

²⁷⁶ AGAD w Warszawie, perg. 7621.

на нещодавно знайденої матриці печатки того ж князя від 1549 р. В її полі розміщено чотиридільний ренесансовий щит: у першій частині — лев уліво, у другій частині — знак у вигляді стріли вістрям угору над півколом, що лежить кінцями додолу, в третій частині — знак у вигляді перехрещеної роздвоєної здолу стріли вістрям угору, в четвертій частині — три мисливські ріжки в зірку, обабіч щита дві шестипроменеві зірки, навколо напис: + ПЕЧАТЬ * КИЗ * ВАСНЛЯ * НВАИОВИЧА 1549, який дає змогу ідентифікувати та датувати цей сфрагіс²⁷⁷.

З інших князів, що мали руське походження, фігура лева спорадично трапляється у герботворенні князів Друцьких. Зокрема, зображення лева бачимо поряд з частиною родового знака на печатці княжни Богдани Григорівни Друцької Горської від 1602 р.²⁷⁸ Крім того, він є у складеному гербі на саркофазі шведської королеви Катерини Ягеллонки († 1583), де репрезентує герб її прабабки по батьківській лінії — княжни Олександри Дмитрівни Друцької²⁷⁹. На теренах Полоцької землі, як і в інших руських землях, фігура лева могла виконувати, очевидно, роль як родового (династичного), так і державного (територіального) герба. Показовим у даному разі є його вживання (на щиті кінного рицаря) Іваном Скиргайлом Ольгердовичем, князем Полоцьким (1376—1382), на печатці від 1382—1387 рр.²⁸⁰

Окремим династичним гербом користувалися князі з чернігівської династії („Ольговичевого племѣни“), що вели свій родовід від Олега Святославича, князя Тмутараканського (1083—1115) і Сіверського (1097—1115). Геральдичних пам'яток від часів існування Великого князівства Чернігівського майже не залишилося. Разом з тим наявна інформація вказує на використання його правителями фігури двоголового орла, зображення якого, зокрема, було „въ Черниговскомъ Борисоглѣбовскомъ архіерейскомъ монастырѣ, на стѣнѣ старыхъ каменныхъ палатъ“²⁸¹.

Модифікація цього герба у вигляді половини двоголового орла трапляється на печатці князя Андрія Петровича Мосальського від 1569 р.²⁸² Ширше видозміну чернігівського знака у вигляді чорного одноголового орла представлено в герботворенні князів Полубенських²⁸³. Зокрема, він є на печатках Василя Андрійовича, князя Полубенського (1488—1550), від

²⁷⁷ Музей Шереметьєвих, МС-2549.

²⁷⁸ AGAD w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. X, N 132, s. 62, 64.

²⁷⁹ Шаландта А. Геральдыка князѣў Друцкѣх.— С. 311—312; Heymowski A. Herbo-wa „szesnastka“ królowej na jej grobowcu w katedrze w Uppsali // Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego.— Warszawa, 1993.— Kwiecień.— N 9.— S. 10.

²⁸⁰ AGAD w Warszawie, perg. 4439; GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 52, N 5; Codex epistolaris saeculi XV.— Vol. I.— P. 5.— N 3; Codex epistolaris Vitoldi.— P. 12.— N 33; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 713; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą.— S. 14.— N 18.— Poz. 1; Хорошкевич А. Печати полоцких грамот.— С. 133; Rimša E. Heraldika.— P. 57.— II. 109.

²⁸¹ Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оное наместничество составлено.— К., 1851.— С. 246; Маркевич Н. Чернигов. Историческое и статистическое описание Чернигова // Черниговские губернские ведомости.— Чернигов, 1852.— № 11.— С. 99; Гречило А. Земельна геральдика.— С. 46.

²⁸² ЦДДА України в Києві, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 146.

²⁸³ Okolski S. Orbis Polonus.— T. II.— P. 491—493; Kojalowicz W. Herbarz rycerstwa.— S. 193; Niesiecki K. Herbarz Polski.— T. VII.— S. 366; Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя.— Мінск, 2007.— Т. II.— С. 393.

1546—1550 рр.²⁸⁴ та Івана Андрійовича, князя Полубенського (1488—1556), від 1534 р.²⁸⁵

Печатка князя Андрія Петровича Мосальського 1569 р.
Печатка Василя Андрійовича, князя Полубенського, 1546—1550 рр.
Печатка Івана Андрійовича, князя Полубенського, 1534 р.

До недавнього часу залишався невідомим герб роду князів Жилинських. Виявлене на печатці князя Андрія Івановича Жилинського від 1581 р. зображення²⁸⁶ дає змогу не лише закрити цю лакуну в геральдиці литовсько-руських князів, але й зробити певні припущення щодо династичного походження цього княжого роду. Традиційно рід князів Жилинських вважали молодшою гілкою князів В'яземських і виводили від знаного лише зі значно пізніших джерел князя Івана Андрійовича Жилки, що начебто загинув під час битви на Калці 1223 р.²⁸⁷ Утім перші до-

Печатка
князя Андрія
Івановича
Жилинського 1581 р.

стеменні відомості про представників цього роду походять лише від зламку XV—XVI ст., коли вони одержують ряд маєтків, очевидно, взамін втрачених на сході володінь, захоплених Московою. Зображена на печатці князя Андрія Івановича фігура орла цілком нехарактерна для геральдики смоленських князів та їх нащадків, натомість представлена в герботворенні родів чернігівського походження. Враховуючи територіальну та політичну близькість Сіверських і особливо Верхівських земель до Смоленська, можемо зробити вірогідне припущення щодо походження князів Жилинських саме з „Ольговичевого плем'я“. Згодом віднесення їх до гілки смоленських князів, найімовірніше, пояснюється наявністю володінь на теренах Смоленської землі того ж таки с. Жиліно, від якого, за припущенням, мало походити їх родове ім'я.

²⁸⁴ AGAD w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. X, N 1; s. 2; N 55; s. 12; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VI, plik 16; plik 41, s. 196, 201; plik 42, s. 205, 210; teka VII, plik 18; plik 31; plik 34; ZR, ręk. 68, s. 123.

²⁸⁵ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, perg. 185.

²⁸⁶ AGAD w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. X, N 80, s. 6.

²⁸⁷ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy...— S. 621; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи...— С. 369.

Фігурою двоголового орла як династичним гербом користувалися представниці сербського деспотського і господарського роду Бранковичів (Деспотів, Деспотів Бранковичів) — доньки останнього правителя Сербської деспотовини з цієї династії Йована Бранковича (1493—1502) — Марія Магдалена Деспотівна († 1571)²⁸⁸, дружина князя Івана Михайловича Вишневецького, а згодом — князя Олександра Федоровича Чорторійського, і Ганна Деспотівна († 1578), дружина князя Федора Андрійовича Сангушка, згодом — князя Миколая Андрійовича Збаразького. На печатках княгині Ганни від 1549—1554²⁸⁹, 1567—1575²⁹⁰, 1571²⁹¹ і 1576—1578 рр.²⁹² бачимо зображення двоголового орла під трьома коронами або без них.

Печатки княгині Ганни Деспотівни 1549—1554, 1567—1575 і 1571 рр.

Варто відзначити, що власне родовий герб Бранковичів мав зовсім інший зміст — червоний лев у супроводі двох блакитних турових рогів на срібному полі щита, над яким розташований золотий шолом з блакитно-срібним наметом, у нашоломнику виникає золотий дракон. Саме це зображення представлено у різноманітних списках „Ілїрійського гербовника“ кінця XVI—XIX ст.²⁹³ На печатках останніх представниць роду таким чином відтворено не родовий герб, а державно-династичний герб Сербської деспотовини Бранковичів, останньої сербської держави доби Середньовіччя.

Герб деспотів і господарів Бранковичів у гербовнику Коренича-Неорича 1595 р. і Моденському гербовнику початку XVII ст.

²⁸⁸ Тесленко І. Заяви про загублені печатки і сигнети з книг Володимирського гродського та Заславського замкового судів // Сфрагістичний щорічник.— К., 2011.— Вип. I.— С. 359—366.

²⁸⁹ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VI, plik 43; teka VIII, plik 21.

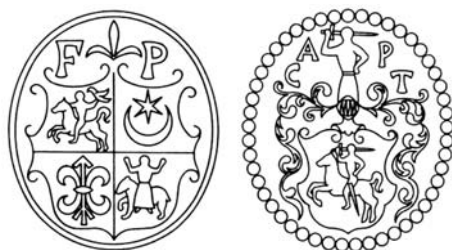
²⁹⁰ Там само.— Тека X, plik 135; teka XIII, plik 14; plik 55; plik 81.

²⁹¹ Там само.— Тека XII, plik 86; plik 98.

²⁹² Там само.— Тека XIV, plik 24; plik 29; plik 39.

²⁹³ Солов'єв А. Постанак илирске хералдике и породица Охмуцевид // Гласник Скопскогo Научногo Друштва.— Скопље, 1928.— Књ XII.— С. 79—125; Палавестра А. Београдски грбовник II и илирска хералдика.— Београд, 2006.— С. 26—27.

Династичним гербом князів, що походили від рязанської гілки чернігівської династії, було зображення Сокольного — кінного воїна зі соколом на лівій руці. Саме це зображення бачимо в першій частині складеного герба на печатці князя Семена Фрідріха Глібовича Пронського від 1548—1555 рр.²⁹⁴ Його кольоровий варіант представлено в описі герба князя Олександра Семеновича Пронського в „Noms, Surnoms, Armes, et Qualitez des Ambassadeurs du Royaume de Pologne“ після 1589 р.— на блакитному полі срібний рицар на коні тримає на правиці срібного сокола²⁹⁵. Б. Папроцький нотує використання князями Пронськими герба „meža na koniu, a on smoka bije“²⁹⁶. У подальшому князі Пронські у своєму герботворенні послідовно вживали зображення Погоні литовської²⁹⁷, але іноді з оригінальними нашоломниками. Так, на печатці князя Олександра Семеновича Пронського від 1591—1595 рр. вміщено кінного рицаря з мечем у ренесансовому щиті, над яким розташовано шолом з нашоломником, у якому виникає рицар з мечем²⁹⁸.

Печатка князя Семена Фрідріха
Глібовича Пронського
1548—1555 рр.
Печатка князя Олександра
Семеновича Пронського
1591—1595 рр.

Сокольного як династичний герб уживали також представники московської гілки суздальської династії²⁹⁹, зокрема, князі Ярославичі Боровські. На печатці Федора Івановича Ярославича Боровського, князя Пінського (1501—1521), Городецького (1508—1521) і Клецького (1508—1521), від 1513—1515 рр. зображено рицаря на коні вліво, який на правій руці тримає сокола, знизу подвійна лілія³⁰⁰. Останню фігуру пізніші гербовники трактували як власне родинний герб князів Ярославичів Бо-

²⁹⁴ AGAD w Warszawie. Archiwum Potockich z Radzynia, N 92, s. 101; perg. 7659; perg. 7713; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VIII, plik 36; BCz, perg. 898.

²⁹⁵ Halecki O. Opis herbów posłów polskich wysłanych po Henryka Walezego. Przyczynek do heraldyki polskiej XVI wieku // Miesięcznik Heraldyczny.— Lwów, 1912.— T. V.— S. 118.

²⁹⁶ Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego.— Kraków, 1584.— S. 348; його ж. Herby rycerstwa polskiego.— Kraków, 1858.— S. 447, 453.

²⁹⁷ Paprocki B. Ogród Krolewsky...— L. CCVII—CCVIII; Okolski S. Orbis Polonus.— T. II.— P. 535; Niesiecki K. Herbarz Polski...— T. VII.— S. 506.

²⁹⁸ ЦДІА України в Києві, ф. 223, оп. 1, спр. 17, арк. 1-v; спр. 18, арк. 2; спр. 21, арк. 1; спр. 43, арк. 2-v; ф. 256, оп. 1, спр. 16, арк. 9; спр. 71, арк. 1; AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 2633, s. 110; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka II, plik 26; teka XVIII-a, plik 73; teka XIX, plik 31; plik 35, s. 93; teka XX, plik 8; plik 11; plik 12, s. 86, 90; plik 17; plik 18; plik 19; plik 20; plik 21; plik 24; teka XXI, plik 20.

²⁹⁹ Зайцев В. Материалы по русской нумизматике XV века.— К., 2004.— С. 31—44.

³⁰⁰ AGAD w Warszawie, perg. 8817; Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі.— С. 19, мал.; його ж. Наш сімвал — пагоня...— С. 13, мал.; його ж. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі.— С. 136, мал.

ровських³⁰¹. Дещо раніше представники цього роду вживали на своїх печатках зображення озброєного списом кінного рицаря. Наприклад, Василь Ярославич, князь Боровський (1426—1446, 1449—1456), Серпуховський (1426—1446, 1449—1456), Брянський (1446—1448) і Стародубський (1446—1448) — на печатці від 1454—1456 рр.³⁰² Подібне зображення мав на своєму сфрагісі від 1445—1448 рр. Іван Андрійович, князь Можайський (1432—1454), що також належав до молодшої лінії московської династії³⁰³.

Печатка Федора Івановича
Ярославича Боровського,
князя Пінського,
1513—1515 рр.
Печатка князя
Івана Дмитровича Шуйського
1549 р.

На печатках великого князя Тверського (1425—1461) Бориса Олександровича від 1427³⁰⁴ і 1448—1456 рр.³⁰⁵ є зображення озброєного шаблею кінного рицаря. Цей сюжет виразно нагадує Погоню литовську та, ймовірно, склався під впливом державно-династичного герба Литовсько-Руської держави, що було наслідком включення Твері в політичну орбіту Великої князівства Литовського і Руського від часів великого князя Вітовта. Прикметно, що на печатці великого князя Тверського (1461—1485) Михайла Борисовича від 1462—1485 рр. до цього зображення додано фігуру змія під копитами коня³⁰⁶, в чому можемо бачити вплив іконографії

³⁰¹ Kojałowicz W. Herbarz rycerstwa...— S. 52; Niesiecki K. Herbarz Polski...— Т. II.— S. 247.

³⁰² Собрание государственных грамот и договоров.— Часть I.— С. 177—184.— № 78—79; Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV—XVI вв.— Москва; Ленинград, 1950.— С. 179—186.— № 58; Соболева Н. Русские печати.— С. 165.— Илл. 61; Белецкий С. Введение в русскую допетровскую сфрагистику.— С. 88.— Рис. 42,3.

³⁰³ Собрание государственных грамот и договоров.— Часть I.— С. 133—135.— № 61; С. 146—149.— № 66; Лакиер А. Русская геральдика.— С. 90; Духовные и договорные грамоты.— С. 121—123.— № 41; С. 146—148.— № 48; С. 121—123, 153—155.— № 51; Соболева Н. Русские печати.— С. 165.— Илл. 62; Белецкий С. Введение в русскую допетровскую сфрагистику.— С. 88.— Рис. 42,7.

³⁰⁴ Духовные и договорные грамоты.— С. 62—63.— № 23; Соболева Н. Русские печати.— С. 160.— Илл. 44.

³⁰⁵ Собрание государственных грамот и договоров.— Часть I.— С. 138—139.— № 63; С. 171—176.— № 76; С. 171—176.— № 77; Лакиер А. Русская геральдика.— С. 93; Духовные и договорные грамоты.— С. 150—153.— № 51; С. 186—192.— № 59; Соболева Н. Русские печати.— С. 160.— Илл. 45; Белецкий С. Введение в русскую допетровскую сфрагистику.— С. 89.— Рис. 43,5.

³⁰⁶ Собрание государственных грамот и договоров.— Часть I.— С. 209—214.— № 88; С. 209—214.— № 89; Лакиер А. Русская геральдика.— С. 93; Духовные и договорные грамоты.— С. 201—207.— № 63; Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV — начала XVI в.— Москва, 1952.— Т. II.— С. 132.— № 203; Т. III.— № 159; Соболева Н. Русские печати.— С. 160.— Илл. 46; Белецкий С. Введение в русскую допетровскую сфрагистику.— С. 89.— Рис. 43,6.

герба Погоні руської. Щоправда, зображення воїна-змієборця не трактовано як святого Юрія — „а у грамоты печать: человек на коне, около ее писано“³⁰⁷. Пізніші гербовники нотують як герб Великого князівства Тверського воїна на коні, який тримає в лівій спис вістря угору³⁰⁸.

У московській геральдичній традиції, що широко вживала фігуру кінного воїна-змієборця, останнього також тривалий час, до зламу XVII—XVIII ст., не трактовано як святого Юрія, а лише як великого князя³⁰⁹. Відповідно, вихідці з княжих родів Великого князівства Московського, що переселилися на литовсько-руські терени, вживаючи зображення воїна-змієборця, не пов'язували цей сюжет зі святим Юрієм. Так, герб князів Шуйських мав, відповідно до інформації пізніших гербовників, такий вигляд — на червоному полі на срібному коні з червоною упряжжю рицар у шоломі зі срібним пір'ям влучає списом у чорного крилатого змія³¹⁰. Подібно цей герб виглядав і на печатках представників цього роду, зокрема, на сфрагісі князя Івана Дмитровича Шуйського від 1549 р.³¹¹

Окремим династичним гербом користувалися представники литовських княжих родів, що вели своє походження не від Гедиміна, — Гольшанські, Гедройцькі та Свирські — на червоному полі золотий китаврус влучає стрілою з напнутого лука у власний хвіст у вигляді змії³¹². В литовсько-руській літописній традиції та річпосполитських гербовниках він фігурує під назвою Китаврус (Гіпоцентавр). Його походження літописи пов'язували з князями, що правили Литвою до Вітена: „[...] дятко мои Нарымонт, коли сѣл на Великом князьствѣ Литовском, герб свои Китаврос оставил братии своєї, а собѣ удѣлал герб — человекѣ на кони з мечом, а то знаменуючи через тот герб пана дорослого, хто бы мог боронити мечом отчины своеє [...] И тут скончался род с Китаврусом а начало великое княжене Витенево, род великих князеи литовьских с поколения а з роду Колюмнов“³¹³.

Прикметно, що на найдавніших сфрагісах князів Гольшанських фігура китавруса мала дещо відмінну іконографію від тієї, яку представлено в гербовниках і на печатках представників роду XVI ст., — озброєного луком китавруса, що цілить у змієподібний хвіст, як, зокрема, на матриці печатки Павла Олександровича, князя Гольшанського (1511—1555), від 1504/1507 рр.³¹⁴ та сфрагісі княгині Софії Юріївни Дубровицької Гольшанської від 1584 р.³¹⁵

³⁰⁷ Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV — начала XVI в.— Москва, 1952.— Т. I.— С. 211.— № 298.

³⁰⁸ Paprocki B. Ogród Krolewsky...— L. CLXVI.

³⁰⁹ Соболева Н. Очерки истории российской символики: От тамги до символов государственного суверенитета.— Москва, 2006.— С. 190.

³¹⁰ Niesiecki K. Herbarz Polski...— Т. VIII.— S. 634; Lietuvos valstybės istorijos archyvas (далі — LVIA), f. 391, ap. 9, b. 2790, l. 175.

³¹¹ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VI, plik 40.

³¹² Paprocki B. Gniazdo cnoty...— S. 1188; його ж. Herby rycerstwa polskiego.— Kraków, 1858.— S. 872; його ж. Zrcadlo slavného Markrabství Moravského.— L. 315 v—316; Okolski S. Orbis Polonus.— Т. I.— P. 292—294; Kojałowicz W. Herbarz rycerstwa...— S. 4—5; Niesiecki K. Herbarz Polski...— Т. IV.— S. 358—360.

³¹³ ПСРЛ.— Т. XXXV.— С. 199.

³¹⁴ Музей Шереметьевых, МС-2833.

³¹⁵ AGAD w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. X, N 24, s. 10.

Матриця печатки
Павла Олександровича,
князя Гольшанського,
1504/1507 рр.
Печатка княгині
Софії Юріївни Дубровицької
Гольшанської 1584 р.

Так, на печатках Семена Івановича Лютого, князя Гольшанського (1401—1433) і Степанського (1387—1433), від 1387—1388 рр.³¹⁶ і 1422—1431 рр.³¹⁷ китаवрус тримає у правиці булаву, якою цілить у власну ліву руку у вигляді дракона. Тобто, як і на пізніших варіантах герба бачимо химеру, поєднану з частин тіла трьох істот (дві з яких протистоять одна одній), але тут змієподібний хвіст замінено на дракона, що виростає з лівиці напівлюдини. На його пізнішій печатці від 1433 р. китавруса зображено у традиційному вигляді напівлюдини-напівконя³¹⁸.

Печатки Семена Івановича,
князя Гольшанського,
1422—1431 і 1433 рр.

Територіальні знаки становлять третю велику групу гербів, що їх уживали у своєму герботворенні литовсько-руські князі. Ці герби взято здебільшого з того ж арсеналу державно-династичних знаків (лев, святий Юрій та ін.), як і з групою династичних гербів, але позначали ними не походження відповідної родини, а володіння княжими уділами на певній території. До таких найпоказовіших прикладів належать найдавніші відомі на сьогодні зразки гербів князів Корецьких, князівство яких було у східній частині Волинської землі, на теренах колишнього Великого кня-

³¹⁶ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 678—679; BCz, perg. 1044; Codex epistolaris Vitoldi.— P. 13.— N 35; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 61.— N 534, 542; Puzyrna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 77, 82; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.

³¹⁷ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 32, s. 899, 917; N 33, s. 654, 693; BCz, perg. 374; GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; MNK, ręk. 1713, k. 241; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 25.— N 95; S. 89.— N 932; Puzyrna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 82; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 711.— Tab. 9.— Il. 72; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej...— S. 78.— Il. B 88.

³¹⁸ BCz, perg. 384; MNK, ręk. 1713, k. 249; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 227.— Il. 381; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 712.— Tab. 9.— Il. 73; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 90.— N 59.— Poz. 10.

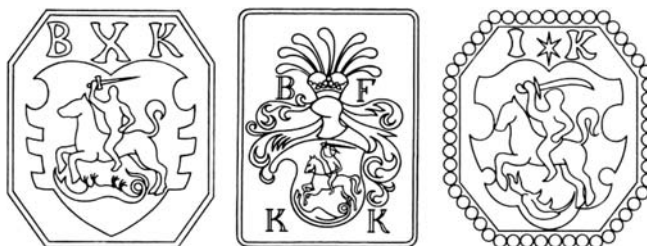
зівства Руського Любартовичів, а перед цим — Руського королівства Романовичів.

Попри свою належність до династії Гедиміновичів, Погоню литовську представники цього роду почали вживати як свій герб лише від початку XVII ст.³¹⁹ Натомість у попередні більш ніж сто років у їх герботворенні домінували сюжети, пов'язані з руським геральдичним колом (видозміни Руського лева та Погоні руської). Так, на матриці печатки Івана Васильовича, князя Корецького (після 1483 — до 1502), що датується кінцем XV ст., зображено геральдично стилізовану фігуру лева³²⁰. Подібно представлено родовий герб і на печатках Богуша Євфимія Федоровича, князя Корецького (1522—1576), від 1552—1561³²¹ та 1570 рр.³²²

Матриця печатки Івана Васильовича,
князя Корецького, *кінець XV ст.*
Печатки Богуша Євфимія Федоровича, князя Корецького,
1552—1561 і 1570 рр.

Прикметно, що на інших печатках останнього князя, які він уживав майже одночасно зі згаданими, фігурує ще один герб, який також апелює до руської державно-династичної спадщини. На сфрагісах, що їх князь

Печатки Богуша Євфимія Федоровича,
князя Корецького, 1569—1573 і 1572 рр.
Печатка Яхима Богушовича, князя Корецького,
1596—1597 рр.

³¹⁹ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka XXIV, plik 37.

³²⁰ Музей Шереметьєвих, МС-2790.

³²¹ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VII, plik 84; teka IX, plik 27.

³²² MNK, рęk., t. 4, s. 3.

Богуш Євфимій уживав у 1569—1573³²³ і 1572 рр.³²⁴, зображено озброєного мечем рицаря на коні, під копитами якого лежить змії. Подібно представлено цей герб і на печатці Яхима Богушовича, князя Корецького (1576—1612), від 1596—1597 рр.³²⁵

Цей перехідний тип між Погонею литовською і Погонею руською, що сформувався під впливом руської геральдичної традиції на литовський державно-династичний герб, фіксується вже від кінця XIV ст. Зокрема, на маєстатичній печатці короля Владислава Ягайла від 1388—1434 рр. Литовську землю репрезентує зображення кінного рицаря, який тримає у правиці меч, а в лівиці — щит з двораменним хрестом, під копитами коня — змії³²⁶. А в описі печатки Юрія Наримунтовича, князя Пінського, від 1398 р. згадано про озброєного мечем рицаря на коні, під копитами якого стоїть дракон³²⁷.

Ще одним родом, який вів своє походження від Гедиміна, але при цьому вживав фігуру лева як головну в своєму герботворенні, були князі Іжеславська, удільне князівство яких було на теренах колишнього Полоцького князівства. Як вже зазначалося, зображення лева було як у династичній, так і в територіальній геральдиці Полоцької землі. З огляду на це, можемо припустити, що в гербі князів Іжеславських підкреслено саме аспект територіального розміщення їхнього уділу на полоцьких, і ширше — руських, теренах.

³²³ ЦДІА України в Києві, ф. 221, оп. 1, спр. 7, арк. 4; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka XIII, plik 25; plik 27.

³²⁴ Там само.— Ф. 223, оп. 1, спр. 5, арк. 3.

³²⁵ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka XXII, plik 34; teka XXII-a, plik 14.

³²⁶ ЛНУ, Збірка Павліковських, № 27; НМІУ, сектор фотодокументальних матеріалів, РД-98; ЦДІА України у Львові, ф. 131, оп. 1, спр. 18; спр. 40; спр. 51; спр. 63; спр. 64; спр. 82; AGAD w Warszawie, perg. 36; perg. 67; perg. 68; perg. 86; perg. 90; perg. 93; perg. 99; perg. 319; perg. 320; perg. 322; perg. 323; perg. 327; perg. 328; perg. 330; perg. 332; perg. 333; perg. 334; perg. 341; perg. 344; perg. 349; perg. 569; perg. 810; perg. 3453; perg. 3469; perg. 4688; perg. 4689; perg. 4690; perg. 4692; perg. 4698; perg. 4703; perg. 4704; perg. 4706; perg. 4708; perg. 4709; perg. 4711; perg. 4715; perg. 4826; perg. 5306; perg. 5545; perg. 6065; perg. 7236; perg. 7237; perg. 7238; perg. 7245; perg. 7246; perg. 7255; perg. 7256; perg. 7260; perg. 7263; perg. 7268; perg. 8420; perg. 8421; perg. 8422; perg. 8423; ANK. Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa, perg. 118; perg. 119; perg. 130; perg. 134; perg. 1027; ADz, perg. 22 (1/15); perg. 23(1/14); ADzT, perg. 10; perg. 16; perg. 19; AGS, perg. 20; perg. 21; perg. 22; AL, perg. 13; perg. 23; perg. 24; perg. 26; AS, perg. 32; perg. 36; perg. 38; perg. 41; perg. 42; perg. 52; Dok. Dep., perg. 31; perg. 32; perg. 91; perg. 157; Dyp. perg. 10; Luź. 10 (N 86); Podh., perg. 1; W, perg. 15; perg. 36; perg. 37; perg. 56; BCz, perg. 209; perg. 210; perg. 219; perg. 231; perg. 273; perg. 274; perg. 280; perg. 300; BN PAU PAN, perg. 373; GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; MNK, perg. 9; ręk. 1457, t. 1, k. 4—5; t. 2, k. 17; MNW, NPO 10581; UJ, perg. 22/9515; perg. 32/9513; perg. 39/1758; perg. 51/33; perg. 55/6069; perg. 67/9916; Działyński A. Statut litewski.— S. 544.— Taf. 4, il.; Vossberg F. Siegel des Mittelalters.— S. 12.— Taf. 7.— Il. 22; Żebrowski T. O pieczęciach dawnej Polski i Litwy.— S. 44—45.— Tab. 17.— Il. 45; Codex epistolaris saeculi XV.— Vol. I.— P. 59.— N 60; Gumowski M. Pieczęcie królów polskich.— S. 13—14.— Tab. 9.— Il. 13; Gumowski M. Handbuch der polnischen Siegelkunde.— S. 1.— N 2, II; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą.— S. 60.— N 51.— Poz. 1; S. 84.— N 58.— Poz. 1; S. 94.— N 60.— Poz. 1; Polaków portret własny.— Warszawa, 1983.— Il. 17; Цітоў А. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі.— С. 10, 135, ил.; Kuczyński S. K. Polskie herby ziemskie.— S. 25.— Il. 16; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej.— S. 21.— Il. B1; Національний музей історії України. Скарбниця історичної пам'яті.— К., 2009.— С. 75, 194.— № 121; Національний музей історії України.— Т. II.— С. 238, 330.— № 367; Пламеницька О. Castrum Samenecensis.— С. 68.— Il. 36.

³²⁷ Полехов С. Несохранившаяся печать князя Александра Патрикеевича Стародубского.— С. 240—242.

Найдавнішим зразком герботворення цієї родини є зображення на печатці Михайла Явнутовича, князя Іжеславського (1366—1399), від 1386—1398 рр., що являє собою фігуру лева, який крокує, точніше — геральдичного леопарда, з огляду на обернену до глядача голову³²⁸. В подальшому на печатках представників роду було вже звичне зображення лева з головою, оберненою у профіль. Це бачимо, зокрема, на печатці княжни Ганни Федорівни Іжеславської від 1547 р.³²⁹ Відгалуження цього роду — князі Мстиславські (друга династія, що володіла Мстиславським князівством після згасання роду Лугвеновичів, князів Мстиславських), також незмінно у своїх гербах вживали фігуру лева. Як, приміром, Федір Михайлович, князь Мстиславський (1529—1540), на печатці від 1523 р.³³⁰ або згодом князь Федір Іванович Мстиславський 1611 р.³³¹

Печатка Михайла Явнутовича, князя Іжеславського, 1386—1398 рр.
Печатка княжни Ганни Федорівни Іжеславської 1547 р.
Печатка князя Федора Івановича Мстиславського 1611 р.

Ще цілий ряд гербів, що їх використовували князі переважно литовського походження, могли також мати своє коріння в руській державно-династичній геральдиці, хоча вірогідність цього не така очевидна як з видозмінами Руського лева чи Погоні руської. Йдеться передусім про геральдичні сюжети із зображенням ангела, архангела Михаїла чи піших святих воїнів. Ці фігури, популярні ще в киево-руській сфрагістиці XI—XII ст., зберігали своє значення і за часів Руського королівства в XIII—XIV ст. Так, у люстраціях Руських земель Корони від 1469 р. згадується про 158 печаток при давніх документах, на 27 з яких зображено „ангела“ („angelus“), під яким могли мати на увазі також архангела Михаїла. При цьому сім з них скріплювали акти, що були написані руською мовою³³².

³²⁸ AGAD w Warszawie, perg. 4436; perg. 4683; Czacki T. O litewskich i polskich prawach.— S. 73; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. I.— N 256, 315; Codex epistolaris Vitoldi.— P. 8—9.— N 24; P. 56.— N 189; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 75; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 708; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 268—269; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą.— S. 5.— N 6.— Poz. 1.

³²⁹ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VI, plik 4.

³³⁰ ЛННБ України, відділ рукописів, ф. 5 (Осолоїнські), оп. 3, спр. 2097.

³³¹ Собрание государственных грамот и договоров.— Часть II.— С. 488—489.— № 222; Снимки древних русских печатей.— С. 89, илл.

³³² Дашкевич Я. Люстрація Галичини 1469 р. як сфрагістичне джерело // П'ята наукова геральдична конференція.— Львів, 1997.— С. 8—9; його ж. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.— Львів, 2011.— С. 384—385.

Сфрагістичних пам'яток того часу збереглося вкрай мало, тому достеменно невідомо, кому саме з руських князів чи королів могли належати ці печатки. Утім не викликає сумнівів, що поява зображень ангелів і святих воїнів на сфрагісах князів, які мали володіння в руських землях в XV ст., була не випадковою, а продовжувала давнішу геральдично-сфрагістичну традицію.

Найвідомішою пам'яткою з цього кола є зображення на печатці Сангушка Федоровича, князя Кошерського (1433—1455) і Ратненського (1433—1441), від 1433 р. В її полі крилатий святий воїн (найвірогідніше, архангел Михаїл) тримає у правиці меч, а в лівиці — спис, якими змагається зі звіром, ліворуч розташоване дерево³³³. На печатці його сина — Олександра Сангушковича, князя Кошерського (1455—1491), від 1475 р., що відома на сьогодні лише з описів, зображено воїна з мечем у правиці³³⁴. Інший син Сангушка — Михайло, князь Ковельський (після 1455 — після 1511), 1487 р. користувався печаткою із зображенням рицаря (святого воїна), що тримає в лівиці щит (добре видно долішній край щита, що виступає за лікоть), а у правиці — спис, яким влучає у звіра, ліворуч — дерево³³⁵. Особливості зображення головної фігури не дають змогу трактувати її як архангела, з огляду на брак крил. Радше перед нами зображення святого воїна, як і на печатці Олександра Сангушковича³³⁶.

Печатка
Сангушка Федоровича,
князя Кошерського
і Ратненського, 1433 р.
Печатка Михайла Сангушковича,
князя Ковельського, 1487 р.

З певними змінами сюжет з печатки князя Михайла Сангушковича повторено на матриці печатки його сина — Івана Михайловича Сангушковича, князя Ковельського (після 1511 — після 1516), від початку XVI ст. Пішого воїна зображено у ранньоренесансовому щиті також зі списом і щитом, але без дерева і з невиразною фігурою змія замість звіра. Фігуру рицаря розташовано статично та розвернуто для глядача. Але найбільш

³³³ BCz, perg. 389; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. I.— S. 154; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 418; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 76; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 711.— Tab. 8.— Il. 50.

³³⁴ Archiwum książąt Sanguszków.— T. III.— S. 14.— N 18; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 690.

³³⁵ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 668; perg. 4628; perg. 7480; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 48.— N 390.

³³⁶ Про ранню сфрагістику князів Сангушковичів див.: Рогульський Я. Печатки князя Сангушка і його синів Олександра та Михайла з XV ст. Спроба інтерпретації // Праці Центру пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.— К., 2016.— Вип. 30.— С. 223—240. Автор здійснює детальний аналіз іконографії та ідейного змісту найдавніших печаток князів Сангушковичів, утім його висновки щодо наявності на всіх цих печатках зображення архангела Михаїла видаються надто категоричними.

несподіваним доповненням є зображення одного з руських державно-династичних гербів — хреста святого Юрія — на щиті, що на нього спирається воїн³³⁷. Сестра князя Михайла — Марія Сангушківна³³⁸, натомість уживала печатку, що відрізнялася від братової лише браком щита в руках воїна. На її матриці, що походить від другої половини XV ст., добре видно брак крил за спиною воїна³³⁹.

Матриця печатки
Івана Михайловича
Сангушковича,
князя Ковельського,
початку XVI ст.
Матриця печатки
княжни Марії Сангушківни
другої половини XV ст.

Прикметно, що на пізнішій печатці Андрія Михайловича Сангушковича, князя Кошерського (1534—1560), від 1517—1535 рр. також зображений святий воїн-змієборець, а не архангел³⁴⁰. А на сфрагісі Федора Андрійовича Сангушковича, князя Несухойжського (1534—1547), від 1532—1534 рр. взагалі зображено пішого рицаря з піднесеним над головою мечем у правиці³⁴¹. Варто підкреслити, що сюжет з пішим воїном-змієборцем був притаманний не лише герботворенню князів Сангушковичів. Так, на печатці Федора Михайловича, князя Чорторійського (1489—1542), від 1520—1537 рр. зображено святого воїна, який тримає в лівійці меч, а у правиці — спис, яким влучає змія. Варто звернути увагу, що на

Печатка Андрія Михайловича Сангушковича, князя Кошерського, 1517—1535 рр.
Печатка Федора Андрійовича Сангушковича, князя Несухойжського, 1532—1534 рр.
Печатка Федора Михайловича, князя Чорторійського, 1520—1537 рр.

³³⁷ Музей Шереметьєвих, МС-3016.

³³⁸ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи...— С. 601.

³³⁹ Музей Шереметьєвих, МС-2980.

³⁴⁰ AGAD w Warszawie, perg. 4798; perg. 6181; perg. 6786; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka II, plik 56; teka III, plik 32; BCz, perg. 811; Monografia książąt Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza x. Ratneńskiego.— Lwów, 1911.— Т. III.— С. 21, tab.

³⁴¹ AGAD w Warszawie, perg. 6822; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, perg. 185; BCz, perg. 809.

цьому сфрагісі воїна зображено озброєним водночас мечем і списом, як і на печатці князя Сангушка³⁴². Вірогідно, в обох княжих родинах, що виводили своє походження від Гедиміна, але були тісно пов'язаними з руськими землями, йшлося про підкреслення у сфрагістично-геральдичний спосіб спадкоємності від руських правителів, що до цього володіли цими землями.

На руські корені іконографії ранніх печаток князів Сангушковичів вказують й інші елементи, що наявні на них. Зокрема, йдеться про зображення загадкового звіра, подібного до собаки або лева, але з головою птаха. Це зображення безпідставно трактували як змія або дракона, хоч з останніми він не мав нічого подібного. Натомість зображення подібної химери (утвореної з поєднання кількох істот різного виду) є на печатці перемишльського судді (1390—1404) Костка (Костянтина) Васильовича Дяковича Болестрашицького від 1404 р.³⁴³

Печатка Костка Болестрашицького 1404 р.
Зображення дерева на печатках галицького типу XIV ст.

Іншим таким елементом є зображення дерева, яке, крім сфрагісів князів Сангушка та Михайла Сангушковича, є також на згаданій печатці князя Олександра Коріатовича від 1366—1375 рр. Походження цієї фігури, вірогідно, слід також шукати у сфрагістично-геральдичній традиції Руського королівства. На печатках галицького типу зображення стилізованого дерева досить часто виступає як окремо, так і в поєднанні з іншими фігурами³⁴⁴.

Зображення пішого воїна було характерним і для геральдики деяких княжих родів, що мали руське походження. Наприклад, на печатці Семена Івановича, князя Оболенського (1446—1452), від 1452 р. озброєний мечем рицар є головною фігурою в першому щиті складної геральдичної композиції³⁴⁵. Рицар, який крокує з мечем, зображений також на печатці Михайла Івановича, князя Одоївського (1459—1497), від 1481 р.³⁴⁶ А на

³⁴² ЦДІА України в Києві, ф. 2228, оп. 1, спр. 622, арк. 1-v; AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 2633, s. 9, 17; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka II, plik 40; teka III, plik 59.

³⁴³ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 692; BCz, perg. 272; MNK, ręk. 1713, k. 192; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 87.— N 900.

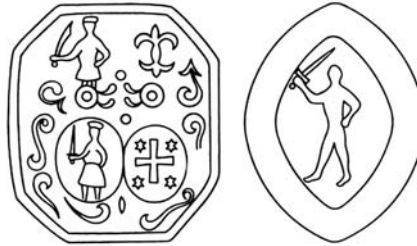
³⁴⁴ Сфрагістична збірка Юрія Котика, GT-51, GT-66.

³⁴⁵ Снимки древних русских печатей.— С. 81, илл.

³⁴⁶ AGAD w Warszawie, perg. 7364.

сфрагісі Андрія Федоровича, князя Телятевського (1437—1485), від 70-х рр. XIV ст. рицар тримає у правиці меч, а в лівиці — щит³⁴⁷.

Печатка Семена Івановича,
князя Оболенського, 1452 р.
Печатка Михайла Івановича,
князя Одоївського, 1481 р.

Своїм змістом ці печатки близькі до деяких зразків ранньої литовської княжої сфрагістики. Зокрема, на печатці Судемунта, князя Ейшишківського (до 1382—1394), від 1384 р. також зображено рицаря зі списом і щитом³⁴⁸. Піший воїн є на печатці великого князя Полоцького (1348—1376, 1382—1387) Вінгольта Андрія Ольгердовича від 1385 р.³⁴⁹ А озброєний мечем і щитом рицар наявний на печатках Кейстута Гедиміновича, князя Троцького (1340—1382), від 1340³⁵⁰, 1352—1353³⁵¹, 1358³⁵², 1366³⁵³ і 1379—1380 рр.³⁵⁴, а також на найдавнішій печатці

³⁴⁷ Иванов П. Сборник снимков с древних печатей приложенных к грамотам и другим юридическим актам, хранящимся в Московском архиве юстиции.— Москва, 1858.— С. 1.— Табл. I.— Илл. XIV-2; Соболева Н. Русские печати.— С. 173.— Илл. 87.

³⁴⁸ Codex epistolaris Vitoldi.— P. 32.— N 101; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 714; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 236; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи...— С. 141, 342; Antoniewicz M. Protopłaści książąt Radziwiłłów. Dzieje mitu i meandry historiografii.— Warszawa, 2011.— S. 124.

³⁴⁹ Полоцкие грамоты XIII — начала XVI в.— Т. I.— Прил. 2; Polechow S., Butyrski M. Pieczęć kniazia Iwana Olgimuntowicza Holszańskiego.— S. 448—449.

³⁵⁰ Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— Т. I.— N 181; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 702.

³⁵¹ AGAD w Warszawie, perg. 651; Engel B. Die mittelalterlichen Siegel.— S. 1.— Taf. I.— Pl. 1; Sochaniewicz K. Najdawniejsze dyplomy Witolda.— S. 3; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 702.— Tab. 4.— Pl. 29.

³⁵² Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— Т. I.— N 198; Sochaniewicz K. Najdawniejsze dyplomy Witolda.— S. 2; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 702.

³⁵³ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka I, plik 5; BCz, ręk. 1180, s. 400; MNK, ręk. 1482, t. 2, k. 2; Czacki T. O litewskich i polskich prawach.— S. 73; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— Т. I.— N 210; Barwiński B. Nieznana pieczęć ruska ks. Kiejstuta.— S. 206; його ж. Историчні причинки. Розвідки, замітки і матеріали до історії України-Руси.— Жовква, 1908.— Т. II.— С. 56; його ж. Українські сфрагістичні пам'ятки.— С. 244; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 702; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 237.

³⁵⁴ ЛНУ, Збірка Павліковських, № 287; GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 52, N 3; MNK, ręk. 1482, t. 2, k. 1 v.; Działyński A. Statut litewski.— S. 544.— Tab. 3; Vossberg F. Siegel des Mittelalters...— S. 44.— Taf. 24.— Pl. 105; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— Т. I.— N 229; Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich.— S. 323.— N 538; його ж. Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej. Uzupełnienie II // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.— Kraków, 1934—1935.— Т. XVI—XVII.— S. 39.— N 760.— Pl. 522; Barwiński B. Nieznana pieczęć ruska ks. Kiejstuta.— S. 205; його ж. Историчні причинки.— Т. II.— С. 56; його ж. Українські сфрагістичні пам'ятки.— С. 244; Bassanowicz I. Pieczęci korola Mindowga.— Wilno, 1913.— S. 5; Sochaniewicz K. Najdawniejsze dyplomy Witolda.— S. 3; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 707.— Tab. 4.— Pl. 30; Лихачев Н. Ма-

Олександра Вітовта Кейстutowича, князя Троцького (до 1379—1392), від 1379 р.³⁵⁵

Печатка Кейстута Гедиміновича,
князя Троцького, 1379—1380 рр.
Печатка Вітовта Кейстutowича,
князя Троцького, 1379 р.

Водночас у герботворенні Кейстutowичів поряд з пішим воїном трапляється також фігура ангела. Його зображення є на нещодавно знайденій матриці печатки, що, вірогідно, належала княгині Софії Вітовтівні (* 1371 — † 1453), дружині великого князя московського (1389—1425) Василя Дмитровича. На це вказують стиль виконання мідної матриці, характерний для кінця XIV ст., палеографія та зміст напису: ПЄВАТЬ КНЬГИНИ СОФЪЭБ³⁵⁶. Невипадковість цього сюжету на печатці Софії Вітовтівни підтверджується тією обставиною, що зображення ангела фіксується і в одному з гербів Вітовта Кейстutowича у „Хроніці Констанцького собору“ Ульріха Ріхенталя — в чотиридільному щиті в першій і четвертій частинах на блакитному полі вміщено срібного ангела, у другій і

Матриця печатки княгині Софії Вітовтівни кінця XIV ст.
Герб великого князя Вітовта Кейстutowича та Київської землі
у виданні „Хроніки Констанцького собору“ Ульріха Ріхенталя 1483 р.

териалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 237; История украинського війська.— С. 138, мал.; Rimša E. Heraldika...— P. 95.— II. 178.

³⁵⁵ ЛНУ, Збірка Павліковських, № 289; MNK, рєк. 1458, к. 100, 102; рєк. 1482, т. 2, к. 2; Działyński A. Statut litewski.— S. 543.— Tab. 1; Vossberg F. Siegel des Mittelalters...— S. 41.— Taf. 22.— II. 97; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— T. I.— N 229; Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich.— S. 323.— N 539; його ж. Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej. Uzupełnienie II.— S. 39.— N 761.— II. 523; Semkowicz W. Sfragistyka Witolda.— S. 5.— II. 1; його ж. Sfragistyka Witolda // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.— S. 67.— II. 1; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 717.— Tab. 6.— II. 40; Sochaniewicz K. Najdawniejsze dyplomy Witolda.— S. 3; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 237.

³⁵⁶ Музей Шереметьевих, МС-2342.

третьої — по дві червоні і срібні доземні смути. Супроводжує зображення напис „Der hochgeboren fürst Wittoldus herzog zu Sarasio“³⁵⁷. Наявність у цьому ж геральдичному творі зображення герба Київської землі з ідентичною фігурою срібного ангела на блакитному полі дає змогу зробити припущення, що описаний герб мав репрезентувати Вітовта як правителя руських земель³⁵⁸.

Поряд із зображенням ангела до київських територіальних гербів, які використовували у своєму герботворенні князі литовського походження, імовірно, слід віднести також зображення знака у вигляді брами у супроводі двох хрестів, яке є на монетах великого князя Київського (1362—1394) Володимира Ольгердовича³⁵⁹. Згодом це зображення бачимо на печатках його сина — князя Андрія Володимировича, від 1422³⁶⁰, 1433³⁶¹,

Печатки князя
Андрія Володимировича
1433 і 1446 рр.

³⁵⁷ Richental Ulrich von Concilium zu Costencz.

³⁵⁸ NKČR, XVI.A.17 (Ulrich Richental. Chronik des Konstanzer Konzils), f. 235 v.; Richental Ulrich von Concilium zu Costencz.

³⁵⁹ НМІУ, AR-2238; AR-13782; Національний музей історії України.— С. 163, 199.— № 319; Національний музей історії України.— Т. I.— С. 188—189, 311—312.— № 254, 256—258, 260—261; Антонович В. О новонайдених срібняних монетах с именем Владимира // Труды III Археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 г.— К., 1878.— Т. II.— С. 151—157; Грушевський М. Ілюстрована історія України.— С. 141.— Мал. 123—124; Котляр Н. Клад монет Володимира Ольгердовича.— С. 88—90; Шонк-Русич К. Історія українського мистецтва в ілюстраціях.— Нью-Йорк, 1978.— С. 226, мал.; Ivanauskas E., Balčius M. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės lydiniai ir monetos.— Pav. 12—13; Ivanauskas E., Douchis R. Coins of Lithuania 1386—1707.— P. 16—17.— Tab. III; Lietuvos monetos.— P. 56—57.— Pav. 14; Манеты Беларуси да 1707 г.— С. 62—65; Ілюстрована історія Києва.— К., 2012.— С. 83, мал.; Україна — європейська країна.— С. 71, мал.

³⁶⁰ GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej...— S. 76.— Il. B 84; Hlebionek M. Nieznana pieczęć księcia Andrzeja Włodzimierzowica przy dokumencie pokoju brzeskiego z roku 1435 // Сфрагістичний щорічник.— Вып. V.— S. 139.— Il. 3.

³⁶¹ BCz, perg. 384; MNK, рęk. 1713, k. 251; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 277.— Il. 462; Болсуновский К. Монеты киевских князей XIV ст. Опыт историко-нумизматического исследования.— К., 1909.— Табл. II.— № 2; Gumowski M. Numizmatyka litewska wieków średnich.— Kraków, 1920.— S. 66; його ж. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 692.— Tab. 9.— Il. 63; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 259.— Илл. 224; Kutrzeba S., Semkiewicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 90.— N 59.— Poz. 8; Kozubowski G. Monety księstwa Kijowskiego w XIV w. // Wiadomości Numizmatyczne.— 1994.— Roc. XXXVIII.— Zesz. 3—4.— Il. 7 l; Pokora P. Rysunki pieczęci Kajetana Wincentego Kielisińskiego w Zbiorach Biblioteki PAN w Kórniku // Zbiory pieczęci w Polsce / Pod red. Z. Piecha i W. Strzyżewskiego.— Warszawa, 2009.— S. 399.— N 10; Album rysunków pieczęci Kajetana Wincentego Kielisińskiego ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej Polskiej akademii nauk / Wyd. P. Pokora.— Kórnik, 2013.— S. 119.— N 213-a; Hlebionek M. Nieznana pieczęć księcia Andrzeja Włodzimierzowica...— S. 139—140.— Il. 4.

1435³⁶² і 1446 рр.³⁶³ Висновок щодо походження цього герба з арсеналу територіальної геральдики впливає з тієї обставини, що родові знаки інших нащадків Володимира Ольгердовича — князів Слуцьких і Більських, не мали нічого спільного з брамоподібним гербом, карбованим на монетах Великого князівства Київського у другій половині XIV ст.

Крім того, на денаріях і півгрошах князя Володимира Ольгердовича поряд зі знаком у вигляді брами з двома хрестами використовувалися інші державно-династичні герби, що мали загальноруський характер,— хрест і лев. А на деяких монетах знак розміщено під короною³⁶⁴.

Монети Володимира Ольгердовича,
великого князя Київського, 80-х рр. XIV ст.

Такий територіальний знак, цілком вірогідно, функціонував на територіях Сіверської землі. Маємо на увазі знак у вигляді хреста з подвійним розгалуженням знизу. Його зображення є на монетах 80-х рр. XIV ст.³⁶⁵

³⁶² Hlebionek M. Nieznana pieczęć księcia Andrzeja Włodzimierzowica...— S. 136—137.— П. 1.

³⁶³ Российская государственная библиотека, отдел рукописей, ф. 256, оп. 1, д. 68, карт. 4; AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 668; Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией.— Санкт-Петербург, 1846.— Т. I.— С. 59—60.— № 46; Daniłowicz J. Skarbiec dyplomatów.— Т. II.— S. 183; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 48.— N 392, il.; Болсуновский К. Монеты киевских князей.— Табл. II.— № 1; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 692.— Tab. 1.— П. 6; Tab. 9.— П. 62; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 258.— Илл. 223; Kozubowski G. Monety księstwa Kijowskiego.— П. 7 к; Hlebionek M. Nieznana pieczęć księcia Andrzeja Włodzimierzowica...— S. 137—139.— П. 2.

³⁶⁴ Котик Ю. Нова монета Володимира Ольгердовича // Львівські нумізматичні записки.— Львів, 2007—2008.— Ч. 4—5.— С. 10—13; Погорілець О., Саввов Р. Про нові монети зі знаком Володимира Ольгердовича // Нумізматика і фалеристика (Київ).— 2009.— № 1.— С. 10—11; Саввов Р. Київські півгроші Володимира Ольгердовича // Там само.— 2012.— № 4.— С. 6—7; його ж. Денарії Володимира Ольгердовича з написом „Пособи“ // Там само.— 2013.— № 1.— С. 18—19; його ж. Ще раз про денарії Володимира Ольгердовича з написом „Пособи“ // Львівські нумізматичні записки.— Львів, 2011—2012.— Ч. 8—9.— С. 24—28; його ж. Проблеми атрибуції київського півгроша // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей.— Переяслав-Хмельницький, 2013.— Вип. 33.— С. 64—67.

³⁶⁵ Манеты Беларуси да 1707 г.— С. 51—55; Зайцев В. Новые находки ранних монет Великого княжества Литовского в России // Средневековая нумизматика Восточной Европы.— Москва, 2007.— Вып. II.— С. 123—125; його ж. Русские монеты XIV—XVII вв. Очерки по нумизматике.— Москва, 2016.— С. 72—79; Полежаев С. Несохранившаяся печать князя Александра Патрикеевича Стародубского // Средневековая нумизматика Восточной Европы.— Москва, 2017.— Вып. VI.— С. 240—243.

і печатці від 1398 р.³⁶⁶ одного з удільних правителів Сівера — Олександра Патрикійовича, князя Стародубського. Водночас на монетах, карбованих великим князем³⁶⁷ новгородським і господарем Сіверської землі (1370—1392) Корибутом Дмитром Ольгердовичем, є майже ідентичний знак, окремо або у поєднанні з хрестом/мечем³⁶⁸.

Монета Олександра Патрикійовича,
князя Стародубського, 80-х рр. XIV ст.
Герб Олександра Патрикійовича, князя Стародубського,
на печатці 1398 р.
Монета великого князя Корибута Дмитра Ольгердовича 1386 р.

Це зображення, крім того, послужило вихідним зразком для подальшої еволюції гербового знака Корибутовичів. На печатці князя Федора Корибутовича від 1432—1433 рр. бачимо хрест з подвійним розгалуженням знизу, яке замкнено у два кола³⁶⁹. На його ранішій печатці від 1422 р. гербовий знак має вигляд половини косоного хреста під подвійним розгалуженням³⁷⁰. Знак у вигляді двох гаків містився на сфрагісі його доньки — Анни Федорівни, княгині Лоської, від 1489—1493 рр.³⁷¹

³⁶⁶ Полехов С. Несохранившаяся печать князя Александра Патрикеевича Стародубского.— С. 240—243 (з посиланням на: GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 53, N 2).

³⁶⁷ Грамоти XIV ст.— С. 67.— № 35 („Се азъ великый князъ Дмитрій Олгирдовичъ“).

³⁶⁸ НМІУ, AR-6537/4; AR-6537/14; Національний музей історії України.— Т. I.— С. 190, 312.— № 265—266; Козубовський Г. Сіверські монети XIV ст.— К., 1992; Ivanauskas E., Balčius M. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės lydiniai ir monetos.— Pav. 11; Русина О. Україна під татарами і Литвою.— К., 1998.— С. 68; Ivanauskas E., Douchis R. Coins of Lithuania 1386—1707.— P. 16.— Tab. II; Lietuvos monetos.— P. 66.— Pav. 23; Зразюк З., Хромов К. Борщевский клад второй половины XIV века // Восточная нумизматика в Украине. Монеты Джучидов и сопредельных государств в XIII—XV вв.— К., 2007.— С. 99—100.— № 88—89; Шуст Р. Нумизматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні.— К., 2007.— С. 94; Манеты Беларуси да 1707 г.— С. 58—61; Україна — європейська країна.— С. 71, мал.

³⁶⁹ BCz, perg. 384; MNK, ręk. 1458, k. 101, 103; ręk. 1713, k. 257; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 234.— Il. 392; Semkowicz W. Korybutowicze i Nieświzcy.— S. 203.— Il. 7; Sochaniewicz K. Przyczynę do rozwoju herbu książąt Zbarazkich.— S. 119.— Il. 5; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą.— S. 90.— N 59.— Poz. 9; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 695.— Tab. 9.— Il. 67; його ж. Handbuch der polnischen Siegelkunde.— Graz, 1966.— S. 157.— Tab. 32.— Il. 322.

³⁷⁰ GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej.— S. 77.— Il. B 85.

³⁷¹ Semkowicz W. O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle w 1413 roku // Rocznik Towarzystwa Heraldycznego.— Kraków, 1927.— T. VIII.— S. 203; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich.— S. 693.— Tab. 3.— Il. 19.

Печатки
князя Федора Корибутовича
1422 і 1432—1433 рр.

Ця подібність у герботворенні двох княжих родів, уділи яких розміщувалися на теренах Сіверської землі, дає змогу зробити припущення щодо територіального аспекту походження цього знака, який міг бути пов'язаний з давнішими володарями Сівера з руської династії, а згодом успадкований новими правителями з роду Гедиміна. Певне підтвердження цьому знаходимо в іконографії знака, карбованого на монетах великих князів Рязанських — одного з відгалужень чернігівської династії. Він мав вигляд розширеного згори стовпа над двома колами або з подвійним розгалуженням знизу³⁷².

Монети
Великого князівства
Рязанського початку XV ст.

Звичай успадкування правителями з нової династії старих територіальних гербів або родових знаків володарів з попередньої династії був характерним для європейської геральдики. Так підтверджувалася легітимність влади нових панівних родів і тяглість державної традиції. Ці знаки легітимної спадковості влади могли використовуватися окремо, але часто їх поєднували з власними родовими і династичними гербами. Однак на відміну від практик Західної та Центральної Європи, де ці герби зазвичай укладали в різних частинах багатодільного щита, в литовсько-руській традиції можемо спостерігати достатньо незвичні форми з'єднань гербів, кожен з яких висвітлював різні аспекти ререзентації відповідних князів — належність до певної родини, династичне походження, обсяг територіальної влади, спадковість за іншими княжими родами та ін.

Найвідомішим прикладом поєднання кількох родових гербів у багаточастинній геральдичній конструкції в руській князівській геральдиці є різноманітні варіанти складеного герба Василя Костянтина II Костянтиновича, князя Острозького (1539—1608), які бачимо, зокрема, в острозь-

³⁷² Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики.— Вып. II.— С. 162—163.— Илл. 147.

кому виданні „Азбуки“ від 1578 р.³⁷³, у віленському виданні „Казаньє сватого Кирилла, патріаръхи ієрусалимъського, о антихристѣ и знакох его“ від 1596 р.³⁷⁴ та в гербовнику Бартоша Папроцького „Gniazdo snoty...“ від 1578 р.³⁷⁵ В чотирьох частинах герба представлено два герби князів Острозьких: династичний — святий Юрій на коні влучає списом у змія (Погоня руська), та власне родовий — знак у вигляді стріли вістрям угору над півколом, що лежить кінцями додолу над зіркою та півмісяцем, а також два герби князів Олельковичів Слуцьких, з яких походила мати князя — Олександра Семенівна: династичний — озброєний мечем рицар на коні (Погоня литовська), та родовий — знак у вигляді перехрещеної стріли вістрям угору над півколом, що лежить кінцями догори. Прикметно, що батьківські герби займали почесні горішню або праву половину гербового щита і могли бути укладені в довільному порядку. Тобто династичний і власне родовий герби не мали пріоритету один над одним, а рівнозначний статус у князівській геральдиці.

Герби Василя Костянтина II, князя Острозького,
у виданнях „Азбука“ 1578 р.,
„Казаньє сватого Кирилла ... о антихристѣ“ 1596 р.
та „Gniazdo snoty...“ 1578 р.

³⁷³ Немировский Е. Выдающийся памятник русской и украинской культуры // Полиграфия.— 1968.— № 11.— С. 41—43; його ж. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров.— Москва, 1974.— С. 104—107; Grasshoff H., Simmons J. S. G. Ivan Fedorovs grichisch-russisch-kirchenslavisches Lesebuch von 1578 und der Gothaer Bukvar von 1578—1580 // Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst.— Berlin, 1969.— N 2.— Taf.; Запаско Я. Мистецтво книги на Україні в XVI—XVIII ст.— Львів, 1971.— С. 71.— Мал. 24; його ж. Нові острозькі видання Івана Федорова // Початкова школа.— 1972.— № 3.— С. 85—87; його ж. Мистецька спадщина Івана Федорова.— Львів, 1974.— С. 176.— № 52; Ісаєвич Я. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні.— Львів, 1975.— С. 77—81; Шонк-Русич К. Історія українського мистецтва в ілюстраціях.— С. 250, мал.; Азбука Івана Федорова 1578.— Москва, 1983.— С. 1—2; Лабунцев Ю. Московский фрагмент Азбуки Івана Федорова // Федоровские чтения 1983.— Москва, 1987.— С. 171—173; Українська література XIV—XVI ст.— К., 1988.— С. 199; Логвин Г. З глибин. Гравюри українських стародруків XVI—XVIII ст.— К., 1990.— С. 28.— Мал. 16; Цітоў А. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі.— С. 76; Назаренко Є. Зображення герба Острозьких на книгах і архітектурних пам'ятках // Знак.— 2001.— Ч. 24.— С. 5; Nesterenko P. Ukrainian Superlibros // Bookplate International.— London, 2001.— Vol. VIII.— N 1.— P. 23—52.— П. 4; Липа К. Твердині князів Острозьких. Замки, монастирі, храми XIV—XVII століть.— К., 2014.— С. 47, мал.

³⁷⁴ Цітоў А. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі.— С. 76; Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст.— К., 1978.— С. 148.

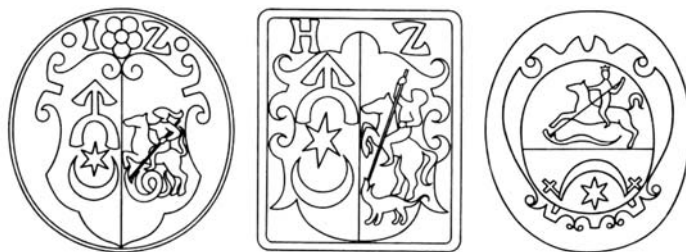
³⁷⁵ Paprocki V. Gniazdo snoty...— S. 206.

Подібне поєднання династичного і родового гербів бачимо також на печатці князя Василя Костянтина II Острозького (1539—1608) від 1592—1602 рр.³⁷⁶ Крім того, на сфрагісах представників молодшої гілки цього роду — князів на Заславі — Януша I Кузьминича, князя Заславського (1556—1562), від 1561 р.³⁷⁷, Януша II Янушовича з Острога, князя Заславського (1562—1629), від 1592—1595 рр.³⁷⁸, княжни Єлизавети Янушівни Заславської від 1601 р.³⁷⁹ та ін.

Печатка
Василя Костянтина II,
князя Острозького,
1592—1602 рр.
Печатка
Януша I Кузьминича,
князя Заславського, 1561 р.

Так, династичний герб з родовим знаком поєднували у різних частинах розділеного щита і представники роду князів Четвертинських. Зокрема, на печатці Януша Стефановича Святополка Четвертинського, князя на Новій Четвертні (1632—1648), від 1644 р. бачимо бароковий щит, який перетято: в першій частині — святий Юрій на коні влучає списом у змія, у другій частині — знак у вигляді півмісяця, що лежить рогами додолю в супроводі двох хрестиків над шестипроменевою зіркою³⁸⁰.

Печатка Януша II Янушовича з Острога, князя Заславського, 1592—1595 рр.
Печатка княжни Єлизавети Янушівни Заславської 1601 р.
Печатка Януша I Кузьминича, князя Заславського, 1561 р.

Децю складнішим був характер поєднання династичних і родових знаків у герботворенні князів Збаразьких і Вишневецьких. Уже на печатках Стефана Андрійовича, князя Збаразького (1528—1585), від 1567—

³⁷⁶ ЦДДА України у Львові, ф. 131, оп. 1, спр. 615; AGAD w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. V, N 11078, s. 234, 236.

³⁷⁷ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka IX, plik 26.

³⁷⁸ Там само.— Тека XIX, plik 7; тека XX, plik 1; тека XXI, plik 75; plik 79.

³⁷⁹ Там само.— Тека XXIV, plik 32, s. 206, 208, 302.

³⁸⁰ ЦДДА України в Києві, ф. 220, оп. 1, спр. 140, арк. 3.

1569³⁸¹ і 1585 рр.³⁸² задекларовано претензії на походження цього роду від Гедиміна шляхом розміщення литовських державно-династичних гербів — Погоні литовської та Колюмнів (знак у вигляді трьох стовпів на спільній основі). Невипадковість такого подвійного підкреслення литовського походження роду, в чому мали бути обґрунтовані сумніви³⁸³, впливає з наявності цієї ж пари династичних гербів на печатці Юрія Янушовича, князя Збараського (1608—1631), від 1605—1608 рр.³⁸⁴

Печатка Стефана Андрійовича, князя Збараського, 1585 р.
Печатка Юрія Янушовича, князя Збараського, 1605—1608 рр.
Печатка Михайла Михайловича, князя Вишневецького, 1601—1603 рр.

Очевидно, у представників старшої гілки роду — князів Вишневецьких, вірогідно, в той час були інші уявлення про своє династичне походження. Принаймні на печатці Михайла Михайловича, князя Вишневецького (1594—1615), від 1601—1603 рр. поряд із родовим гербом (у першій частині) бачимо зображення герба, що апелює до руського походження роду, — Погоні руської (в середньому щитку)³⁸⁵. Подібно ці герби укладено і у складеній геральдичній композиції Єремії Михайла Корибута Михайловича, князя Вишневецького і Лубенського (1615—1651), що прикрашала зворот титульної сторінки київського лаврського видання книги Петра Могилы „Крестъ Христа Спасителя и каждого челоуѣка“ від 1632 р.³⁸⁶

³⁸¹ AGAD w Warszawie, perg. 5627; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litwą...— S. 348.— N 149-a.— Poz. 4; S. 353.— N 149-b.— Poz. 4; S. 412.— N 94-f.— Poz. 3.

³⁸² Там само. Archiwum Zamoyskich, N 270, s. 32.

³⁸³ Однороженко О. Князівська геральдика Волині...— С. 74—81.

³⁸⁴ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 2876, s. 64; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, perg. 291.

³⁸⁵ Там само.— N 262, s. 12, 14.

³⁸⁶ Строев П. Обстоятельное описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке ... Федора Андреевича Толстова.— № 82; Каратаев И. Хронологическая роспись славянских книг.— № 323; його ж. Описание славяно-русских книг.— Т. I.— № 389; Голубев С. Рисунки к сочинению „Описание и истолкование дворянских гербов южно-русских фамилий“.— Илл. XIII; Ундольский В. Очерк славяно-русской библиотеграфии.— Вып. I.— № 361; Титов Х. Матеріали для історії книжної справи на Україні.— С. 267—290, мал.; Каменева Т., Гусева А. Украинские книги кирилловской печати XVI—XVIII вв.— Вып. I.— С. 26, 66, 403.— № 61.— Илл. 775; Максименко Ф. Кирилличні стародруки українських друкарень.— № 233; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва.— Книга перша.— С. 54.— № 230; Українська графіка.— С. 118.— Мал. 246; Корені та парості: Український генеалогікон.— С. 124, мал.; Лагодзький Я. Вшанування імен меценатів і благодійників Києво-Печерського монастиря на сторінках лаврських стародруків у першій половині XVII ст. // Чернігівські старожитності: Науковий збірник.— Чернігів, 2009.— Вип. II.— С. 194—195, 200, мал.

Герб Єремії Михайла Корибути,
князя Вишневецького,
у виданні „Крестъ Христа Спасителя и каждого
человѣка“ 1632 р.

Щоправда, вже невдовзі в гербі князя Єремії Вишневецького з'являється зображення Погоні литовської — в головному щиті складної геральдичної композиції, утвореної з п'яти барокових щитів, на печатці від 1633—1650 рр.³⁸⁷ Але, найімовірніше, маємо справу з претензійним гербом. Оскільки того ж таки 1633 р. князь користувався печаткою, в якій зображення родового знака розміщувалося на грудях орла³⁸⁸, в чому можна вбачати приховані претензії князя Єремії на королівський трон.

Печатки
Єремії Михайла Корибути,
князя Вишневецького,
1633—1650 і 1633 рр.

Серед родин литовського походження поєднання династичного та родового гербів у різних частинах розділеного щита вживали князі Свирські та Гедройцькі. Зокрема, на печатках Лукаша Болеславича, князя Свирського (до 1554—1593), від 1579—1582 рр.³⁸⁹ та Якуба Олександровича, князя Свирського (1565—1585), від 1582 р.³⁹⁰ в першій частині чотиридільного щита є зображення династичного герба Китаврус, а у другій — родового знака у вигляді двічі перехрещеної стріли вістрям угору. В розтятому щиті на печатці Григорія Ждановича, князя Гедройцького (1552—1592), від 1586 р. у правій частині був Китаврус, а в лівій — родовий герб з п'ятипелюстковою трояндою³⁹¹. В інший спосіб укладено фігури цих гербів на печатці Мартина Владиславовича, князя Гедройцького (1605—

³⁸⁷ НБ України. Ін-т рукопису, ф. 2, спр. 8249; ЦДІА України у Львові, ф. 132, оп. 1, спр. 382, арк. 2-в; AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 395, s. 8; N 422, s. 7, 12, 16, 18; Pap. 3186; Pap. 3977.

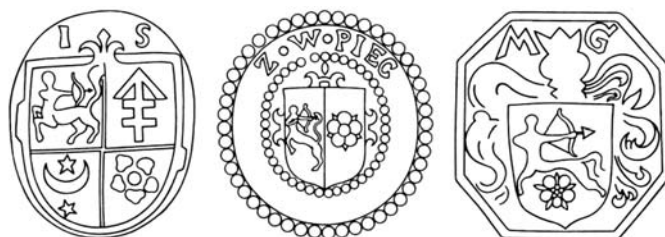
³⁸⁸ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 395, s. 12.

³⁸⁹ Там само. Archiwum Potockich z Radzyna, N 366, s. 201; Archiwum Tyzenhauzów, N C-2, s. 58.

³⁹⁰ Там само. Archiwum Tyzenhauzów, N C-2, s. 58; Цігоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі.— С. 72.— Мал. 92.

³⁹¹ Там само. Archiwum Radziwiłłów, dz. X, N 23, s. 24.

1649), від 1634 р.— троянду розташовано під китаврусом у спільному полі гербового щита³⁹².

Печатка Якуба Олександровича, князя Свирського, 1582 р.
Печатка Григорія Ждановича, князя Гедройцького, 1586 р.
Печатка Мартина Владиславовича, князя Гедройцького, 1634 р.

Подібно впродовж XV — першої половини XVI ст. поєднували династичний герб та родовий знак представники різних гілок роду князів Гольшанських. Так, на печатці Михайла Івановича, князя Гольшанського (1401—1433), від 1422 р. зображено китавруса з мечем у правиці та щитом у лівиці, знизу знак у вигляді трираменної літери Т з відгалуженнями згори, з боків і знизу³⁹³. На печатці Семена Юрійовича Гольшанського, князя Степанського (1457—1505), від 1482—1503 рр. бачимо китавруса з напнутим луком і стрілою, спрямованою у хвіст у вигляді змії, знизу знак у вигляді трираменної літери Т з відгалуженнями знизу від середньої щогли, що утворюють трикутник³⁹⁴. А на сфрагісі Івана Юрійовича Гольшанського, князя Дубровицького (1536—1549), від 1527—1528 рр. під китаврусом розташовано знак у вигляді трираменної літери Т зі середньою щоглою у вигляді вилоподібного хреста³⁹⁵.

Печатка Михайла Івановича, князя Гольшанського, 1422 р.
Печатка Семена Юрійовича Гольшанського, князя Степанського, 1482—1503 рр.
Печатка Івана Юрійовича Гольшанського, князя Дубровицького, 1527—1528 рр.

³⁹² Цігоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі.— С. 102.— Мал. 275.

³⁹³ GStAPKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, N 68; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej...— S. 79.— Il. B 90.

³⁹⁴ AGAD w Warszawie, perg. 7380; perg. 8522; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka I, plik 18; teka II, plik 35; Archiwum książąt Sanguszków.— T. I.— S. 150.— N 149.— Tab. 3, il.; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 335.— Il. 673.

³⁹⁵ MNK, perg. 96; perg. 97.

Рідкісний приклад поєднання гербів з династичним і територіальним змістом спостерігаємо на печатці Федора Андрійовича Сангушковича, князя Несухойжського (1534—1547), від 1535—1547 рр., що має зображення Погоні литовської — кінного рицаря з мечем і щитом, на якому розміщено прями́й хрест святого Юрія³⁹⁶. Використання цієї фігури, таким чином, продовжує традицію, початок якої можемо простежити від представленої матриці печатки князя Івана Михайловича Сангушковича початку XVI ст., що вказує на невідповідність появи цього сюжету у гербовотворенні князів Сангушків.

Печатка
Федора Андрійовича
Сангушковича,
князя Несухойжського,
1535—1547 рр.

Печатка
Богуша Євфимія Федоровича,
князя Корецького, 1547 р.

Ще складнішою є геральдична конструкція на печатці Богуша Євфимія Федоровича, князя Корецького (1522—1576), від 1547 р., на якій родовий знак у вигляді роздвоєної знизу стріли поєднано відразу з двома руськими гербами з територіальним аспектом — левом і хрестом. Головною фігурою в цьому гербі є лев, родовий знак розташований між його передніми лапами, а хрест — знизу³⁹⁷.

Ще однією гербовою фігурою з державно-династичним змістом, яку найчастіше поєднувано з родовими знаками руських князів у XIV—XVI ст., було зображення, подібне до розетки або зірки. Цей сюжет був найпопулярнішим у прото- і ранньогеральдичній творчості Русі XI—XIII ст. Цією фігурою позначали належність до руської правлячої династії. У найдавніших пам'ятках зображення цього знака являло собою багатопелюсткову розетку, іноді надзвичайно вибагливої форми, як, приміром, на одній з печаток князя Ізяслава Ярославича від часів його правління в Києві у 1054—1078 рр.³⁹⁸ Від XII ст. стилізація цієї фігури зазнає суттєвих змін — поряд зі звичним зображенням розетки трапляються модифікації, подібні до багатопроменевої зірки або сонця, як, приміром, на печатці Мстислава Ростиславича Хороброго, князя Білгородського (1160—1163, 1171—1173), Торопецького (1164—1180) і Трипільського (1169—1173), від 1160—1180 рр.³⁹⁹

³⁹⁶ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 679; perg. 4800; perg. 6181; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, perg. 242; teka IV, plik 25; plik 87; teka V, plik 4; plik 6; plik 44; plik 52; plik 68; plik 80; teka VI, plik 61; MNK, ręk. 892, t. 1, s. 1; Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne.— S. 63.— N 552.

³⁹⁷ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka VI, plik 62; BCz, perg. 878.

³⁹⁸ Музей Шереметьєвих, VP-1030; 1000 років української печатки.— № 3; Однороженко О. Зображення щитів на руських печатках XI—XIII ст.— № 18.

³⁹⁹ Музей Шереметьєвих, VP-1075; Артюхін О. Іконографічні зміни зображень на княжих буллах династії Мономаховичів XI—XIII ст. // Сфрагістичний щорічник.— К., 2013.— Вип. IV.— № 11; Однороженко О. Зображення щитів на руських печатках XI—XIII ст.— № 172.

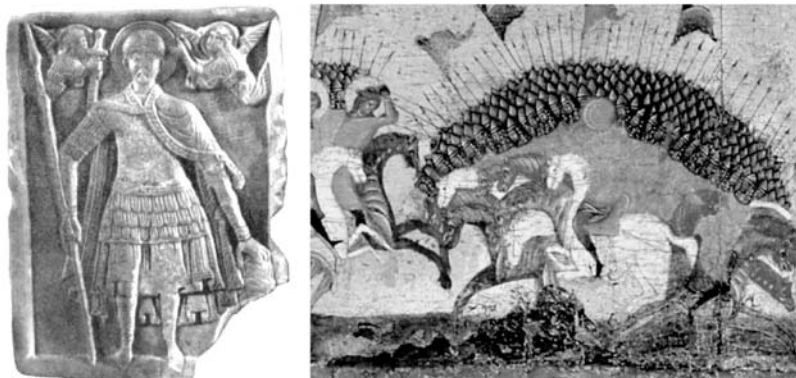
Печатка
Ізяслава Ярославича,
великого князя Київського,
1054—1078 рр.
Печатка
Мстислава Ростиславича,
князя Білгородського,
1160—1180 рр.

Складну дванадцятипелюсткову розетку зображено на щиті святого Димитрія Солунського на рельєфній іконці з Києва зламу XII—XIII ст.⁴⁰⁰ Кольорову версію цього ранньогеральдичного сюжету представлено на найдавнішому з нині відомих списків новгородської ікони „Знамення від ікони пресвятої Богородиці“ („Битва новгородців з суздальцями“) з Успенської церкви с. Курицьке на озері Ільмень від середини XV ст. Її взоровано на оригіналі XIV ст., якому своєю чергою зразками для відтворення композиції слугували житійні та літописні мініатюри XIII—XIV ст.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Кирпичников А. Древнерусское оружие.— Ленинград, 1971.— Вып. III: Доспех, комплекс боевых средств IX—XIII вв.— Рис. 21; Жишквич В. Пластика Руси-Украины X—перша половина XIV століть.— Львів, 1999.— С. 156, мал.; Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича.— К., 1997.— С. 199, мал.

⁴⁰¹ Некрасов А. Древнерусское изобразительное искусство.— Москва, 1937.— С. 175.— Рис. 116; Русская историческая живопись: Каталог выставки.— Москва, 1939.— С. 2; Рыбаков Б. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X—XII веков // Советская археология.— Москва, 1940.— Т. VI.— С. 243.— Рис. 45; Лазарев В. Искусство Новгорода.— Москва; Ленинград, 1947.— С. 112, 120.— Табл. 114; його ж. Живопись и скульптура Новгорода // История русского искусства.— Москва, 1954.— Т. II.— С. 240, 252; його ж. Новгородская иконопись.— Москва, 1976.— С. 39.— Рис. 60.— Табл. 60—63; Третьяковская галерея. Каталог художественных произведений, находящихся в экспозиции.— Москва, 1947.— С. 31; Третьяковская галерея. Путеводитель.— Москва, 1949.— Вып. I.— С. 31; Садовень В. Русские художники-баталисты XVIII—XIX веков.— Москва, 1955.— С. 10, табл.; История русского искусства.— Москва, 1957.— Т. I.— С. 74—75.— Табл. 36; Порфиридов Н. Древний Новгород. Очерки из истории русской культуры XI—XV веков.— Москва; Ленинград, 1947.— С. 296; його ж. Два сюжета древнерусской живописи в их отношении к литературной основе // Труды отдела древнерусской литературы.— Москва; Ленинград, 1966.— Т. XXII: Взаимоотношение литературы и изобразительного искусства в древней Руси.— С. 114; Алпатов М. Образ Георгия-воина в искусстве Византии и древней Руси // Там само.— Москва; Ленинград, 1956.— Т. XII.— С. 305.— Рис. 10; його ж. Вариант иконы „Битва новгородцев с суздальцами“ // Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1975.— Москва, 1976.— С. 208—209, 214; Сопочинский О. Искусство древней Руси // Всеобщая история искусств.— Москва, 1960.— Т. II: Искусство средних веков, кн. I.— С. 149.— Илл. 119; Onasch K. Ikonen.— Berlin, 1961.— Taf. 43; Антонова В., Мнева Н. Каталог древнерусской живописи XI—начала XVIII вв. Опыт историко-художественной классификации.— Москва, 1963.— Т. I: XI—начало XVI века.— С. 152—153.— № 103.— Илл. 87—88; Дмитриев Ю. О формах покрытия в новгородском зодчестве XIV—XVI веков // Древнерусское искусство XV—начала XVI веков.— Москва, 1963.— С. 200—201; Лаурина В. Новгородская иконопись конца XV—начала XVI века и московское искусство // Древнерусское искусство. Художественная культура Москвы и принадлежащих к ней княжеств XIV—XVI вв.— Москва, 1970.— С. 396; Дмитриев Л. Житийные повести русского Севера как памятники литературы XIII—XVII вв. Эволюция жанра легендарно-биографических сказаний.— Ленинград, 1973.— С. 144; Полеховская Т. О толковании новгородских икон XV века „Битва новгородцев с суздальцами“ // Труды Государственного Эрмитажа.— Ленинград, 1974.— Т. XV: Русская культура и искусство.— Часть III.— С. 30—35; Живопись древнего Новгорода и его земель XII—XVII столетий: Ка-

Рельєфна іконка з Києва зламана XII—XIII ст.
Фрагмент ікони „Знамення від ікони Богородиці“
(„Битва новгородців з суздальцями“) середини XV ст.

У герботворенні Руси пізнього середньовіччя подібні сюжети як головні фігури трапляються лише зрідка. Так, на печатці засновника Молдавського господарства воеводи Богдана I (1359—1365/1368) від 60-х рр. XIV ст. зображено фігуру п'ятипелюсткової розетки⁴⁰². А одним із гербів

Матриця печатки воеводи Богдана I 60-х рр. XIV ст.
Герб Подільської землі у рукописі 1464 р. та виданні 1483 р.
„Хроніки Констанцького собору“ Ульріха Ріхенталя

талог выставки.— Ленинград, 1974.— № 61; Смирнова Э. Живопись Великого Новгорода. Середина XIII — начало XV века.— Москва, 1976.— С. 237; іі ж. О местной традиции в новгородской живописи XV в. Иконы с избранными святыми и Богородицею „Знамение“ // Средневековое искусство. Русь. Грузия.— Москва, 1978.— С. 203—205; Смирнова Э., Лаурин В., Гордиенко Э. Живопись Великого Новгорода. XV век.— Москва, 1982.— С. 83—86, 153—154, 217—220, 230, 423.— № 12; Laurina V., Pushkariov V. Novgorod Icons XII—XVII Century.— Leningrad, 1980.— P. 123—124; Лифшиц Л. Русское искусство X—XVII веков.— Москва, 2007.— Т. I.— С. 198, 200—201, рис.; Заграевский С. Цветовые решения глав древнерусских храмов // Архитектор. Город. Время. Материалы ежегодной международной научно-практической конференции (Великий Новгород — Санкт-Петербург).— Санкт-Петербург, 2014.— Вып. XVII.— Илл. 3.04.

⁴⁰² Михайлина Л., Однороженко О., Пивоваров С. Печатка воеводи Богдана. Сфрагистичні знахідки з городища XIV ст. в с. Зелена Липа та їх значення для вивчення історії формування державної геральдики Молдавського господарства // Сфрагистичний щорічник.— Вып. IV.— С. 119—142.

Подільської землі, відповідно до інформації „Хроніки Констанцького собору“ Ульріха Ріхенталя, було зображення золотого багатопроменевого сонця на блакитному полі⁴⁰³.

У той період розетко-, зірко-, сонцеподібні фігури виступають як додатковий елемент у ряді гербів, що належали представникам руських княжих родів. Зокрема, на печатці Данила, князя з Острога (до 1340 — після 1366), від 1366 р. родовий знак розташовано над восьмипроменевою зіркою⁴⁰⁴. Зірка супроводжує також родовий знак і на печатці князя Івана Олександровича Путятича від 1487—1506 рр.⁴⁰⁵ А на сфрагісі Михайла Федоровича Четвертинського, князя на Четвертні та Боровичах (1529—1555), від 1535 р. зірку розміщено над знаком⁴⁰⁶.

Печатка Данила, князя з Острога, 1366 р.
Печатка князя Івана Олександровича Путятича 1487—1506 рр.
Печатка Михайла Федоровича,
князя на Четвертні та Боровичах, 1535 р.

На печатці Фридерика Федоровича, князя Острозького, від 1438 р. з'єднані стовпом два півмісяці та шестипроменева зірка утворюють суцільну конструкцію⁴⁰⁷. Так само шестипроменеву зірку з'єднано зі знаком на печатці Федора Михайловича, князя Вишневецького (1517—1549), від 1544—1547 рр.⁴⁰⁸ В одній із видозмін герба Олександра I Федоровича,

⁴⁰³ NKČR, XVI.A.17 (Ulrich Richental. Chronik des Konstanzer Konzils), f. 235 v.; Richental Ulrich von. Concilium zu Costencz.

⁴⁰⁴ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 33, s. 609; BCz, perg. 254; MNK, ręk. 1713, k. 180; Piekosiński F. Pieczęcie polskie wieków średnich.— S. 317.— N 485.— II. 307; його ж. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 296.— II. 501; Грушевський М. Ілюстрована історія України.— С. 145.— Мал. 127; Halecki O. Z Jana Zamoyskiego Inwentarza Archiwum Koronnego.— S. 166—167; Грамоти XIV ст.— С. 38—39.— № 19, іл.

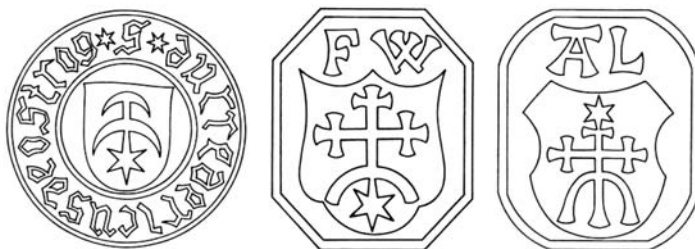
⁴⁰⁵ AGAD w Warszawie, perg. 7375; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, perg. 115; Archiwum książąt Sanguszków.— T. I.— S. 132.— N 131.— Tab. 3; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 256.— II. 423.

⁴⁰⁶ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka III, plik 32.

⁴⁰⁷ AGAD w Warszawie, perg. 1212; Pervolf J. Příspěvky k českým dějinám XV—XVI století // Časopis Musea Království Českého.— Praha, 1880.— T. LIV.— S. 403; Codex diplomaticus Poloniae.— Varsaviae, 1887.— Vol. IV: Res Slesiacae a Michaelae Boniecki olim congestae.— P. 29—30.— N 20; Рандин А. Гуситская эпоха в зеркале одной судьбы („русский гусит“ князь Фридрих Острожский) // „Запад-Восток“. Научно-практический ежегодник.— Йошкар-Ола, 2009.— Вып. II.— С. 18.

⁴⁰⁸ AGAD w Warszawie, perg. 7639; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka V, plik 42; BCz, perg. 878.

князя Порицького (1515—1560), від 1519 р. бачимо поєднання знака із зіркою, що розташована згори⁴⁰⁹.

Печатка Фридерика Федоровича, князя Острозького, 1438 р.
Печатка Федора Михайловича, князя Вишневецького, 1544—1547 рр.
Печатка Олександра I Федоровича, князя Порицького, 1519 р.

На те, що означену фігуру в наведених гербах не можна однозначно трактувати як зірку, вказує своєрідність іконографії цього елемента на низці князівських печаток XVI ст. Цей шести- чи восьмикутний знак має розширені закінчення і своїм виглядом радше нагадує розетку, ніж зірку. Як, приміром, на печатках Андрія Юрійовича, князя Заславського (1514—1535), від 1520—1534 рр.⁴¹⁰, Михайла Федоровича Четвертинського, князя на Четвертні та Боровичах, від 1542 р.⁴¹¹, Олександра Михайловича, князя Вишневецького (1517—1555), від 1542 р.⁴¹², Андрія Івановича, князя Вишневецького (1555—1584), від третьої чверти XVI ст. та ін.⁴¹³

Печатка Андрія Юрійовича, князя Заславського, 1520—1534 рр.
Печатка Михайла Федоровича, князя на Четвертні та Боровичах, 1542 р.
Печатка Олександра Михайловича, князя Вишневецького, 1542 р.
Печатка Андрія Івановича, князя Вишневецького, 1542 р.

⁴⁰⁹ ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka II, plik 38.

⁴¹⁰ Там само.— Perg. 138; perg. 185.

⁴¹¹ BCz, perg. 850; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 300—301.— II. 516; Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego.— S. 77.— II. 9.

⁴¹² BCz, perg. 1168.

⁴¹³ Музей Шереметьєвих, МС-1480; Однороженко О. Герби та печатки князів Вишневецьких // Волонтер (Київ).— 2012.— № 5.— С. 54—62.

Характерно, що в окремих випадках можемо спостерігати тенденцію з вилучення цього додаткового знака в гербах молодших ліній княжих родів. Як це бачимо на прикладі герботворення родів князів Острозьких і Острожецьких, Вишневецьких (приміром, печатка Дмитра Івановича, князя Вишневецького (1542—1563), від 1563 р.)⁴¹⁴ і Збараських (печатка Януша Миколайовича, князя Збараського (1574—1608), від 1588—1602 рр.)⁴¹⁵, Четвертинських (печатка Василя Федоровича Четвертинського, князя на Четвертні та Боровичах (1529—1542), від 1542 р.)⁴¹⁶ і Сокольських (печатка Остафія Васильовича, князя Сокольського (1528—1579), від 1558 р.)⁴¹⁷. Подібна обставина, вірогідно, також має вказувати на спеціальне значення, яке надавали зіркоподібній фігурі у княжих гербах пізньосередньовічної Русі.

Печатка Дмитра Івановича, князя Вишневецького, 1563 р.

Печатка Януша Миколайовича, князя Збараського, 1588—1602 рр.

Печатка Василя Федоровича, князя на Четвертні та Боровичах, 1542 р.

Печатка Остафія Васильовича, князя Сокольського, 1558 р.

Ця фігура є як один з елементів у складній геральдичній композиції на матриці печатки, що належала Семенові Олександровичу Чорторійському, князю Логойському (1496—1524). Ідентифікувати та датувати цю пам'ятку дає змогу зміст легенди: + ПЕЧАТЬ * СЕМЕНА * К * 0 1519. Печатка, знайдена в с. Седлище Любешівського району Волинської області, являє собою пластину, спаяну з кільцем, що оздоблене двома рицарськими хрестиками. В полі печатки зображено озброєного мечем рицаря на коні у супроводі сонця або зірки, що виходить згори, хрестика ліворуч та розміщеного знизу знака у вигляді И з перехрестям на правій щоглі вгорі⁴¹⁸.

Таким чином, у цій, одній із найбільш складних у литовсько-руській князівській геральдиці, композиції бачимо поєднання династичного герба (Погоні литовської), двох руських територіальних гербів (хреста і зірки),

⁴¹⁴ ЛННБ України, відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, спр. 4043, арк. 26; Піддубняк О. Документ з печаткою Дмитра Вишневецького.— С. 3.— Мал. 3.

⁴¹⁵ AGAD w Warszawie. Archiwum Zamoyskich, N 270, s. 2; ANK. Archiwum Książąt Sanguszków, teka XVII-a, plik 29; teka XXIV, plik 101; plik 103.

⁴¹⁶ BCz, perg. 850; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich.— S. 300—301.— П. 515.

⁴¹⁷ ЦДІА України в Києві, ф. 256, оп. 1, спр. 1, арк. 56—57.

⁴¹⁸ Музей Шереметьєвих, МС-2775.

а також власного родового знака князів Чорторийських, що залишався до недавнього часу невідомим.

Матриця печатки
Семена Олександровича Чорторийського,
князя Логойського, 1519 р.

* * *

Складність розвитку литовсько-руської князівської геральдики в період пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу зумовлена як великою кількістю княжих родів, так і значною варіативністю гербових знаків, які використовували окремі родини. Всі сюжети, що наявні в геральдиці княжих домів цього періоду, можна поділити на три великі групи — власне родові, династичні та територіальні герби.

Серед першої групи переважали знакоподібні герби, що мали свої корені ще в догеральдичних знакових системах Русі та Литви. В їх уживанні простежується значна варіативність, зумовлена поширеною практикою внесення в первісний родовий герб певних змін (шляхом додавання або вилучення окремих складових частин) для позначення молодших гілок роду або різних родин, що мали спільне походження. Крім родових знаків, до цієї групи належали і деякі герби окремих родин, що мали у своїй основі гербові фігури (розетка, орел, лебідь, василіск, зірка з півмісяцем) або користувалися гербами польського походження (Заруба, Рава).

Династичні герби вказували на належність до певного гона княжих родин, що мали досить віддалене, але спільне походження. До таких сюжетів насамперед належала Погоня литовська — спільний династичний герб, який уживали родини, що вели свій родовід від Гедиміна. Князі руського походження найчастіше вживали герб із зображенням святого Юрія (Погоня литовська). Водночас князям з „Володимирового плем'яни“, тобто нащадкам великого князя Володимира Мономаха, за герб правило зображення лева. В геральдиці князів чернігівського походження („Ольговичевого плем'яни“) є зображення орла. У вихідців з рязанської та московської династій — герб Сокольничий. Литовські князі не з Гедимінового роду користувалися у своїх гербах зображенням китавруса.

До територіальних знаків належать герби, що походили здебільшого з арсеналу державно-династичної геральдики пізньосередньовічної Русі (Руський лев, хрест святого Юрія, ангел/архангел, піші та кінні святі воїни-зміборці, зірка/розетка, брамоподібний знак Великого князівства Київського, сіверський хрест з двома гаками), які здебільшого використовувалися князями литовського походження на позначення спадкоємності та легітимності власних прав на володіння ділами на теренах Русі.

Усі ці гербові знаки могли використовуватись як окремо, так і в різноманітних комбінаціях і поєднаннях, що, таким чином, репрезентували

відповідні княжі родини та їх окремих представників у різних іпостасях — родову та династичну належність, розміщення уділів на відповідних теренах, урешті — претензії на певне походження чи територіальне володіння. Поєднуватися ці знаки могли як у різних частинах багатодільних щитів, так і в єдиному гербовому полі, створюючи не раз достатньо складні та мистецьки вибагливі конструкції. Являючи собою найбільш престижну групу знаків у середньовічній та ранньомодерній геральдиці Центрально-Східної Європи, князівські герби значною мірою визначали та задавали тон розвитку місцевих геральдичних практик, звичаїв та мистецтва.

Oleh ODNOROZHENKO

**FAMILIAL, DYNASTIC AND TERRITORIAL EMBLEMS
IN THE LITHUANIAN-RUS PRINCELY HERALDRY OF THE 15TH CENTURY
TO THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY**

Due to the growing interest in the sources of medieval and early modern heraldry within recent years, the information on the emblem creation and trends in the development of the Rus (Ukrainian) heraldry and its semantic content has been expanded in Ukraine. The 'practice of parallel or even simultaneous use of different and variable emblems by Rus and Lithuanian princes' is still under study. This phenomenon is not limited only to the princely heraldry. All the features in the heraldry of the princely families at that time can be divided into three large groups: familial, dynastic and territorial emblems. Each of these groups, possessing the specific features of content and form, could be used both separately and in various combinations, which respectively represented the familial and dynastic affiliation as well as the location and size of the possessed land and wealth. The author studies the groups of emblems of the 14th century to the first half of the 17th century, which largely shaped the development of local heraldic practices, traditions, customs and arts.